

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİR KALKINMA PROJESİ: SİİRT FISTIĞI AĞAÇLANDIRILMASI VE
KIRSAL DÖNÜŞÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sait BAYKARA

Sosyoloji Anabilim Dalı
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yıldırım ŞENTÜRK

Haziran 2022

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİR KALKINMA PROJESİ: SİİRT FISTIĞI AĞAÇLANDIRILMASI VE
KIRSAL DÖNÜŞÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sait BAYKARA

Sosyoloji Anabilim Dalı
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yıldırım ŞENTÜRK

Haziran 2022

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

“BİR KALKINMA PROJESİ: SİİRT FISTIĞI AĞAÇLANDIRILMASI VE KIRSAL DÖNÜŞÜM

Özet

Türkiye'nin küreselleşme politikaları 1980'de 24 Ocak Kararlarıyla hız kazanırken tarımsal dönüşümler ve toprağın hızlı metalaşma süreci köylüyü topraktan kopartmaktaydı. Güneydoğu bölgesinde 1980 sonrası küreselleşmenin etkileri kendini göç üzerinden hissettirmiş fakat geride kalanlar geleneksel aile içi üretime devam etmişlerdir. Bu dönemde Ege ve Akdeniz köylerine kıyasla güneydoğu köyleri piyasaya açılmazken tarım alanlarında aile içi üretim yapılmıştır. Ancak 1990'larda yaşanan siyasi süreçler ve köy boşaltmaları geleneksel köylülüğe darbe vururken bazı kesimlerce ülkenin neredeyse tamamında kırsal dönüşüm sürecinin tamamlandığı söylene de Güneydoğu da koruculuğu kabul eden köyler kısmen de olsa kapitalist piyasaya açılmazken geleneksel üretim tarzlarına devam edebilmişlerdir. Bu köylerde hayvancılık ve kendi kendine yetecek kadar yapılan geleneksel üretim devam etmiştir. Ayrıca en önemli geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığın ülkenin geri kalanıyla kıyaslandığında sanayi altyapısından yoksun olması, ilkel yöntemlerin kullanılmaya devam edilmesi ve bölgenin kapalı yapısı ülke içindeki tarım tartışmalarında yeteri kadar değerli bulunmadığından bölge üzerine çalışmalar ağırlıklı olarak bölgenin politik yapısı ve zorunlu köy boşaltmaları üzerine olmuştur. Ancak zorunlu köy boşaltmaları sonrası 1995 yılında Tansu Çiller ile başlayan ve ardından gelen hükümetlerce devam eden köye dönüş projelerinin sonuncusu olan “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi” bölgede aynı zamanda yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bu proje kapsamında İçişleri Bakanlığına bağlı olarak dönemin valisi Nuri Okutan tarafından başlatılan “Siirt Fıstığını Geliştirme Projesi” başta Siirt olmak üzere bölgenin kalan illerine de yayılarak bir dönüşümün en önemli basamağını oluştururken hükümet tarafından bölge için önemli bir kalkınma hamlesi olarak lanse edilmiştir. Uzun bir geçmişi olmasına rağmen işleme tesislerinden yoksun olan Siirt Fıstığının 2017'de AB'nin finanse ettiği ve 10 milyon Avro harcayarak Siirt'te kazandırdığı dünyanın en büyük üçüncü fıstık fabrikası lanse edilen kalkınma hamlesini beslemiştir. Ancak Siirt Fıstığı kapsamında yapılan yardımların ilk olarak korucu köylerine gitmesi bu

projenin sadece bir kalkınma hamlesi olmadığını aynı zamanda siyasi iktidarın bölgede yeni bir politikasının göstergesidir.

Bu tezde Siirt Fıstığı projesiyle birlikte Siyasi iktidarın bölgede izlemiş olduğu yeni politikaları irdelenmiş ve bu politikaların cumhuriyetten bugüne bölgenin ana geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık üzerinden nasıl işlendiği incelenmiştir. Bu durumu yaratan ortamın ve sonucunda bölgede gerçekleşmesi beklenen toplumsal dönüşümün siyasi iktidarın hangi amaçlarına hizmet ettiği ve Fıstık Projesinin bu amaçları ne kadar beslediği veya gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda bölgenin içinde barındırdığı tarım potansiyeli ve kapalı yapısıyla kırsal alanların küresel piyasalara eklememesinin kimlerin çıkarına olduğu ve bunu sağlayacak durumların nasıl yaratıldığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siirt Fıstığı, toplumsal dönüşüm, Güneydoğu Anadolu, Kürtler, denetim, korucular

ABSTRACT

While the globalization projects in Turkey were being accelerated by the January 24 Decisions, the process of agricultural transformations and commodification of the agricultural lands had been dispossessing peasants in the country. In the Southeast Anatolia Region, even if the effects of globalization could be felt through the migration from the region, the peasants who continued to live there maintain the traditional family farming. In this period, villages in the Southeastern Anatolia could not break into the global agricultural market successfully in comparison with villages in Mediterranean and Aegean Regions. However, while 1990's political issues and evacuation of the villages in the Southeast Anatolia Region cause the serious damage to the traditional peasantry even though some political and bureaucratic groups in the country claim that the rural transformation process was nearly completed, some villages which accept the village guard system could continue the traditional farming without market integration. In these villages, the peasants could maintain animal husbandry and agricultural production with the aim of meeting their subsistence needs. Besides, academic works which focus the Southeastern Anatolia generally had tendency to discuss the political structure of the region and the forced evacuation of villages rather than agriculture and livestock which is the fundamental means of existence in the region due to lack of industrial infrastructure, small scale and primitive production, and the closed form of the region which made insufficient the region to mention in the agricultural studies with respect to the rest of the country. However, after the forced evacuation of villages, "The Return to Village and Rehabilitation Project " as the last project of return to village, brought to life by the 1995's Tansu Çiller's government and maintained by the following governments became the start of a new process for the region. "Siirt Pistachio Development Project", initiated by the governor of Siirt within the scope of The Return to Village and Rehabilitation Project, became the most important step for the regional transformation by spreading from Siirt to other cities of Southeastern Anatolia and presented as a progressive movement by the government. Siirt had been deprived of processing and storage plants even though pistachio has a long history in the city. The third largest pistachio factory, financed by the EU which provided 10 million Euro in 2017, contributed to the government's discourse of progress. However, the pistachio subsidies, preferably provided to the villages which accept

the village guard system, indicate the new political approach of the policy makers in power.

In this thesis, I attempted to understand the new politics of the governments in the region with the “Siirt Pistachio Development Project” and the effects of these politics on agriculture and livestock as the main means of existence from the early years of the republic to today. I aimed to identify influences and objectives of the “Siirt Pistachio Development Project” on social transformation in the region, expected by the central political power. Moreover, in this study, I tried to explain how the region’s integration into the global market economy with its agricultural potential and closed form will be profitable for whom and in what way.

Keywords: Siirt Pistachio, social transformation, Southeast Anatolia Region, Kurds, surveillance, village guards

Önsöz

Eğitim hayatım boyunca hep yanımda olan ve belki de geleceğim olacak kır çalışmalarının içine doğmamı sağlayan başta annem ve babam olmak üzere bütün aileme, 25 yıllık hayatımda hep bana yol gösteren ve en iyi arkadaşım olan ablam Şükran ile içerisinde kendimi bulduğum Sosyoloji bölümünü okumam için beni teşvik eden Dilber Ablama çok teşekkür ederim.

Ders sürecinden tez yazım ve son anına kadar varlığını hep hissettiğim, her çıkmaza girdiğimde bana yeni kapılar aralayan Tez danışmanım Prof. Dr. Yıldırım Şentürk hocam olmak üzere bitirme jürimde beni yalnız bırakmayan, sıcak tavırlarıyla benim için bir hocadan çok daha fazlası olan Prof. Dr. Şükrü Aslan ile ilerde bana bu çalışmayı yaparken önemli katkılarda bulunacağını bilmediğim, daha lisans döneminde Siirt Fıstığı konusunu çalışmayı düşündüğümü paylaştığım ve aradan geçen 5 yıllık süreçte yollarımızın önce bir projede şimdi ise tez savunmamda kesiştiği Doç. Faik Gür hocama ve çalışma konumu duyduğu günden beri katkıları ve yardımlarının yanında dostluğunu hiç esirgemeyerek çalışmama güç veren Dr. H. Kiraz Özdoğan'a teşekkürü bir borç bilirim.

Sosyoloji eğitimim boyunca hep yanımda olan, mezun olduktan sonra bile kendimi geliştirmem adına yoğun çabalar harcayan ve bu tezi yazacak duruma gelmemi sağlayarak bana bölümü sevdiren akıl hocam, ağabeyim ve benim için çok daha fazlası olan Arş. Gör. Uğur Binici hocam ve lisans eğitimim boyunca katkılarını esirgemeyen Uşak Üniversitesi Sosyoloji bölümü hocalarıma bir yanımın hep orada olacağını söylemek isterim.

İlk olarak yüksek lisans mülakatlarında tanıdığım ve şimdilerde ev arkadaşım olarak birlikte tezi yazmak adına sürekli birbirimizi motive ettiğimiz Riber Çelik ile yoğun destekleri ve arkadaşlıkları için Zeyneb Gümüş, Deniz ve Sena'ya çok teşekkür ederim.

Son olarak hayatımın en önemli sürecini benimle yaşayan, en zorlandığım anlarda bana enerji veren, yazma sürecinde bazen beni sıkıştırarak bazen kendime olan inancımı fark etmemi sağlayarak tezin her bölümünde katkıları olan, bütün süreç boyunca en yakınımda bulunan yol arkadaşım ve fahri danışmanım sevgili Burcu'ya bütün katkıları için teşekkür ederim.

İçindekiler

ÖZET	iii
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	xi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: Türkiye’de Keşfedilen Yeni Tarım Alanları.....	7
1.1.Erken Cumhuriyet Döneminde Tarım.....	7
1.2. 1960 sonrası kalkınma politikaları.....	11
1.3. 1980 Sonrası Tarım, Küreselleşme ve Kalkınma	16
1.4. 2000’li Yıllar ve Şirket Tarımcılığı	24
1.5. Yeni Köylülük ve Çözülemeyen Tarım.....	28
Sonuç: Küçük Üreticiye, “Karşı Alternatif”	30
2. BÖLÜM: Kır’da Eksik Parça, Güneydoğu Anadolu	33
2.1. Tarımın Siyasallaşması Olarak GAP	40
2.1.1 GAP’ın Yükünü Kim Taşıyor.....	44
2.1.2 GAP’ın Gelişmesi ve Etkileri.....	47
2.2. 2000 Sonrası Güneydoğu Anadolu’da Tarımsal gelişmeler.....	55
Sonuç: Güneydoğu’da Tarımın Araçsallaşması.....	59
3. BÖLÜM: 2000 Öncesi Siirt’in Genel Görünümü.....	63
3.1. Siirt İlinin Coğrafi Konumu ve Yapısı.....	63
3.2. 2000 Öncesi Siirt Ekonomisi.....	64

3.3. 1973'ten 1998'e Sanayinin Gelişimi ve İstihdam Olanakları.....	72
3.4. Siirt'te Toplumsal Hayat ve Gündelik Yaşam.....	72
Sonuç: 2000 Öncesi Siirt'te Kalkınma Projeleri	74
4. BÖLÜM: Kabukları Dünyaya Açılan Proje, Siirt Fıstığı.....	75
4.1. Köye Dönüş mü?	75
4.2. Bölgede Yeşil Altının Keşfi	83
4.2.1. Siirt Fıstığının Kökenleri.....	86
4.2.2. Dikimden Hasada Fıstığın Üretim Süreci.....	89
4.2.3 İl'den Bölgeye Taşan Altın.....	92
4.3. Fıstık Kimin Projesi?.....	96
Fıstığın Ortaya Çıkardığı Sonuçlar.....	97
5. BÖLÜM: AB ve Ortak Tarım Politikası.....	104
5.1. OTP 'nin Dayandığı Prensipler	108
5.2. Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye Tarımı.....	110
5.3. AB ve Siirt Fıstığı Geliştirme Projesi.....	115
5.4.Kır'dan Kent'e AB Projeleri ve Amaçları.....	122
Sonuç: AB Tarım Politikalarında Güneydoğu Anadolu Toprakları.....	126
6. BÖLÜM: Fıstık Sonrası Toplumsal Dönüşüm.....	131
6.1. Mera Alanlarının Kullanımı.....	141
6.2 Koruculuk-Fıstık-Genç Nüfus.....	144
6.3.Fıstık Sonrası Gündelik Pratikler.....	149

6.3.1. Teknoloji ve Sanayi. 151

6.3.2. İnşaat Sektörü Gelişiyor.....153

Sonuç: Bölgenin Kontrol Edilmesi 156

Sonuç.....160

KAYNAKÇA 166

GÖRÜŞMECİ BİLGİLERİ.....174

ÖZGEÇMİŞ 175

Giriş

Bu çalışmanın konusu kendi kişisel deneyim ve gözlemlerim sonucu ortaya çıkmıştır. 12 yaşından beri tarım işçisi olmam ve ailemin en önemli geçim kaynağı olan tarım işçiliği süreci üniversiteye başladığımda kır çalışmalarına olan ilgimi arttırmıştı. 2014 yılında ilk lisans deneyimim sürecinde ailem ve özellikle Siirt'te yaşayan yakın akrabalarım tarafından Siirt Fıstığına dair duyduklarım, Siirt'te gittiğimde gördüklerim ve bu alanda yaptığım okumalar sonucunda konu ilgimi çekmeye başladı. Her Siirt'te gidişimde köyde mekânsal ve fiziksel olarak bazı değişimlerin olduğunu, bunların yanında üretim biçimlerinin değiştiğini ve bunlara bağlı olarak köylülerin yaşam şartlarının da değiştiğini gözlemledim. Bu durum çok kısa sürede köylüler için önemini fark etmeye başladım. Devam eden süreçte ise aslında Siirt fıstığının bir proje olduğu ve sadece Siirt değil bütün bölgeye yayılmaya başladığını öğrendim. İlerleyen zamanda Avrupa Birliği'nin de projeye dahil olmasıyla birlikte içine girdikçe olayın çok farklı boyutları olabileceğini düşündüm. Şimdiye kadar okumuş olduğum kır çalışmalarından hem bazı noktalar da farklılık gösterdiğini hem de kır çalışmalarında bazı yeni gelişmekte olan durumlar olduğunu fark ettim.

Türkiye'deki kır çalışmalarında bölgenin çok az ele alınması ve gündeme sadece politik sebeplerden dolayı gelmesi bölge üzerinde yapılan araştırmaların seyrini de etkilediği kanısındayım. Bu durum literatürde kır çalışmalarının Batıya kaydırırken Türkiye'de tarımın alanlarının artık sınırlarına ulaştığı (Öztürk vd.,2020:84) ve giderek azaldığı tartışmalarının bölgeye dair çalışmaların eksik kaldığının göstergesidir. Cumhuriyet sonrası başlayan küçük çiftçinin kentlere göçü özellikle 1980 sonrası ülkeyi etkisi altına alan neoliberal politikalarla birlikte ilk defa kent nüfusu kır nüfusunu geçti. Bu durum birçok faktörü içinde barındırmaktadır. Bu dönemde yeni tarım alanlarını açılmamakta, köylü sadece tarladan kazandıklarıyla geçinmemekte ve yeni iş alanlarına kaymaktadır. Bununla birlikte başta Akdeniz olmakla birlikte sahil kasabalarının da artan turizm, toprağın metalaşmasında önemi bir yere sahiptir. Kıyı kesimlerinde inşa edilen yazlıklar, oteller ve turizm tesislerinin etkisiyle tarımsal üretim ve hayvancılık azalmakta, köylüler bu yeni alana kaymaktadır (Keyder ve Yenil, 2013). Ancak neo-liberal politikalar sonucu ortaya çıkan bu gelişmeler ülkede tüm bölgeler için söylenemez. Her ülkede neoliberalizm aynı türden ilerlemediği gibi bir ülkenin her bölgesinde de aynı şekilde ilerleme kaydetmesi beklenemez. Toplumsal ve siyasi dengeler, yerleşik kurumlar bunu

belirleyen etkenler olduğundan Türkiye’de de neo-liberal politikalar bölgeler arası farklılık göstermektedir. Özellikle Ege ve Akdeniz bölgesi kapitalist pazara daha erken açılırken kırsal alanlar hızlı bir dönüşüm yaşamıştır. Fakat aynı durumun Güneydoğu için söylenmesi güçtür.

Güneydoğu’da küreselleşmeyle birlikte gelen neoliberalizm kendini göç ve toprak reformları üzerinden göstermiştir. Ayrıca bölgede küreselleşmenin yaratacağı dönüşümün önüne geçilmiştir. Bunun en önemli sebebi ise hükümetlerin bölgede toplumsal dönüşüm kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmektense bölgede gücü elinde bulunduran yereldeki işbirlikçileri (şeyhler, Aşiret ağaları, korucular) üzerinden denetim sağlamaya çalışmalarıdır. Aynı zamanda GAP’ta olduğu gibi kırsal alanlara yapılan yardım ve desteklerden faydalanan da bu kesimler olmuştur. Bu durum bölgede uzun süre kapitalizmin gelişmesini de engellerken devletin de beklediği kontrol mekanizmaları tam olarak sağlanamamıştır. Bu durum devleti kırsalda yeni politikalara iterken güç ilişkilerini de gözetmesini zorunlu kılmıştır. Ancak bugün baktığımızda bir kimlik sorununa dönüşen durum başarısız bir politika izlendiğini göstermektedir (Keyder,2004). Bu doğru da bende devletin böyle bir proje ile bölge de kırsal alana neden ve nasıl yatırım yaptığını ve bu projenin bölge için etkilerinin neler olduğu sorusuna cevap arayacağım.

Araştırmayı yaparken uygulanacak olan yöntemlerin başında ilk giriş kısmında yazdığım gibi çoğunlukla gözleme dayalı bir araştırma yöntemi olacaktır. Çünkü uzun zamandır ailem ve çevremde çok sık duymaya başladığım Siirt fıstığı konusu nerdeyse hayatımın bir parçası haline geldi. Siirt’te her gittiğimde öncelikli olarak kendi köyümdeki bir önceki gelişimden beri nelerin değiştiğini anlamaya çalışarak gözlemlemeye başlamışım. Akrabalarım ile her konuştuğumda, köy kahvehanesine her gittiğimde insanların fıstık üzerine konuşmalarını dinliyor ve buralardan çıkarımlar yapmaya çalışıyordum. Ayrıca ailemin Manisa’da olmalarına rağmen Siirt fıstığının gelişmesiyle gidip-gelmelerin artması, Siirt’te bıraktıkları arazilerinin değerlendirilmesiyle onların da gündemlerinden düşmemesi benzer gözlemleri Manisa’da bulunan ailem üzerinde de yapmamı sağladı. Ancak böyle bir araştırma için gözlemin tek başına yeterli veriyi sağlayamadığı gördüm ve araştırmada sosyal olguların doğal ortamlarında ve içinde buldukları çevre ile bağlantısı olacağı, bunun yanında genellemenin araştırmaya uygun olmayacağı için nitel araştırma yöntemine başvurarak köyde yaşayan ve fıstık üretimi yapan 5’i kadın olmak üzere

25 köylü ile derinlemesine görüşmeler yaptım. Çünkü olgunun yerinde aktif olarak incelemenin daha doğru ve güvenilir sonuçlar vereceği kanısındayım. Araştırma sürecinde uygulanacak olan yöntem uygun olarak derinlemesine betimleme ve yorumlama yapmaya çalışacağım. Ayrıca kültürel dönüşümleri anlayabilmek için kültür analizi yöntemine başvurulacağım. Kültür analizine yönelik çalışmalarda amaç belirli bir grubun kültürünü tanımlama ve yorumlamadır. Yapacağım araştırmada sürecinde çalışmayı daha iyi anlatabilmek ve destekleyebilmek adına kır çalışmaları literatürden faydalanacağım.

İlk bölümde Cumhuriyet sonrası Türkiye’de tarımsal gelişmelerden kısaca bahsettikten sonra güncel tarım tartışmaları ve Siirt fıstığının bu gelişmeler arasında nerede durduğunu, Siirt fıstığına kır çalışmaları içinde nasıl bakmamız gerektiğini anlatmaya çalışacağım. Özellikle Cumhuriyet sonrası tek üründe uzmanlaşmaya geçiş için gerekli şartların olgunlaşması ve kırsal kalkınma da değişen hedeflerden bahsedeceğim.

Kırsal kalkınma hamleleriyle tek üründe uzmanlaşan köylüler ihtiyaçlarının temini için piyasalara dahil olmak zorunda kalacaktır. Giresun’da fındık üretiminin artması ile tek üründe uzmanlaşan köylüler ihtiyaçlarını ilçelerden temin etmişlerdir (Şentürk, 2010). Benzer bir süreci Siirt’te fıstık üretiminin artması ile yaşayan fıstık üreticileri de daha önce kendi arazilerinde ettikleri ürünleri bugün kent merkezinden temin etmektedirler. Bu durum köylüler için yeni bir süreci yaratırken Türkiye özelinde kırsal kalkınma süreçlerini incelemek faydalı olacaktır. Cumhuriyet tarihinin kalkınma konusunda uzun bir geçmişi olmasına rağmen her zaman öncelikli konumda bulunan başta Ege Bölgesi ve İç Anadolu Bölgeleri olmuştur. Güneydoğu Anadolu ise her zaman dışarıda bırakılmıştır (Gür, 2016). Bu durum bölgesel farklılıkların derinleşmesine neden olurken aynı zamanda bölgede göçün de önünü açmıştır. Bugün Avrupa Birliği’nin de etkisiyle kalkınma anlayışı farklı bir noktaya evrilmektedir. Kırsal kalkınma, 1980’lerde yeni yaklaşımlar ile değişime uğramıştır. Yeni yaklaşım, Toplumsal kültürel, ekonomik kalkınmayı hedeflerken yoksulluğu azaltmak amacını gütmektedir (Gülçubuk,2018:56). Kalkınma, ekonomik, siyasi ve kültürel bir değişimi arzulamaktadır. Ancak bu değişimin nasıl bir yol izleyeceği kalkınmayı planlayanların inisiyatifine kalmıştır. Ekonomik olarak gerçekleşen değişim siyasi, kültürel ve sosyal değişimi de beraberinde getirirken bu

değişimlerden hangi kesimlerin nasıl etkileneceği ve gerçekleşen değişimlerden kimlerin faydalanacağı önemli bir soru işareti olarak kalmaktadır. Bu soru işaretine cevap aramak için öncelikle sorunun gelişim süreci incelenecek ve bu sorunun bölgeye özgü bir tutum içinde olup olmadığı anlaşılmalı çalışılacaktır.

Çalışmanın devam eden kısımlarında ilk olarak Güneydoğu'da "köylülük" çalışmalarına değinmeyi planlıyorum. Çünkü köylülük ve tarım tartışmalarında bölge, Türkiye literatüründe yeterli ilgiyi görmemekle birlikte genellikle "Toprak Reformları" gündeme geldiği zamanlarda siyasi amaçlı çalışmalar açısından önem kazanmaktadır. Bölgede kır çalışmaları özellikle 1990'larda başlayan GAP projesiyle tartışılmaya başlandı. GAP ile hedeflenen yerel burjuvazi ve küresel piyasalara bölgeyi dahil etme planları beklenen sonucu doğurduğunu söylemek ise güçtür. Bu durumun önemli bir kanıtı ise yapılan çalışmalarda Gaziantep ve Urfa dışında diğer illerin çok fazla bir gelişim gösterememiş olmasıdır. Ayrıca GAP projesinin de Siirt Fıstığı Geliştirme Projesi gibi Avrupa Birliğinin dahil olduğu bir proje olduğunu düşündüğümüzde birbirinin devamı niteliğinde veya ortak beklentilerin olduğu ve birbirini destekleyen projeler de olabilir. Bu doğrultuda Siirt Fıstığı Geliştirme Projesine gelmeden bölge tarım çalışmalarını ve GAP Projesini konuşmanın faydalı olacağı kanısındayım.

Üçüncü bölümde ise Siirt üzerine genel bir tablo çizerek fıstık öncesi Siirt'in ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısını anlamaya çalışacağım. Çünkü her ne kadar Fıstık geliştirme Projesi 2000 sonrası başlamış olsa da aslında Siirt'te fıstık üretimi uzun bir geçmişe dayanmakta fakat yeterli ilgiyi görememekteydi. Bu yüzden aslında fıstık sonrası dönüşümleri anlamak adına öncesini anlatmanın çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli olduğunu düşünüyorum. Ayrıca Fıstık üretiminin kentin ekonomisine bugün olan katkısını anlamamız ve üreticinin istihdamı açısından bir ön bilgi niteliğinde Siirt üzerine genel bir çerçeve çizmek faydalı olacaktır.

Bizim asıl konumuz ve çalışmamızı dayanağı Siirt Fıstığı Geliştirme Projesini tartışacağımız kısım olan dördüncü bölümde öncelikle projenin başlangıcı ve nedenleri üzerinden durulacaktır. Pamuk ve Toprak, Tarımsal Yapılar kitabının sunuş kısmında Tek Parti Hükümetinin izlemiş olduğu tarım politikaları ile küçük üreticiliğin tasfiyesini kolaylaştırmakta mı yoksa küçük üreticinin varlığını kapitalizm içinde devam ettirmesine yönelik bir tutum mu izlediği sorusunu sorarak

hükümetin izlemiş olduğu politikaların amacını anlamak gerektiğine dikkat çekmektedir (Pamuk ve Toprak,1988:11). Başa gelen hükümetlerin tarımsal politikalarının ülke içinde siyasi tutumlara göre de değişmektedir. Örneğin GAP'ta olduğu gibi sadece ekonomik politikalar olmadığını yapılan yardımların nereye ve kimlere gittiğine bakarak da aynı zamanda siyasi çıkarlara yönelik bir politika olduğunu varsayabiliriz. Bu doğrultu da devletin tarımda izlemiş olduğu politikaların ekonomi temelli politikalar mı yoksa bunun yanında ülkenin bölgesel farklılığından kaynaklı bölge bazlı siyasi çıkar hedefli politikalar mı sorusu da önemli bir soru olarak tartışmaya açıktır. Siirt fıstığı projesinin Tarım Bakanlığının yerine İçişleri Bakanlığına bağlı olarak dönemin valisi tarafından açıklanması ve köy köy gezilerek tanıtılması bölgede izlenen tarım politika ve kırsal kalkınma hamlelerinin sadece ekonomi temelli olmadığını göstermektedir. Bu projenin bölgenin siyasi ve kimlik yapısından kaynaklı bir projede olması muhtemel durmaktadır. Devletin bu proje ile hedefleri tartışılacak ve bu hedefler doğrultusunda projenin günümüze kadar olan kısmında ne derece istenilen seviyeye ulaştığı anlaşılmaya çalışılacaktır. Fıstık üretiminin artması ile bölgedeki diğer ürünleri nasıl etkilediği veya neden etkilemediği tartışılacaktır. Son olarak ise projenin bölgedeki politik etkileri incelenecek ve koruculuk sistemiyle ilişkisi olup olmadığı veya ne derece olduğunu tartışılacaktır.

2007'de Avrupa Birliğinin 10 Milyon Avro harcayarak dahil olduğu ve Avrupa'nın en büyük fıstık işleme fabrikasını kurduğu "Fıstık İşleme Sektörü Ortak Sanayi Altyapısı Projesi" ile Siirt fıstığının küresel piyasalara açılması ve üretiminin arttırılmasında pay sahibi olduğu bir gerçektir. Bu açıdan beşinci bölümde Avrupa Birliğinin Türkiye tarımı üzerindeki politikalarını tartışılacaktır. Aynı zamanda bölge üzerinde Türkiye ile AB'nin hangi noktalarda birleştiği ve hangi noktalarda ayrıldığını ortaya çıkarmayı planlıyorum. Özellikle AB'nin bölgesel rekabet edebilirlik tutumları bölgede yeni bir adımın da habercisi olması muhtemeldir. Dolayısıyla AB destekli açılan fabrika ile Türkiye'nin kalkınma politikaları arasında bir ilişki olduğu ortadadır. Bu durumun bölgeye yansımalarını incelemek gerekir.

Altıncı ve toplumsal dönüşüm üzerinde duracağımız bölümde ise Siirt Fıstığı Geliştirme Projesinin bölge halkında nasıl etkiler yarattığını anlamaya çalışılacağım. Özellikle ekonomik, dini, siyasi, eğitim ve toplumsal yapıda ne gibi dönüşümler oldu veya hangi alanlara etki edemediğini tespit etmeyi hedeflemekteyim. Ayrıca fıstık ile

birlikte modern tarım dediğimiz teknolojiye dayalı tarım aletlerinin artmasının üretime ne derece dahil edildiği anlamaya çalışacağım. Bu modern üretimin aile içi ilişkilerde, üretim sürecinde ve insanların kendi aralarında durumlarına etkilerini tartışacağım. En yoğun geçeceğini düşündüğümüz ve gözlemlere dayalı olarak yazılacak bu bölümde ayrıca fıstık üretimiyle insanların kendilerini nasıl tanımladığını, Gündelik pratikler açısından zamanını değerlendirmede ne gibi farklılıklar olduğunu tartışmayı düşünüyorum. Son olarak ise fıstık üretiminin mekanlar etkisi, köy yapısında yarattığı dönüşümler ile inşaat sektörünün köye dahil olma süreçleri inceleyeceğim.

Sonuç olarak düşündüğümüz son kısımda ise konuyu toparlamayı ve gelecekte bu alanda bizi nelerin beklediği, nelerin eksik kaldığını anlamaya çalışacağım. Ayrıca tavsiyeler ile sonlandırmayı planlıyorum.

1. BÖLÜM: Türkiye’de Keşfedilen Yeni Tarım Alanları

1.1. Erken Cumhuriyet Döneminde Tarım

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla yeni bir döneme geçilmiş ve bu yeni dönemde Osmanlı’dan kalan geri kalmışlık düşüncesi bir an önce aşılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet sonrası her ne kadar hızlı bir sanayileşme yolunda adımlar atılsa da ülke nüfusunun büyük kısmının hala köylerde yaşaması ve tarımsal üretim üzerinden hayatlarını idame etmeleri devleti bu alanlarda politikalar uygulamaya itmiştir. Bu süreçte hızlı bir sanayi hamlesi olarak fabrikalar kurulmaya çalışılmış fakat aynı zamanda tarıma da destek verilmiştir. Verilen bu destekler sonucunda tarımda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden bazıları şunlardır: 1925 de aşar vergisi kaldırılmış ve tarımda özel mülkiyet benimsenmiştir. Ayrıca topraksız çiftçiye toprak dağıtımı, mera alanlarının tarıma açılması gibi önemli kararlar alınmıştır. İlerleyen süreçte tahıl fiyatların da destekleme ve 1945 yılında topraklandırma yasası çıkarılarak çiftçiye ve tarıma önem verildiği kanıtlanmıştır. Bu dönemde İkinci Dünya Savaşına her ne kadar katılmamış olsa da Türkiye bundan etkilenmiştir. “İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye’de kırsal alanda yapısal bir dönüşüm yaşandığı ve bu dönüşüme paralel olarak kırsal alandan şehirlere göçün arttığı ve şehirleşmenin hızlandığı bilinen bir olgudur” (Tekeli,2011: 12). Bu dönüşümlerin başında ise kırsal alanların metalaşması sonucu ortaya çıkan ürünlerin ve üretimin değişmesi gelmektedir. Kısacası İkinci Dünya Savaşından sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de küreselleşme ile birlikte işleyen kapitalizm az da olsa köye nüfus etmeye başlamıştır. Akşit’in görüşleri de bu durumu destekler niteliktedir (Akşit, 1988).

Erken cumhuriyet dönemine geçiş ile kırsal alanların kapalı, içe dönük yapısında dönüşüm yaratması beklenen küçük meta üreticiliği önem kazanmış ve üreticileri küçük meta üreticileri haline getirmek amaçlanmıştı (Keyder,1988; Tekeli ve İlkin,1988). Ancak küçük meta üreticiliğinin somutlaşması 1945’leri buldu (Keyder,1988). Küçük meta üreticiliğine geçiş aynı zamanda bir işbölümü yaratarak köylülerin piyasalara dahil olmasını da sağlaması hedefleniyordu. Bu durumun yaratılması için gerekli adımların atılması gerekiyordu. Bu gerekçelerle hükümet tarıma yönelik bazı çalışmalara girişmiştir. Cumhuriyetin ilk 15 yılında ülke içinde farklı illerde ve farklı ürünlere yönelik istasyonlar, deneme tarlaları kurulur. Yine bu

dönemde çiftçilere tohum destekleri yapılır (Toprak,1988; Tekeli ve İlkin,1988). Özellikle bu dönemde Türkiye için lüks bir ürün olan portakal için Antalya’da açılan istasyon önemli bir başlangıç olmuştur (Tekeli ve İlkin,1988:70). Yapılan tüm bu destek ve deneme çalışmaları tarımsal gelişmeyi hızlandırırken küçük meta üreticiliğinin de gelişmesini sağlamıştır.

“Küçük meta üretimi, toprak dahil bütün üretim araçlarına sahip olan ve kendi ve hane halkı emeğiyle piyasa için fakat tüketim amacıyla üretim yapan durumları içermektedir” (Boratav, 1980; Keyder,1988; Bernstein, 2009). Bu kişiler küçük meta üreticileri olarak kavramlaştırılmıştır. Bu süreçte haneler hayatlarını devam ettirebilmek adına kendi tüketim ihtiyaçları için üretim yaparken piyasa ile de ilişki içinde bulunurlar.

Küçük meta üreticiliğine yönelik izlenen politikalar ülke bütününde geçerli bir politika olamamıştır. Bu durumun en önemli nedeni ise hükümetin ülkenin doğusunda kurmuş olduğu ilişkiler ağıdır (Keyder,1988). Ancak bu durum özellikle koruculuğu kabul eden köyler açısından geçerliliğini korumamaktadır. Bölgede korucu köyleri koruculuğa geçiş ile bir noktada küçük meta üreticiliğine de geçiş yapmıştır. Koruculuğun sağlamış olduğu maddi kazanç köylülerin piyasalara dahil olmasının önünü açmıştır. Köylüler 2000’lere kadar arazilerinde kendi ihtiyaçları ve hayvanların besinleri için üretim yapmışlardır. Piyasa ile ilişkileri daha çok hayvancılık üzerinden olmuştur. Koruculuk ise dışarıdan bir gelir olarak hanenin ihtiyaçları için piyasa ile ilişki kurmalarının önünü açmıştır.

Tekeli ve İlkin çalışmalarında, tarımda izlenen devletçilik politikalarına odaklanmış ve bu dönemde tarımın gelişmesini ihracat ürünü olan üzüm, tütün, fındık ve fıstık gibi Türkiye’nin dünya piyasasında üstün olduğu ürünlere yöneldiğini belirtmişti (Tekeli ve İlkin,1988). Bu durum aynı zamanda küçük meta üreticiliğini amaçlayan hükümetin de amacına ulaşmasını sağlamak açısından uygun bir politikaydı. Dolayısıyla hükümet bu ürünlere verdiği destekler ile içe dönük tarım üreticilerini ürün çeşitliliğine itmiş ve piyasalara dahil olmasını sağlamıştı. Ancak bu durum tek başına yeterli değildi. Bu ürünlerde standart bir kalite sağlaması adına belirli bir merkez mekân etrafında uzmanlaşma şart koşulmaktaydı (Tekeli ve İlkin,1988). Uzmanlaşmanın sağlanması adına verilen destekler devletçilik politikasının bir ürünüydü. Cumhuriyet dönemi devletçilik politikalarının ilk yıllarında tek bir üründe

uzmanlaşma yaratmak ve ihraç ürünü haline getirmek adına atılmış adımlardan biri de çay olmuştur. İlk yıllarda çay ekecek çiftçilere gübre, tohum ve fidan ücretsiz verilmiştir (Tekeli ve İlkin,1988:71).

Çay, Cumhuriyet döneminde üzerinde durulan ürünler arasında en önemlisidir. Çünkü o dönem için getirisi tütün gibi ürünlerden fazladır. Aynı zamanda Rize'nin kısıtlı toprak varlığı ve sürekli göç vermesinden kaynaklı önemli bir istihdama dönüşme potansiyeli taşımaktadır (Tekeli ve İlkin,1988:71). Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi bugün bir ihraç ürünü haline gelen ve bir merkezde uzmanlaşma ile üretimi giderek artan Siirt fıstığının da çaya benzer bir süreci yaşamakta olduğunu söylememiz gerekir.

Erken Cumhuriyetin son yıllarına denk gelen 2. Dünya savaşı ile tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaşanan bir diğer gelişme “Kalkınma” hamlesi olmuştur. Kalkınma, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından neredeyse bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de benimsediği bir gelişim hamlesiydi (Gür, 2018; Akbulut ve Adaman,2018; Keyder, 2004). Bu dönemde Türkiye ulusal kalkınmacılığa önem vermişti. Kalkınma, yüksek büyüme oranını yakalamak için sanayileşmeyi öncü edinen bir anlayış çerçevesinde düşünülmekteydi. Bu dönemde Batı kapitalizminin izlemiş olduğu yollardan en hızlı şekilde geri kalmış bölgelerin kalkındırılması söz konusuydu (Akbulut ve Adaman,2018:18). Bu durum aynı zamanda bir modernleşme çabasıydı. Geri kalmış bölge ve bu bölgede bulunan sektörlerin modernleşmesi gündeme getirilmişti. “Modernleşme üzerinden tanımlanan ve pratikte sınırsız bir tüketim anlamına gelen kalkınma” (Akbulut ve Adaman,2018; Şentürk ve Yardımcı, 2010) projelerinin bir ürünün üretiminin arttırılması sonucunda aynı bölgede hangi tüketim ürünlerinin dolaşıma sokulduğu önemlidir. Özellikle üretimin modernleşmesi için yapılan kalkınma hamlelerinin hangi kesimlerin çıkarına olduğuna bakmak gerekir. Özellikle sanayi ile özdeşleştirilen kalkınma bu dönemde tarımın modernleşerek verimliliğin artması, sanayiye ham madde üretmesi ve emek gücünün sanayiye aktarılması beklentisi taşımaktaydı (Akbulut ve Adaman,2018).

Keyder ise bu dönemde gündeme gelen kalkınma hamlelerini “ulusal kalkınma” olarak tanımlamış ve “modernliğe geçiş için gerekli maddi ve ideolojik koşulları hazırladığını” (Keyder,2004:29) savunmuştu. Ulus-devlet anlayışı çerçevesinde gelişen ulusal kalkınmacılık ideolojisi kapanık kırsal nüfusu ulusal ekonomiye ve

topluma entegre etmesi beklenen bir araçtı (Keyder,2004:31). Bu yolla ülke bütünleşmiş ve kırsal kesim kapalı yapısından arınarak dışa açılmış olacaktı. Böylelikle metalaşma süreci hızlanacak ve ülke içinde ekonomik bütünleşme sağlanmış olacaktı. Çünkü ülke içinde ulusal ve küresel ekonomiyle bütünleşmesi metalaşmayı, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir bütünleşmeyi de beraberinde getirebilir. Bununla beraber İkinci Dünya Savaşından sonra milliyetçilik kalkınmacılıkla birleşti ve Ulusal kalkınmacılık aynı zamanda ulusal toplum yaratmayı hedefliyordu (Keyder, 2004). Ancak maddi koşullar sağlanamadığı bölgelerde aynı zamanda ulusun parçalarının da tam olarak birleşmesi beklenemez (Keyder,2004). Türkiye’de özellikle ülkenin doğusu ile ekonomik seviyenin bütünleşmemesi aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi de engelleyen nedenlerden biri olmuştur. 1945 sonrası ulusal ekonomi ile bütünleşme metalaşmayı beraberinde getirmiş olsa da bu durum bölgesel olarak farklı bir hız izledi (Keyder,1988:164). Güneydoğu Bölgesinin bu dönemde ulusal bütünleşmeyi tam olarak sağladığı söylenemez. Bu durum hem emek olarak hem de üretilen ürün açısından bölgede metalaşma sürecinin ülke bütününden farklı şekillerde gelişmesine neden olmuştur. Bölge halkı ancak Batı illerine veya mevsimlik olarak kentlerde çalışarak emeklerinin metalaşmasını yaşamışlardır.

İkinci Dünya Savaşının ardından nüfusun neredeyse büyük bir kısmının halen köylülerden oluşması CHP hükümetini bu alanda halkı yanında tutmak adına çeşitli tavizler vermeye itmiştir (Keyder,1988; Pamuk,1988).

1945 yılında Tek Parti Hükümeti, çiftçiyi topraklandırma kanunu ile savaş sonrası köylüleri geri kazanmak için atmış olduğu bir adım olduğu kadar en başta Adnan Menderes gibi muhalif olan büyük toprak sahiplerine göz dağı vermek istiyordu (Pamuk,1988:107). Ancak tüm bu çabalara rağmen 1950’lere gelindiğinde Demokrat Parti başa geçmişti.

1950 yılında Demokrat Partinin başa geçmesi ile tarım alanında yeni bir döneme geçilmiştir. Marshall yardımları ile karayollarına bağlı ulaşım olanaklarında artış gözlenmiş ve tarımda kullanılan traktör sayısı artmıştır. “1924’te 500 kadar olan traktör sayısı 1928’te 1200’e ulaşır. 1948’de ise bu sayı 1750’dir” (Toprak,1988; Keyder,1988; Kazgan,1988). 1950’lerde tarımda artan makineleşme ile birlikte tarımda modernleşme ve bununla birlikte üretimde artış gerçekleşiyordu. Ayrıca bu

dönemde yollara yapılan yatırımlar ile malların yer değiştirmesi kolaylaşıyordu (Keyder,1988).

Bu dönem aynı zamanda mera ve tarım arazisi arasındaki farkların belirginleştiği yıllar oldu. Toprak mülkiyeti netlik kazanmaya başladı (Keyder,1988:167). Ancak bu durum henüz tam olarak feodal ilişkilerin çözülemediği Güneydoğu Anadolu bölgesinde gerçekleşemedi. Özellikle toprak mülkiyeti Siirt'te henüz tam olarak belirginleşmiş değil. Bugün 2000 öncesine kadar mera alanı olarak kullanılan alanlar fıstık ağaçlarıyla tarım arazilerine dönüştürüldü. Özel mülkiyet arazilerin değerlendirilmesiyle önem kazandı ve çitlemeler gerçekleşti. Ancak bu arazilerin birçoğu yapılan görüşmelerde tapusuz araziler oldukları ancak köylülerin atalarından kaldığı dile getirildi. Güneydoğu'da mera ile tarım arazisi meselesi ve mülkiyet durumu da ülkenin geri kalanıyla olduğu gibi önemli farklılıklar içererek günümüze kadar geldi.

1.2.1960 Sonrası Kalkınma Politikaları

Bir yandan Demokrat Partinin başa geçmesi ve Marshall yardımları ile birlikte tarımda makineleşme artarken bir yandan da kır nüfusu azalmaya devam etmiştir. 1960'lara gelindiğinde ise 5'er yıllık kalkınma planları oluşturulmuştur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1962-1967)¹ döneminde tarımsal kalkınma hedeflenmiş, tarımın GSMH içindeki payı arttırılmaya çalışılmıştır. Tarım da istihdamı arttırmak hedeflenmiştir. Ayrıca tarımsal üretimde bitkisel üretim payı artarken hayvansal üretim payı azalmıştır. Aynı zamanda birinci kalkınma planıyla birlikte sanayi tarımında büyüme hedeflenmiştir. Tarım sanayinin çarkları arasına alınmaya çalışılmıştır. Kısacası birinci kalkınma planının tarıma dair en büyük hedeflerinden birinin "Tarım üretimini çoğaltmak sanayileşmeyi gerçekleştirmek için ihracatı geliştirmek ve sanayiinin artan ham madde ihtiyacını karşılamak"² olduğunu

---

¹ https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf; s.145.

² https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf; S. 145.

söylemek yanlış olmaz. Yine bu dönemde verilen destekler girdilere yönelik destekler olurken bu politikalarla küçük üreticiyi de koruyan bir tutum sergilemiştir.

Birinci kalkınma planında diğer bir önemli nokta ise vergilerdir. Bugünün aksine birinci kalkınma planında büyük toprak sahiplerine karşı küçük üreticinin lehine olacak şekilde vergiler sektörün içinde bulunduğu koşullar göz önünde bulundurularak alınması hedeflenmiştir (1963)³.

1960 sonrası süreçte kapitalistleşme hızlanacak ve üretim pazara dönük olarak meta üretimi şeklinde gerçekleşecekti (Akşit,1988:179). Kalkınma hamlelerinin metalaşma sürecini hızlandırması bu dönemde önemli bir etki yaratacak ve özellikle pamuk, tütün ve şeker pancarı meta olarak üretimi artacaktı (Akşit,1988). Metalaşma sürecinin hızlandığı bu dönemde uzmanlaşma artacak ve küçük meta üreticiliği yoğunlaşacaktı. Dolayısıyla köylüler ihtiyaçları olan birçok ürünü ilerleyen yıllarda satın almak zorunda kalacaklardı. Faik Gür'un Uşak'ta tütün üretiminde uzmanlaşan 4 köy üzerine yapmış olduğu çalışma bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır. 1960'arda tütün üretimine başlayan ve giderek bu alanda uzmanlaşan köylüler diğer ürünlere zaman ayıramayacak hane gelmiştir. Bu durum hanelerin 1990'larda daha önce hane içinde ürettikleri ihtiyaçlarını pazardan almaya başlamalarıyla sonuçlanmıştır (Gür, 2018:196).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)⁴ nda ise direk tarım meselesi için ayrı bir bölüm açılmazken "refah" bölümünde köylü ve köylüler için bir alt başlık açılmıştır. Köy ve köylü sorunu bölümünde iki madde bu yönde alınan kararları içermektedir.

1. Köylü, nüfusun yakından ilişkili olduğu tarım sektöründe verimliliği ve toplam üretim miktarını artıracak bir ortam yaratılacak, bu amaçla toprak insan ilişkileri düzenlenecek, istikrarlı bir fiyat politikası güdülecek, tarıma ucuz girdiler sağlanacak, uygun bir pazarlama düzeni kurulacak, etkili bir kredi politikası uygulanacak ve böylece köylülerin gelir seviyesi yükseltilecektir. Tarım sektöründeki böyle bir gelişme toplam nüfusun beslenme şartlarını iyileştirecek,

---

³ https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf

⁴ <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf>; S. 235

tarımın ihracat kapasitesini artıracak ve sanayinin hammadde ihtiyacını karşılayarak sanayileşmeye yardımcı olacaktır (1968: 235).

2. Tarımsal üretimin artırılmasını tasıtlıyan başlıca faktörler olarak gözüken tarımsal bünye, teknoloji, üretim araçtan ve pazarlama ile ilgili sorunların çözülmesinde Devletçe yapılan çalışmalarla ilişkili olarak, özellikle küçük ve orta tarım işletmelerinin ihtiyaçlarını temin ve mallarını satmak için kooperatifler şeklinde teşkilatlanmaları desteklenecektir (1968: 235).

Bu iki maddeden de anlaşılacağı üzere ikinci beş yıllık kalkınma planında köylü tarımsal üretimde önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmış ve tarımsal gelişmeyi ve kalkınmayı sağlamak için köylüye destekleme politikası uygulanacağı belirlenen hedefler arasına alınmıştır.

Bu dönemde tarımsal gelişmeleri etkileyen bir diğer önemli faktör ise 1960'larda tarıma açılacak alanların sınıra ulaşmasıyla üretimi arttırmak amacıyla "Yeşil Devrim" in sisteme sokulmasıydı. (Öztük,2018:156). Yeşil Devrim ile üretimde gerçekleşecek artışın yoksulluğu ve gıda ihtiyacına çözüm olabileceği düşünüldü. Ancak bu üretim artışının sağlanması için gübre ve kimyasal kullanımında artış yaşanırken yeni tohumlar da kullanılmaya başlandı (Öztük,2018:156). Gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla tohumda başlatılan ıslah çalışmaları Yeşil Devrimin merkezinde durmaktadır. Yeşil Devrimin Türkiye'de başlangıcı 1966 yılında Meksika'dan cüce buğday varyetelerinin deney amaçlı getirilmesi kabul edilmektedir (Yağcı,2018:67). Ancak getirilen buğdayların ülke geneline yayıldığı söylemek güçtür. Bunun nedeni olarak modern tohum varyetelerinin kuru topraklara ve dağlık arazilere uygun olmadığı (Yağcı,2018) göz önüne alındığında ülkenin dağlık bölgelerinin bu varyantellerden faydalanması güçleşmiştir. Siirt'te özellikle yaz aylarında baş gösteren kuraklık ve Kurtalan ilçesi dışında bulunan tarım arazilerinin dağlık bölgelerde dağılmış olması ile sulama imkanlarının yetersizliği Yeşil Devrim ile modern tohumların bölgede yoğunlaşmasını engelleyen faktörlerdendir. Bu durum bölgesel eşitsizliğin derinleşmesini sağlayan önemli bir noktadır. Ayrıca Türkiye özelinde buğday hasadı üzerinde yapılan araştırmalarda, buğdayın dağlık alanlara kıyasla düz alanlarda daha hızlı yayıldığı ortaya çıkarılmıştır (Yağcı,2018:69). 2000 öncesi Siirt il yıllıklarına göre bölgede en fazla ekilen ürünlerin başında buğday gelirken Yeşil Devrim'den faydalanamamış olması ilin coğrafi yapısıyla

açıklanabileceği gibi daha düz olan Kurtalan ilçesinde de yaygınlaşmamış olması burada sadece coğrafi yapının tek başına yeterli bir açıklama olmadığı anlaşılacaktır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma planı (1973-1977)⁵'nda sanayi ön planda tutulmuş tarımın sanayi için üretim yapması hedeflenmiş ve bu doğrultuda tarım ürünleri desteklenmiştir. 1973 yılında yapılan araştırmada “Türkiye’deki toplam hanelerin yarısına yakın bir kısmında (3.309.467) tarımsal gelir elde edilmesine karşılık, hemen hemen tüm hanelerde (6.680.650) tarım dışı gelir sağlandığını ortaya koymaktadır (1976:97). Bu durum bize gösteriyor ki 1970’lerde hala ailelerin büyük bir kısmı tarımla uğraşırken aynı aileler tarımdan elde ettikleri kazançla geçinememekte ve tarım dışı işlere yönelmektedir. Bu işlerin başında ise sanayi gelmektedir. Sanayi toplumuna geçiş ile birlikte hızlı bir şekilde köy nüfusunun azalması ve sanayi şehirlerine doğru yapılan göçler ile tarıma olan desteğin ve önemin azalması gündeme tarım sorununu getirmiştir. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan kapitalizm kendi için üretim yapan köylüyü pazar için üretim yapmaya ya da şehre göç etmeye zorlamıştır. Tarımda uygulanan modernleştirme politikaları ve tarımın sanayileşmesi köylüye vurulmuş bir darbedir. Türkiye’de dönemin hükümetleri farklı dönemlerde köyler üzerine yaptığı araştırmalar ile köylere teknoloji ve sanayi araçlarını sokarak modernleştirme eğilimlerinde bulunmuştur. Bunların başında T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1970:1) gelmektedir. “Dünya da olduğu gibi son yarım asır içinde hızla gelişen ülkemizde, değişimler daha çok şehirlerde meydana gelmiş ve nispeten dış âleme kapalı olan ve kendine has sosyal özellikleri sahip bulunan topluluklarda bu sosyal ve ekonomik değişimler sınırlı kalmıştır.” Devlet Planlama Teşkilatı’nın 1970 yılında yaptığı bu araştırma da asıl amaçları tarım işletmelerinin kapalı ekonomisinden pazar için üretime geçmelerini sağlamaktır. Bu dönem ayrıca emeğin ve toprağın metalaşma döneminin Türkiye’de başlangıç yılları olarak anılabilir. Tarım da desteklerin hızla azalması çiftçinin piyasa da yalnız bırakılması ve ulusaşırı şirketlerin ülkeye nüfus etmesi ile rekabet edemeyen çiftçi emeğini ve toprağını ya satmak zorunda kalmış ya da metalaşmasına göz yummuştur.

---

⁵ <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf>

“İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD’nin liderliğinde 1970’lere kadar süren ve Yeşil Devrim olarak adlandırılan İkinci Gıda Sistemi modeliyle üretimde artışları için yeni pazarlar aranmaya başlandı. Bu süreçte Türkiye iyi bir Pazar olarak görülürken 24 Ocak kararlarıyla bu durum tasniflenmiş oldu” (Aysu,2015:30). Bilindiği gibi İkinci Dünya savaşından beri modern devletler gelişmekte olan ülkelere yaptıkları destekler ile (örneğin Marshall yardımları) ülkeleri kendi çıkarlarına hitap edecek şekilde modernleştirmektedirler. Bu durumun tarım alanına yansımaları ise kapitalist sistemin hakimiyet alanını geliştirecek politikalar izlemektir. Bunun için ortaya çıkan Yeşil Devrim neredeyse 1970’lere kadar başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok alanda üretimde devrim adı altında kimyasal ve endüstriyel üretimi tarım alanında yaygınlaştırdı. Yeşil Devrimle birlikte Türkiye’de de kimyasal ilaç ve gübre tarımında hâkim olurken teknoloji de hızla hegemonyasını arttırıyordu. “1972 yılında 3,3 milyon ton olan kimyasal gübre kullanımı yılda ortalama yüzde 14,9 oranında artarak 1977 yılında 6,6 milyon tona ulaşmıştır. Hektar başına kimyasal gübre kullanımı ise 1972 yılında 34 kg.’dan 1977 yılında 67 kg.’a yükselmiştir. Ayrıca 1972 yılında 135726 olan traktör sayısı 1977 yılında yaklaşık olarak 325225’e yükselmiştir.”⁶ Hızla artarak devam eden kimyasal gübre ve ilaç kullanımının yanında tarımda makineleşme endüstriyi tarımını yaygınlaştırmaktadır. Bu durum kendi kendine yeten ve geleneksel tohum eken köylüyü kırsalda hayata tutunabilmek adına daha verimli tohumlar satın almaya itmiştir. Geleneksel tohum ve gübre terk edilirken üretim şekilleri de değişmiştir.

Ancak Yeşil Devrimin ülkenin her bölgesinde aynı etkiyi yarattığını söylemek güç olsa gerek. Yeşil Devrimle tarımda önemli bir yer edinen kimyasal ilaç, gübre ve traktörler ülkenin Batısında kullanıldı. 2000’lere kadar Güneydoğu Bölgesine Urfa ve Antep hariç pek uğramamıştı. Yine Devlet Planlama Teşkilatı’nın 1970 yılında yaptığı bir çalışmada suni gübre kullanımına dair veriler önemli bilgiler içermektedir. Bu dönemde Güneydoğu Bölgesinde köylülerin %90,6’sı suni gübre kullanmazken köylülerin sadece %3,3’ü suni gübre kullandığını belirtmiştir. Ege Bölgesinde ise üreticilerin %29,6’sı suni gübre kullanmazken %70,0’ı suni gübre kullandığını belirtmiştir (1970:42). Bu verilerden de anlaşılacağı üzere Yeşil Devrim adı altında tarımda kimyasal ilaç ve gübre kullanımı ülkenin belirli noktalarında aktif

---

⁶ https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf

kullanılmıştır. Bu dönemde tarım alanları kimyasalla buluştu denilse de aslında ülkenin tamamı değil Batı ağırlıklı olarak kimyasal kullanımı yayıldı. Güneydoğuya ise tam olarak fıstık sonrası Siirt ile başlayan ve bölgeye yayılarak devam eden kimyasal ilaç ve gübre kullanımıyla toprak Yeşil Devrimle tanıştı/tanıştırıldı.

Aynı zamanda tarımsal ihracatta büyüme hedeflenirken bu durum bir sonraki kalkınma planında içinde bulunduğu 1980 sürecinde yaşanacaklara bir nevi ön ayak olacaktır. Çünkü bu dönemde bütün dünyayı etkisi altına alan küreselleşme politikaları Türkiye’de de kendini hissettirecektir. Ayrıca bu dönemde artık 1980 öncesi son adım olarak endüstriyel tarımın yükselişe geçtiği kırsal nüfusun azalmaya devam ettiği yıllar olacaktır.

1.3.1980 Sonrası Tarım, Küreselleşme ve Kalkınma

1980 sonrası kapitalimin kırsal alanlara girmesiyle gerçekleşmesi beklenen iki görüş mevcuttu. Birinci görüş kırsal alanlarda kapitalizmin etkisiyle büyük toprak sahipleri güç kazanırken küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmesi zorlaşacak ve mülklerini kaybederek göç etmek durumunda kalacaktır (Pamuk ve Toprak,1988:11). Bu durum bugünden bakıldığında 1980 sonrası küreselleşme politikaları ile önem kazanan bir görüş olmuştur. Ayrıca bu dönemde ülke içinde kırdan kente göç önemli bir aşama kaydetmesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Ancak bugün bazı kesimlerce kabul gören tutum ise ikinci görüş olan kapitalizmle birlikte artacak olan pazar için üretimin küçük üreticilerin varlıklarını korumasını da sağlayabileceği yönünde olmuştur (Pamuk ve Toprak,1988:11).

Ayrıca 1980’lere gelindiğinde dünyada istihdam eşitsizlik, çevre ve toplumsal cinsiyet sorunları derinleşirken ülkeler yerleşik kalkınma söyleminden vazgeçerek sürdürülebilir kalkınma anlayışını gündemlerine almışlardır. Bu dönemde kalkınma anlayışı dikkatini yoksulluğa çevirmiştir (Akbulut ve Adaman,2018:22). Çünkü yoksulluğa ve gıda ihtiyacına çözüm olacağı düşünülen Yeşil Devrim beklenen etkiyi yaratamamıştı. Ayrıca hızla kullanılan kimyasallar ile ortaya çıkan ekolojik tahribat yeni bir tarımsal kalkınma anlayışını gündeme getirmişti. Dünyada giderek artan yoksulluk, hızla tükenen doğal kaynaklar ve hem bölgeler arası hem ülkeler arası derinleşen ekonomik eşitsizlikler gözle görülür bir seviyeye ulaşmıştı. Bu sorunlar

için ortaya atılan kırsal kalkınma, kırsal alanlarda yaşayan kesimlerin tarımsal, ekonomik, kültürel ve sosyal olarak kalkınmasına dayanmaktadır (Gülçubuk,2018:45). Aynı zamanda kalkınma ile bölgeler arası eşitsizliklerin çözülmesi ve toplumun tüm kesiminde farklılıkları ortadan kaldırması beklenir. Kalkınma tüm sosyal farklılıkları ortadan kaldırmayı hedeflerken aynı zamanda içeri dahil edilen ile dışarda bırakılan arasında yeni bir sosyal ve ekonomik farklılıklar yaratmaktadır. Siyasal farklılıklara göre de kalkınma hamlelerinin ulaştığı kesimler değişmektedir. Bu durum siyasal farklılığın yanında ekonomik-sosyal ve kültürel farklılığında pekişmesine neden olmaktadır.

“Kırsal kalkınmada temel hedef, kırsaldaki dinamiklerin harekete geçirilerek kırsalda yaşayanların fiziki, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olarak gelişimini sağlamaktır” (Gülçubuk,2018:57). Bunun için yerelin özellikleri ön plana çıkmakta ve yerel dinamikler çerçevesinde bir kalkınma hamlesi izlenmektedir. Çünkü sürdürülebilir bir kırsal kalkınma için ekonomik olduğu kadar doğaya zarar vermeden kırsal toplumun refahının artırılması hedeflenir (Agah,2018; Özuyar,2018). Bunun için kalkınmanın hedefinde bulunan bölge ve toplumun özellikleri ve potansiyeli dikkate alınmalıdır.

Bu tartışmaların yanında ayrıca 1980 ve sonrası için ayrı bir parantez açmak gerekir. Çünkü bu dönemde alınan 24 Ocak Kararlarıyla ülkeyi küresel piyasalara dahil etmenin önü resmi olarak açılmıştır. Fakat küreselleşme sürecinin yarattığı adaletsizlikler görmezden gelinmiştir.

Küreselleşme denilen süreç, ancak belli sektörlerle, belli işgüçlerine, hatta belli hayat tarzlarına hayat hakkı tanıyor, onları seçip diğerlerini dışlarken bölgesel ayıklama yapıyor ve dünya ölçeğindeki sermaye birikimine en uygun bölgeleri ilgi alanı içine alırken diğerlerini dışlıyor, bir anlamda gelişme halkasının dışına atıyor (Sönmez,1998: 56).

Bu durum aynı zamanda kırdan kente göçün önünü açan bir durum yaratmaktadır. 1980 yılı bu alanda önemli bir eşik olurken Türkiye’de başta Doğu ve Karadeniz olmak üzere göçün ivme kazandığı bir dönem olmuştur (Taymaz, 2016). Bu durum çalışmam açısından önemli bir noktada durmaktadır. Çünkü bölge kırsal çalışmalar açısından oldukça kısıtlıyken aynı zamanda yapılan çalışmaların konuları bölgeden yapılan göçler ve boşaltılan köyler üzerine olmuştur. Ancak geride kalanlar hane içi üretim tarzlarına devam ederek geçimlik üretimler ile hayatta kalmışlardır.

Bu dönem sonunda geleneksel köylülüğün çok büyük bir kısmı, tarımsal yapılardaki dönüşümlerin görece çok sınırlı yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki daha fakir bölgelerde yoğunlaştı. Bu köylüler ağırlıklı olarak Kürt'tü; genellikle gündelik geçimlerine ancak yetebilecek kadar üretim yapıyorlardı ve sosyal ve kültürel olarak ülkenin diğer bölgelerinden çok ciddi farklılıklar gösteriyorlardı. Bu köylü nüfusun büyük bir kısmı, 1990'larda bölgede süren savaş sırasında yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kaldı. Bu durum, daha önceleri tarım arazisi olarak kullanılan geniş toprakların boş kalmasına ve bu dönemde civardaki şehir merkezlerine ya da başta İstanbul olmak üzere Batı'daki büyük şehirlere göçenlerin süratle şehirli alt sınıflara dönüşmesine yol açtı (Sönmez' den aktaran Keyder ve Yenal,2013: 51).

Ancak benim çalışmamda bu durum tersine bir seyir izleyecektir. Kendi ailem ve birçok akrabam da 1980 sonrası Batı kentlerine göç ederken bugün fıstık üretiminin yaygınlaşmasıyla bu durumun oldukça azaldığı hatta fıstık üretmek adına köylerini terk eden aileler tarafından geri dönüşlerin olduğunu söyleyebilirim.

24 Ocak Kararları ile birlikte küreselleşme ve neo-liberal politikalar tarımı hâkimiyeti altına alması sonucunda Türkiye tarımı sanayi ve pazara dönük olarak dönüştürüldü. Bu durumun en önemli sonucu verimli tarım topraklarının, sürekli olarak tarım dışı arsalarla dönüştürülmesi olmuştur. Köylü bu politikalar ve kapitalizmin köye nüfus etmesiyle birlikte artık pazar üretimine geçmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu dönemde “Türkiye'nin içe dönük ekonomik politikalar yerine uluslararası piyasalar yönelimli ve dış ticaret odaklı bir ekonomik modeli benimsemesi ile tarım ve gıda politikalarında da geri döndürülemez bir yeniden yapılanma süreci başlamıştır” (Ayalp,2020:55).

Bilindiği gibi 1980 yılında Turgut Özal öncülüğünde 24 Ocak Kararları'yla başlayan küreselleşme adı altında dünya Pazarlarıyla birleşme girişimleri sonucunda uygulanan politikalar sonucunda Türkiye tarımda da hem ABD hem de Avrupa Birliği (AB) için açık pazar haline gelirken aynı zamanda piyasa mantığının dayatmış olduğu ve her şeyin bir fiyatı olabileceği anlayışı ile kırsala da hâkim olmaya başlayan metalaşma süreci hızlı bir gelişim göstermiştir.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde 1980 öncesi Dünya Bankası (DB) VE IMF'nin rol oynadığı ve serbest piyasa ekonomisini önceleyen “yeniden yapılanma” programları uygulanıyordu (Şentürk ve Yardımcı, 2010). Bu

programlar ile 1980’de ekonomide ithal ikameci politikalardan vazgeçilerek küresel piyasaya entegre olmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde sübvansiyonlar kaldırmış ve yerini doğrudan gelir desteği almıştır. Küreselleşme ile birlikte uluslararası şirketler birçok yönden ülkedeki tarımsal politikalara nüfus etmiş ve etkilemişlerdir. “Makine, suni gübre, kimyasal ilaç, fosil yakıt endüstriyel tarım tarzının tarımsal üretim sürecinde kullanılan üretim girdileridir. Bu girdilerde gelişmiş ülkelerin ulusaşırı şirketleri tarafından üretilir ve satılır” (Aysu, 2008: 11).

Bu süreçte Türkiye piyasaları IMF ve Dünya Bankası gibi hâkim güçler tarafından dayatmalar ile yeniden düzenleniyordu.24 Ocak 1980’de IMF tarafından, Özal’ın eline tutuşturulan programın asıl hedefi şuydu: Devletin piyasadaki hâkimiyetini kaldıracak olan liberaliz, serbest ticaret ve ekonomi politikası ile Türkiye’yi denizaşırı şirketler ve küresel pazar ile bütünleşecekti. Ayrıca Devletin neoliberalleşmesi, yani girdi ve ürün piyasalarından çekilmesi, tarım kredisi piyasasını bankalara terk etmesi küçük köylü için desteklerin azalmasına neden olacaktı. Bu durum metalaşması gerçekleşmiş olacaktı (Keyder ve Yenal, 2013: 34).

Bu düzenlemeler sonucunda toprağın ve emeğin metalaşması ülkenin her kesiminde olmamakla birlikte büyük bir kesimi içine almıştı.

Metalaşma sürecine geçiş ile birlikte emek adı altında insan, toprak adı altında doğa satılabilir duruma geldiler; emek gününün kullanımı, ücret denen bir fiyat üzerinden herkesçe alınıp satılabilir, toprak kullanımı da rant denilen bir fiyat karşılığında sağlanabiliyordu. Toprak için olduğu gibi, emek için de bir piyasa oluşmuştu ve her iki piyasa da arz ve talep, ücretler ve rantların düzeyine göre belirleniyordu (Polanyi, 2000: 192).

1980’lerde yerleşmeye başlayan neoliberal zihniyet, piyasanın ve rekabet mantığının her türlü toplumsal davranışı yönetmesi gerektiğine dair bir inancı savunuyordu. Bu projeye göre tarım ürünlerinde ticaret artacak; ithalatın sınırlandırılması, tarımsal ürün fiyatlarının yüksek tutulması ve üreticilerin çeşitli girdi sübvansiyonlarıyla destekleme politikaları terk edilecekti (Keyder ve Yenal, 2013: 36-37).

Alınan kararlar neticesinde amaç dış ticarete bağımlılığı arttırmak, yerel çiftçiyi tarımdan uzaklaştırarak tarım ürünlerinin ithalatını sağlamaktı. Bu durum kendine yeni pazarlar arayan ABD ve AB ülkeleri için bir fırsat oluştururken yerel çiftçi ve köylüler kaldırılan destekler sonucunda hızlı bir çöküş yaşayarak kentlerde ücretli işçi olmak için göç etmek zorunda kaldılar. Çünkü üretici artan girdi fiyatlarına karşı

destek bulamazken yurt dışından ithal edilecek olan ucuz ürünlere karşı da pazarda tezgâh açamamaktadır.

1980 sonrası tartışılan ve ülke tarımını etkileyen diğer önemli bir nokta özelleştirmelerdir. Liberalizm ilke edinmiş Özal, özelleştirmeler ile ülkeye uluslararası şirketlere teslim etmiştir. Gittikçe üretim piyasasını eline alan ulusaşırı şirketler tarım ve köylüyü ağzından çıkacak sözlere dikkat kesilmeye mecbur bırakmıştır. Özellikle 1980 sonrası özelleştirmeler ve toprağın metalaşarak amaç dışı kullanımı (yazlıklar, tatil yerleri, kamp alanları, fabrika yapılması gibi) ülkede tarım alanlarının azalmasına neden olmaktadır. “Tarımdaki gelişmelere bakıldığında tarım toprakları miktarının 1970’lere kadar arttırılıp sınırlara geldiği görülüyor. Sonraki zamanda ise konut, yol, baraj inşası, erezyon gibi nedenlerle işlenen topraklarda azalma söz konusudur” (Öztürk vd., 2020: 84). “1998’e gelindiğinde, Ziraat Mühendisleri Odası raporu, bu konudaki durumu şöyle özetliyordu: 1977-1997 arasında 450.000 hektar tarım dışı alanlarda kullanılmış ve Türkiye dünyada toprak rezervi kalmayan 19 ülkeden biri durumuna düşmüştür” (Köymen, 2008:152).

Ancak tarım alanında yapılan çalışmalar genel olarak Batı merkezli (Ege, Akdeniz, Marmara, İç Anadolu) olduğu için ülkenin diğer bölgelerinde tarıma kazandırılacak alanlar görülmemekteydi. Son 20 yılda Siirt ve çevre illerde birçok boş arazi, mera alanı veya dağlık bölgeler fıstık ekilerek tarıma kazandırıldı. Ayrıca yabani bıhtım ağaçları aşılama yapılarak fıstığa dönüştürüldü. Her yıl giderek artan fıstık ekimi bunu destekler niteliktedir. Ayrıca geçmiş yıllarda göç eden ve arazisi uzun yıllar boş kalan insanların bu süreçte dönerek arazilerini yeniden tarıma elverişli hale getirdiklerini düşündüğümüzde aslında bu durumun Siirt ve çevresinde gerçeği yansıtmadığını söyleyebiliriz. Fıstık projesinin çevre illere (Bitlis, Van, Mardin-Midyat) sıçramasıyla buralarda tarıma yeni alanlar kazandırabilecek birçok alan olduğunu görüldü. Tarım çalışmalarında sıkça dile getirilen ekilebilir tarım arazilerinin sınıra ulaştığı savı eksiktir. Güneydoğu’da fıstık ile birçok alan tarıma kazandırılmış ve ekilebilir hale gelmiştir.

Ancak Siirt ve çevresinde ekilebilir yeni arazilerinin tarıma kazandırılmasını sağlayan fıstık projesi, tek başına yeterli bir etken değildir. Önemli olan yeni alanların verimli kullanımı ile değerlendirilmesidir. Bunun için modern tarım aletleri ve sanayi altyapısı belirleyici olmaktadır. Fıstık projesiyle birlikte teknolojinin

bölgede kendini hissettirmesi verimliliğin artması ve projenin gerçekleşmesinde önemli bir belirleyicidir. Çünkü özellikle dağlık arazilere dozerler sokularak fıstık ekimine elverişli hale getirilen birçok tarım arazisi olmuştur. Ayrıca 2008 sonrası ülke genelinde tarımsal araziler toprağın kullanım şeklinin değişmesi ve metalaşmasıyla azalırken bu süreçte Siirt'te fıstık üretimine dahil edilen yeni araziler oldu. Fıstık projesinin gelişmesiyle görüşme yaptığım köyde birçok kişi boş kalan veya mera alanı olarak kullandığı arazilerine fıstık ekerek tarım arazisine dönüştürdüğünü belirtti.

Siirt Fıstığı Geliştirme Projesine denk gelen süreçte “tarımın toplam istihdamdaki payı 2001 ve 2008 yılları arasında yüzde 38’den yüzde 25’e düştü. Tarımsal istihdamın payındaki bu daralma, tarımda sekiz milyon çalışandan beş milyon çalışana düşülmesi anlamına geliyordu. Tarımsal istihdam, 2008 ve 2007 yılları arasında beş ve altı milyon arasında dalgalanırken, toplam kullanılan tarımsal arazi yaklaşık 40 milyon hektardan 38 milyon hektara geriledi” (Borlu,2020: 29). Ancak 2001 sonrası tarımda istihdam payı düşerken Siirt Fıstığı projesi henüz başlamış ve yeni istihdam alanları açılmıştı. Bu süreçte tarımla uğraşan sayısı artarken aynı zamanda köye dönüşler olduğunu da söylememiz gerekiyor. Özellikle tarımdaki istihdama dahil edilmeyen kentte yaşamını sürdüren insanlar fıstık ile birlikte yılın belli dönemlerinde köyelerine giderek üretime dahil olmaktaydılar. Özellikle 2010 sonrası Siirt fıstığı üretimi belirginlik kazanırken geçmiş yıllarda kent merkezine veya farklı şehirlere göç etmiş ancak hasat için yılın belli dönemlerinde geri dönmekteydiler. Bu süreçte geri dönen üreticiler için kullanılan yarı-zamanlı çiftçilik diyebileceğimiz bir üretim modeli de gelişmekteydi (Şentürk, 2010).

Özellikle bölgede arazilerin modern tarıma uygun olmaması ve yeni açılan arazilerin büyük-küçük çok fazla taş yığınlarıyla kaplıydı. Bunu için yeni taş toplama araçları köylere girmeye ve tarım dışı alanları modern teknolojiye uygun bir hale getirerek tarıma kazandırdı. Bununla birlikte yeni traktörler ile arazilerde kol gücünün yerini traktörler ve modern tarım araçları almaya başladı. Traktörlerin köylerde yaygınlaşmasıyla boş araziler değerlendirildi. Benim gözlemlerim ve yaptığım görüşmelerde fıstık sonrası köylerde traktör sayısında büyük bir artış olduğu yönündedir. Yeni traktörlerle birlikte uzun yıllar boş kalan veya yeterli emek gücü olmadığı için ekilemeyen araziler fıstık ekilerek tarıma kazandırılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1970 yılında çalışmada “Güneydoğu'da hiç traktörü

bulunmayan köylü sayısı %75,0 iken Doğu Anadolu da %82,4 oranındaydı. Bu sayı Ege bölgesinde ise %36,6 iken Marmara bölgesinde %41,2 olarak geçmekteydi” (1970,40). Kısacası neredeyse köylerde bulunan traktör sayısında ülkenin Batısı ile doğusu arasında iki katı bir fark bulunmaktaydı. Özellikle Manisa’da görüştüğüm ve tanıdığım birçok çiftçi traktörlerini pamuk ve tütünden elde ettikleri kazançlarla alırken Siirt’te bu durum ancak fıstık ile 2010 sonrası bir dönemde gerçekleştirilebilmiştir. Yine bunlara ek olarak ülke genelinde çiftçiler azalırken ve özellikle gençler tarımdan uzaklaşırken Siirt fıstığı ile birlikte çiftçi sayısı bölgede artmakta ve gençler fıstık üretimine yönelmekteydi. Tabii, gençlerin köyde kalması ve fıstık üretimine dahil olmalarında koruculuk sisteminin önemli bir payı vardır. Bu konuya çalışmanın dördüncü bölümünde açıklık getirilecektir.

Tarımsal üretime dair diğer önemli bir konu olan endüstriyel üretim meselesidir. “Türkiye, 24 Ocak 1980 de ihracata dayalı sanayileşme modelini benimsediğini ilan etmiş, bu modelin uygulanmasına ilişkin siyasal zemini 12 Eylül 1980 darbesiyle oluşturulmuş; ihracata dayalı büyüme modeli ve yeni liberal politikalar hayata geçirilmeye başlanmıştır” (Müstüoğlu ve Ulukan, 2010:179). “1980’ler sonrası dönemde Türkiye’de de tarımsal yapıların ve gıda üretiminin hızla liberalleşmesi ve uluslararasılaşması beraberinde sermaye ve girdi yoğun üretimin hemen hemen bütün tarımsal ürünlerde yaygınlaşmasını, tarımda ve gıda üretiminde sanayileşmenin üst seviyelere çıkmasını beraberinde getirdi” (Keyder ve Yenal, 2013: 24).

Bu dönemde tarım, sanayiye uygun olarak desteklenmekte ve buna yönelik politikalar izlenmekteydi. Bu süreçten sonra tarıma yapılan müdahaleler ve ortaya çıkan uygulamalar bunu destekler nitelikte çalışmalar olmaktadır. “1985 yılında proje bazlı kredilerden “sektörel krediler”e geçildi. İlk sektörel kredi de tarım sektörü kredisidir. Bu yılda verilen kredinin koşulu gübrede tam liberalizasyon ve KİT’lerde yapılması öngörülen yapısal değişimler şeklindeydi” (Aysu, 2002:25). Bu krediyle birlikte tarımda kimyasal kullanımı hızlandıracak ve Türkiye tarımını pazar koşullarına entegre edecektir. Ayrıca krediyi almaya veya ödemeye gücü yetmeyecek olan küçük köylü-üretici ise topraktan koparılacaktır.

Türkiye de izlenen küreselleşme politikaları küçük köylüye her alanda darbe vururken küreselleşme ile birlikte artan metalaşma ve özelleştirmeler köylüyü dışa bağımlı hale getirmiştir. Alım- satım alanına giren toprak köylüler için büyük mera

alanlarının kaybına neden olmuştur. Tarım alanında pazara üretim yapmak zorunda kalan köylü, mera alanlarının işgal edilmesi ile hayvancılıktan da kopmak zorunda kalmıştır. Ancak ne var ki her ülkede neoliberalizm aynı türden ilerlemediği gibi bir ülkenin her bölgesine de aynı şekilde nüfus etmesi ve ilerleme kaydetmesi beklenemez. Toplumsal ve siyasi dengeler, yerleşik kurumlar bunu belirleyen etkenler olduğundan Türkiye’de de neoliberal politikalar bölgeler arası farklılık göstermektedir. Hobsbawn(2017:392), 1980 sonrası Avrupa’da köylülerin toprağı işlemeyi bıraktığını yazarken köylülüğün son kalelerinden biri olan Türkiye’nin de köylülükte zayıfladığını anlatmaktaydı. Fakat yine de Hobsbawn köylülüğün Türkiye’de hala çoğunluk olduğunu belirtmekteydi. Hobsbawn’dan hareketle birçok kır sosyoloğu veya iktisatçısı da bu cümleleri yorumlarken köylülüğün azaldığının farkında ve ülkede tarımın geleneksel üretimden tamamen kopmakta ve serbest piyasaya dahil olduğunu yazmaktaydı. Bunu yazarken verdikleri örnekler ise genellikle Ege, Akdeniz ve Marmara olurken kısmen İç Anadolu bölgesini dâhil etmekteydiler. Bu bölgelerin ön plana çıkmasında tarımın endüstrileşmesi kadar toprağın amaç dışı kullanımı da dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

Son olarak Türkiye tarımında kiracılık ve ortakçılık önemli bir yer tutmaktadır. Ortakçılık, toprak sahibi ile ortakçı arasında elde edilen ürünün önceden belirlenmiş oranda pay edilmesi, kiracılık ise ürüne bakılmaksızın toprak sahibinin arazisini kiralaması sistemidir (Boratav, 1980). Bölgenin özellikle Şanlıurfa ve Gaziantep dolaylarında ortakçılık tarımda kullanılan bir yöntem olması şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak Siirt’te ve çalışma yaptığım köy dolayında kabul görmüş tanımıyla kiracılık ve ortakçılık yok denecek kadar azdır. Ancak geçmiş yıllarda göç edenlerin geride bıraktıkları arazilerin durumu üzerinden bakıldığında yerele özgü bir kiracılık veya ortakçılık sisteminden bahsedebiliriz. Siirt’te bu durum nakdi olarak değil bir bakıma yazılı olmayan akrabalık ilişkileri üzerinden kurulmuştur. Göç etmiş olanlar köyde kalan arazilerini yakınlarının işlemesine (korumasına) bırakarak gitmiştir. Bu durum köyde kalanların araziler üzerinde üretime devam edilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda hayvanın ihtiyaçları da buradan karşılandığı için geride kalanlar varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Bunun karşılığında üretime devam eden köylüler özellikle peynir başta olmak üzere tereyağı ve pekmez gibi ürünleri göç edenler ile paylaşarak

bir bakıma arazinin kirasını mübadele yoluyla ödemektedir.⁷ Göç edenler ise gittikleri bölgenin kolay ulaşılabilir ve uzun süreli dayanıklı ürünleri olan salça, zeytin, yaprak gibi ürünleri köyde kalan akrabaları ile paylaşarak hem ilişkilerin korunmasını hem de geri döndükleri takdirde topraklarının güvenli ellerde kendilerine ait olduklarını garanti altına almış olurlar. Bu ilişki ağları aynı zamanda geri dönüşleri kolaylaştıran ve önünü açan bir faktördür. Bu durum Türkiye’de kırsal kent arasındaki ilişkilerin göç ettikten sonra tam olarak kopmadığının da göstergesidir. Özellikle Türkiye’de 2008 krizinin derinleşmesiyle neredeyse 1 milyon insan köylere geri dönmüş olması da (Gür,2018:2) kırsal göç edenlerin kırsal ile bağlarını tam olarak koparmadıklarını göstergesidir. Dolayısıyla bugünden baktığımızda fıstığı yakından ilgilendiren bir meseldir. Çünkü göç edenler köyleriyle olan sosyal ve ekonomik ilişkilerini korumaktadır. Dolayısıyla fıstık sonrası geri dönüşler ve hasat sürecinde gelenler de üretim sürecine dahil olabilmektedir.

1.4.2000’li Yıllar; Şirket Tarımcılığı Gelişiyor

“2000’li yıllar Türkiye’inde IMF ve Dünya Bankası yönlendirmesi ile neoliberal istikrar programları, yaşanan ekonomik kriz ortamında, bir kez daha ve ağırlaştırılarak uygulamaya konuldu” (Kaya, 2010: 82). Aynı zamanda bu dönemde AB’de 1995’te imzalanan Gümrük Birliği anlaşması ve Avrupa Birliğine uyum programları kapsamında Türkiye’yi tarım alanında da sıkıştırma eğilimleri göstermekteydi. Bu eğilimler Ortak Tarım Politikası (OTP)’na uymaya zorlamakta ve düzenli müdahaleler ile kendi üye ülkelerinde yaptığı gibi küçük üretici yerine büyük toprak sahiplerini ve şirketlerin hâkim olduğu bir tarım politikasını uygulamaya çalışmaktaydı. “1990’lı yıllar içinde gıda satış ve dağıtım şirketlerinin gelişmesi gıda sanayi alanında işletme ve dağıtım kanallarında yoğunlaşmaya neden olmuştur. 2000 yıllara gelindiğinde ise satıştan dağıtıma birçok alanda faaliyet gösterir şekilde çeşitlenmiştir” (Değirmenci,2021:160). Bir taraftan IMF ve DB gibi uluslararası kurumlar diğer yandan Avrupa Birliği “tarıma müdahaleler ile küçük çiftçiliğin tasfiyesi yerini şirket tarımcılığına bırakırken çokuluslu tarım, gıda ve kimya şirketleri özelleştirilen alanlara girerek bu politikaların karlı çıkan kesimleri

---

⁷ Bugün hayvancılık azaldığı ve göç edenlerin geri dönerek veya mevsimlik olarak gelip arazilerini geri aldıkları için bu mübadele ilişkileri çok zayıflamıştır.

olmaktadırlar. Şirket tarımcılığının en önemli unsurlarından olan sözleşmeli çiftçilik ile ülkemizin ve ülke insanın ihtiyaçlarına göre değil şirketlerin kar hırsına göre üretilecek ürünlere ve ne kadar ürün üreteceğine karar verilmektedir (Aysu,2006). Bu konuda kendimde uzun yıllar Manisa'nın Turgutlu ilçesinde tarım işçiliği yaptığım için ve ayrıca annem de dayıbaşı(çavuş)⁸ olmasından kaynaklı gördüğüm bir örneğin açıklayıcı olacağını düşünmekteyim. 2013 yıllarında çalıştığımız bir patronumuz yaklaşık 400 dönüm domates ekmiş ancak bu domateslerin hangi tohumdan olacağını, hangi ilaçların ne zaman ne kadar kullanacağını sözleşme imzalamıştır. Ayrıca ekim üretim sürecinin her anında varlığını hissettiren AB'ye kuru domates ihraç eden şirketi. Domatesler her gün kamyonlarla bu şirketin belirlediği alanlara taşınarak kurutulmakta ve ihraç edilmekteydi. Kısacası *sözleşmeli çiftçilik* ile üretici asla istediği ürünü kendi tohum, ilaç ve teknik araçlarıyla üretememekte şirketin isteği ve yönlendirilmesiyle hareket etmek zorundaydı. Günümüzde her ne kadar sözleşmeli çiftçilik etkisi azalmış olsa da 2000'lerin başında uygulanan politikalar ile pazarda tutunmak isteyen üreticiler devletin fiyat belirlememesinden kaynaklı ürünlerini güvenceye almak adına sözleşme yapmak zorunda kalmaktaydılar. Bu süreçte şirket tarımcılığı geliştirmek amacıyla "2001 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile gübre desteklemesine son verilmiştir. 2009 yılı gübre desteği için 50 dekar üzerinde ekiliş alanına sahip üreticilere toprak analizi yaptırma koşulu getirilmiştir" (Şengül ve Sarıbal, 2015: 140). Küçük üreticiyi yalnız bırakma ve büyük toprak sahipleriyle şirket tarımcılığının gelişmesine yönelik atılan adımlar olmuştur. 2000 sonrası "devletin izlediği politika, şirket tarımını desteklemek ve bu yolla daralan meta üreticiliğini meta döngüsüne dahil ederek onları uluslararası gıda sanayine uyumlu hale getirmek" (Değirmenci, 2021: 151) adına politikalar geliştirmek olmuştur.

Yine bu dönemde Avrupa Birliği'yle uyum programları çerçevesinde uygulanan tarım politikaları sonucu üreticiye yapılan girdi destekleri yerine büyük üreticiyi yönelik yeni destekleme politikalarına bırakmıştır. Bu doğrultu da "2000 yılında imzalanan kredi anlaşmasının tarım kesimine yansımaları şöyle olacaktır: Devletin sübvansane ettiği kredi, girdi, piyasa desteği ve diğer tüm destekler kaldırılacak,

---

⁸ Dayıbaşı: TDK'da tam bir anlamı olmamakla birlikte geçmişte çoğunlukla erkeklerin yaptığı fakat son yıllarda kadınların da hâkim olmaya başladığı, patron ile tarım işçilerini bir araya getiren kişidir. Kısacası tarım işçisine iş ayarlayan ve işçinin günlük ücreti üzerinden komisyon alan kişidir.

karşılığında Doğrudan Gelir Desteği (DGD) getirilecektir” (Aysu, 2002: 27). Bununla birlikte 2000’lerde artık ürüne ve üretime göre değil tamamen kişiye ve mülkiyete göre destekler verilecektir. Bu durum da yine küçük üreticiyi üretimden uzaklaştırma ve şirket tarımcılığına geçiş için atılan adımlardan bir tanesidir. 2000’lere kadar ABD, IMF ve DB ile Türkiye tarımını kontrol ederken pazarda en büyük rakibi konumunda olan AB’de geliştirdiği kırsal kalkınma projeleriyle Türkiye tarımına müdahale etmeye başladı. Türkiye tarımı iki güç arasında debelenmeler yaşandı. Bu süreçte üretimde kullanılacak tohumdan, ürünün satılacağı fiyata kadar küresel şirketlerin hâkim olduğu büyük pazarlar ülkede önemli bir konuma gelmişlerdir. “Çiftçilerin ürettiği ihraç amaçlı tarımsal ürünlerin fiyatı, üretenlerce değil az sayıdaki alıcı tekel tarafından belirleniyor. Bu fiyatlar belirlenirken çiftçilerin ürünlerini kaç mal ettikleri göz önüne alınmıyor” (Aysu, 2015: 64). Üreticinin burada herhangi bir söz hakkı olmaması onu şirketlere bağımlı hale getirmiştir. Bu duruma dair yaşadığım canlı bir örnek verebilirim. Manisa’da görüştüğüm yaklaşık 600 dönümlük domates eken bir üretici 6 ay geçmesine rağmen işçi ücretlerinin tamamını henüz ödeyemedi. Çünkü kurutmalık olarak toplanan ve yurt dışına ihraç edilecek domateslerin fidan, gübre, ilaç, işçi ücretleri, kurutma masrafları gibi bütün süreç boyunca (üreticinin tabiriyle) maliyeti kiloda yedi buçuk TL olurken satış için verilen fiyat yedi TL olmuş. Bu yüzden ürünü satmak istemeyen üreticinin ürünleri elinde kalmıştır.

2000’lere gelindiğinde yukarıdaki örnekte görebileceğimiz gibi AB artık Türkiye’yi sadece fazlalık ürünlerini satacağı bir pazar olarak görmemekteydi. Ek olarak kendi tarım politikalarını uygulatarak ulusaşırı şirketlerin gıdaya hâkim olduğu bir tarım politikasını uygulamaya çalışmaktaydı.

Tarımda hâkimiyetleri giderek artan yeni küresel şirketler aynı zamanda dâhil oldukları ülkelerde hükümetlerinde desteğini alarak kazançlarını güvence altına almaktadırlar. “Devletler ve şirketler toprağa saldırıyor. Tarımsal ürün yetiştirilecek toprağı ele geçiriyorlar” (Aysu, 2015: 90). AB, IMF, DB gibi devlerin sürekli hükümetler aracılığıyla ülke topraklarını gasp ettiği, mera alanlarına müdahale ettiği ve küresel maden şirketleri ile tarım alanlarını tahrip ettiği bilinen gerçeklerdir. Ancak 2000 sonrası Güneydoğu’da Siirt merkezli başlayan ‘Siirt Fıstığını Geliştirme Projesiyle’ önce devlet ardından 2007’de projeye dâhil olan AB yukarıda saymış olduğum eylemlerden farklı bir tutum içindedirler. Fıstık projesiyle toprak tarımsal

Üretim için kullanılmaya devam ederken aynı zamanda yeni alanlar fıstık üretimi için tarıma kazandırılmaktadır. Özellikle fıstık öncesi kendi kendine yeten ve aile içi üretim yapan küçük üreticiler, fıstık ile zenginleerek bu durumdan kazançlı çıktığı söylenebilir. Fıstıkta retim özellikle Avrupa ülkelerine ihraç edilerek okolata yapımı için veya fıstığı işlemek üzere satın alan Şirketlerin kazancını sağlıyor. Fakat burada Şirket tarımcılığından veya Şirket tarımcılığının olmazsa olmazı olan sözleşmeli çiftçilikten bahsetmek Şimdilik pek mümkün görünmemektedir.

Kapitalist sistem tarım alanında hakimiyetini köylülüğün tasfiyesi ve yerini alacak Şirket tarımcılığı üzerine kurmaktaydı. Ancak bugün ülkenin diğer kısımları için bu durum geçerli olsa da Siirt fıstığı üretiminde artış gösteren köyler için aynısını söylemek g olacaktır.

AB, IMF ve DB lkemizde Şirket tarımcılığını geliştirmeye çalışırken kır nüfusunu tamamen boŐalmayı hedeflememekte aksine ihtiyaı olduğu ürünlerde üretimi arttıracak politikalar izleyerek köylüyü kırsalda tutmayı hedeflemektedir. Neoliberal sistem en azından Türkiye’de kendi hayatta kalma stratejilerini geliştirmekte olan küçük üreticiyi kırsaldan çıkaramayacağını fark etmiştir. Şirket tarımcılığı veya büyük toprak sahipliği yerine küçük üreticiyi belirli ürünlerde uzmanlaştırarak daha önce nüfus edemediği alanları sistemin içine çekecek bir politika izlemekte olduğunu söyleyebiliriz.

“Tarımsal retimde girdi olarak kullanan kimyasal ilaç pazarının %99’u on küresel Şirketin elindedir” (Aysu,2015:59). Fıstık sonrası artan kimyasal ilaç ve gübre kullanımı da aslında bölgeye yapılan yatırımların kimlere hangi Şirketlerin çıkarına olduğunu göstermektedir. Burada kazançlı çıkan bu küresel ilaç Şirketleri olmaktadır. Günümüzde amaç köylüyü tarımdan uzaklaştırmak değil bu küresel Şirketlerin kazancını arttıracak kimyasala bağlı üretimdir. Çünkü bu Şekilde retim artarken kullanılan kimyasallar ve kullanılan tarım araçları ile küresel Şirketler kar etmektedir. Bölgede kullanımı hızlı bir artış gösteren kimyasal ilaçlar ile traktör ve tarım aletleri aslında bunların satışını yapan büyük Şirketlere kazanç sağlamaktadır.

1.5.Yeni Köylülük ve Çözümeyen Tarım

Endüstriyel tarım ve serbest piyasa mantığının tarıma dahil olmasıyla köylülüğün tasfiyesi 1980 sonrası en çok tartışılan konular arasındadır (Aysu, 2015; Ayalp, 2020; Keyder ve Yenal, 2013). Tarım tartışmalarında farklı dönemlerde farklı gelişmeler yaşanırken günümüzde yeni köylülük anlayışıyla karşı çıkılan tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalar uluslararası gıda-tarım şirketlerinin Türkiye tarımına hâkim olduğu ve küçük üreticinin topraktan koparıldığı üzerine yapılmaktadır. Yeni köylülük tartışmaları, 1980'den beri tartışılan küreselleşme politikalarıyla birlikte tarımda beklenen kopmalar yaşanmamıştır. Küçük üreticinin farklı stratejiler geliştirerek varlığını koruduğu iddiası üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de özellikle günümüz tarım tartışmalarında ve yapılan saha çalışmalarında “yeni köylülük” tartışmaları önemli konuların başında gelmektedir. Bu tartışma çerçevesinde farklı görüşler ortaya atılmakta ve genel kanı olarak aslında 1980'lerden beri tartışılan ve küçük köylülüğün tasfiye sürecinin Türkiye'de tam olarak gerçekleşmediği ve şirket tarımcılığına istenilen düzeyde geçilemediği yönündedir.

Serbest piyasa koşullarında rekabet edemeyen küçük üreticilerin tam anlamıyla çözülmesi ve büyük bir burjuvazinin yaygınlaşması beklentisi gerçekleşmedi. Kırsal nüfusu önemli ölçüde çözüldükçe, bir yandan da piyasa koşullarına direnen küçük ve orta ölçekli üreticiler azımsanmayacak oranda kırsal ikamet ederek tarımsal üretimi devam ettirdiler (Pelek, 2020: 106).

Endüstriyel tarım sonrası bazı ürünler desteğini kaybederken serbest piyasayı yakından ilgilendiren ürünler teşvik edilerek tek üründe uzmanlaşma ortaya çıkmaktaydı. Fakat küçük üretici serbest piyasanın bu dayatmalarına karşı farklı ürünlere yönelmiş ve bu şekilde ayakta kalmaya çalışmıştır. Pamuk, tütün, buğday gibi geleneksel dediğimiz ürünlere 2000 sonrası destekler giderek azalmaktaydı. Bunun yanı sıra girdilerin de artmasıyla bu dönemde çiftçiler yeni ürünlere yönelmek durumunda kalmaktaydı. Bu durum bazı ürünlerde talep fazlası oluştururken bazı ürünlerde ise ithalatı zorunlu kıldı. 2019-2020 yılı raporlarına göre Türkiye buğday, arpa, mısır, mercimek gibi tahıl ürünlerinde kendine yetemezken, meyve ve sebze kendine yeterlilik düzeyi oldukça yüksek bir orandadır.⁹ Dolayısıyla son yıllarda küçük üreticinin pazarda rekabet edebilmek adına geliştirdiği stratejilerden biri de

⁹ <https://www.tarimdunyasi.net/2021/03/23/ekonomik-krizden-cikisin-recetesi-tarim-olabilir-mi/>

ürün değişikliğine gitmek olmuştur. Bu şekilde hayatta kalmaya çalışan üreticiler aynı zamanda vazgeçtikleri tahıl ürünlerinde de ülkenin dışa bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır.

Bu konuya farklı bir açıdan yaklaşan Pelek(2000) ise çalışmasında, yeni köylülük tartışmalarında ucuz iş gücü olarak çalıştırılan mevsimlik tarım işçilerinin de önemli bir payı olduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle Kürt mevsimlik tarım işçilerinin piyasaya dâhil olarak Batıda küçük ve orta ölçekli üreticilerin ayakta kalmasında hayati bir önemi olduğunu belirtmektedir. Pelek'e ek olarak son yıllarda artan Suriyeli mültecilerin de bir kısmının tarımda ucuz iş gücü olarak kullanılması küçük üreticinin elini kolaylaştırmaktadır.

Kenttin çeperlerinde oturan (Kürt veya Türk işçisi olması fark etmeksizin) yerli tarım işçilerine göre çok daha ucuza çalışan mevsimlik işçiler köylerde tercih edilirken kentte yaşayan tarım üreticileri kentte oturan işçileri tercih etmektedir. Ancak bunun yanı sıra mevsimlik işçiler Türkiye ölçeğinde düşündüğümüzde genel olarak zengin veya kapitalist çiftçi olarak kavramlaştırılan büyük toprak sahipleri adına çalışmaktadırlar. Mevsimlik tarım işçileri aslında küçük üreticinin işlerini değil, ağırlıklı olarak zaten neoliberal piyasaya giren büyük toprak sahiplerinin işlerini yapmaktadırlar. Küçük üretici ise yerli işçileri kullanmaktadır. Çünkü mevsimlik işçilere yer ve yeterince iş imkânı sağlayamamaktadırlar. Bu durum mevsimlik işçilerin varlığı aslında bir yerde küçük üreticiden ziyade büyük toprak sahiplerinin işine yaramıyor mu? sorununu akla getirmektedir. Yeni köylülük tartışmalarında mevsimlik tarım işçilerinin tam olarak nerede durduğu henüz tartışmaya açık bir konumdur. Ancak şu söylenebilir ki 1980 ile başlayan ve 2000'lerde IMF, DB ve AB gibi güçlerin dayatmalarıyla hedeflenen küçük üreticinin kırdan uzaklaştırılması konusunda beklenen başarı sağlanamamıştır. Bu yüzden sistem artık şirket tarımcılığının yanında dâhil olamadığı veya tam olarak başarı sağlayamadığı bölgelerde farklı stratejiler izlemektedir. Bu stratejileri ise kırsal kalkınma, kırsal istihdam veya bölgeler arası farklılığın azaltılmasına yönelik projeler oluşturmaktadır.

Şirket tarımcılığının yükselişe geçtiği ve aynı zamanda IMF ve DB'nin ülkede varlığını ve dayatmalarını iyice hissettireceği 2000'li yıllarda karşı direniş biçimi olarak "Türkiye'de Asgari geçim indirim (AGİ)'lerinin ortaya çıkmasının tesadüf

değildir (Ayalp, 2020: 60).” Bakıldığında ülkede bölgeler arası tarım politikaları ve tarımsal ilerleme farklı biçimler almıştı. Ancak ortak olan nokta şuydu ki, 2000 sonrası kırdaki kalan küçük üretici, büyük toprak sahipleri, tarıma el atan şirketler ve alternatif örgütlenmeler (NİŞ gibi) de amaç ihracat odaklı olmuştur. Çünkü Ayalp’ın (2020: 60), Gödence ’de Niş üzerine yaptığı çalışmalarda görüyoruz ki orada üreticiler doğal yapısı gereği kimyasal ilaç ve gübreye ihtiyaç duymadan üretim yapabilecekken öncelikli olarak çeşitlenmeyi değil pazarda yer edinmeyi ve ihracatı amaçlamaktadırlar. Bu doğrultuda kaliteyi düşürerek ölçeği büyütmeyi ön planda tutmaktadırlar.

Sonuç Olarak Küçük Üreticiye, “Karşı Alternatif”

Türkiye tarımında 1970’lerde başlayan ve 1980 sonrası belirginleşen politikalar yeni bir dönem olmuştur. Toprağın amaç dışı kullanılması özellikle 1980 sonrası gözle görülür şekilde artmıştır. Bu amaç dışı kullanımda ön planda olan alanlar ise turizm, sanayi, bitkisel yakıtlar olmuştur. Ancak bölge fıstık ile farklı bir seyir izlemektedir. Aslında mera veya boş arazi olarak kalan birçok toprak parçası tarıma yönelik kullanılmaya başlanmıştır. Bugün baktığımızda tarımsal üretimin yapılmadığı birçok alanda fıstık bahçeleri yükselmeye başlamıştır. Ülkede tarım arazileri metalaşırken bölge için bu defa meralar fıstık üretimine kazandırılıyor. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere aslında ülkede tarımı hep Batı merkezli ele aldığımız için Güneydoğu’daki toprak rezervlerini, tarıma kazandırılabilir alanları göremiyoruz. Bu da aslında ülkedeki tarım tartışmalarında bazı noktaları görmezden gelerek bir seyir izlediğinin işaretidir. Peki nasıl oluyor da bölgedeki tarıma kazandırılabilir alanlar görülemiyor veya görmezden geliniyor? Bu sorunun çok farklı boyutlarda cevapları bulunmaktadır. Bu cevaplardan bazıları şöyledir; bölgenin siyasi tutumundan kaynaklı tarımsal yatırım yapılmaması. Yarı-feodal diyebileceğimiz kapalı yapısından kaynaklı tutumu. Bölgeye dair çalışmalarda Kürt sorununun ve zorunlu göçün daha önemli olarak görülmesi denebilir.

2000’ler ise uluslararası şirketlerin varlığını hissettireceği yıllar olacaktır. Bir yandan tarımda toprak rezervinin toprağın metalaşmasıyla giderek azalması. Bir yandan ise izlenen serbest piyasa anlayışı ile küçük üreticinin topraktan tasfiyesi kendini iyiden iyiye hissettirmesi. Dahası bazı küçük üreticiler kendi geliştirdikleri strateji ve

alternatif modeller ile sisteme karşı varlıklarını koruyabilmesidir. Bunların başında üreticinin desteklerin azalmasıyla tütün, pamuk gibi ürünleri terk ederek yeni ürünlere geçmesi ya da ucuz emek gücü olarak mevsimlik tarım işçilerinin kullanılması olmuştur.

Ayrıca İzmir’de kurulan NİŞ’ler gibi alternatif üretim ve direnme biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye’de 1980’den sonra küçük köylünün topraktan koparıldığı ve özellikle 2000 sonrası şirket tarımcılığının yaygınlaştığı savlarının tam olarak beklenen etkiyi yapmadığını göstermektedir. yine Manisa’da tarım üretimi yapan birçok üretici son 9-10 yıldır halk pazarlarından tezgahlar satın alarak veya kiralayarak ürünlerini doğrudan halka satmaktadırlar. Böylelikle aslında üretim sürecinde yer almayan fakat direk üreticiden veya kentlerdeki meyve-sebze hallerinden ürünleri satın alan tüccarları ve aracıları dışarda bırakarak kazançlarını arttırmaktadırlar. Dolayısıyla kendi oluşturdukları stratejiler küçük üreticinin varlığını koruyabilmesini sağlamıştır. Küçük üretici varlığını korurken kimi zaman fazla hane işletmesinde bulunan emeği dışarıya ihraç etmekte kimi zaman ise emek ihtiyacı hissederek dışarıdan veya bulunduğu yakın çevreden tarım işçilerinin emeğini satın almaktadır (Boratav, 1980). Fıstık üretimine geçmeden birçok köylü ve bazı kesimlerde halen aile emeği fazla gelirken bunları başta büyük kentler olmak üzere dışarıya işgücü olarak yollamaktaydı. Ancak bugün fıstıkta artan emek ihtiyacı köylülerinde ücretli işçi tutmalarını giderek zorunlu kılmaktadır.

Neoliberalizm, bir yandan kentlerde yeni göçmenleri istihdam edemediğini ve küçük üreticiyi tarımdan tasfiye ederek yerine getirmek istediği şirket tarımcılığını tam olarak yapamadığını fark etmiş olacak ki farklı yollar üretmeye çalışmaktadır. Özellikle AB’nin gelişmekte olan ülkelerde başlattığı kırsal kalkınma projelerini bu doğrultuda düşünebiliriz. Küçük üreticiyi kente göçe zorlayarak ve işçileştirerek değil, artık kırdan endüstriyel üretime eklemeyerek sisteme bağlanması söz konusudur. Çünkü artık sistem küçük üreticinin de kendi ayakta kalma taktikleri olduğunu ve bunları dönemine uygun bir şekilde yaparak ayakta kaldığını fark etmiştir. Sistem, tarımda küçük üreticinin geliştirmiş olduğu alternatiflere karşı yerinde istihdam ile köylünün üretimini şirketlerin çıkarına olacak şekilde arttırmasını sağlayarak “Karşı Alternatifini” yaratmaktadır. Artık tasfiye etmek yerine sisteme tam olarak bağlanmamış üreticileri sisteme bağımlı hale getirecek veya bağımlılığı arttıracak ürünlere ve üretim modellerine yönlendirmektedir.

Kısacası aslında köylünün sisteme karşı kendi alternatifini yaratmasını sistem karşı alternatif modeliyle cevaplamaktadır. Bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden biri AB'nin Giresun'da başlattığı fındık depolama projesidir. AB Giresun ilinde başlattığı proje kapsamında açmış olduğu fındık depoları ile üreticiye güvence vermektedir. Aslında bu projede kendi ülkelerinde bulunan büyük çikolata fabrikalarının ürüne kolay ve bozulmadan ulaşması adına yapılmıştır. Ayrıca yine ilerleyen bölümlerde değineceğimiz gümrük birliği anlaşması ile işlenmiş ürünler anlaşma kapsamında bulunurken işlenmemiş meyve ve sebzeler kapsam dışındadır. Aslında AB, kendi şirketlerine Giresun fındığı alırken Türkiye gümrük vergisini ödemekte fakat çikolata şirketleri ülkeye çikolata satarken vergi ödememektedir.

Sonuç olarak neoliberal sistem ve buradan beslenen ülke ve kuruluşlar her ülkede kendi sistemlerini dayatmaktadırlar. Bununla birlikte çarkın işlemeyen kısımlarına karşı yeni alternatifler üreterek üreticileri sisteme bağımlı hale getirmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca ülke içinde keşfedilmemiş veya henüz beklenen seviye de dâhil olunamamış kısımlara girerek burada üretimi kendi çıkarları doğrultusunda arttırmaya ve kendi istediğin ürünlere yönlendirerek küçük üreticiyi kendi çıkarına uygun şekilde istihdam etmeye başlamıştır. Bu kapsamda da Siirt'te AB desteği ile 2017 yılında açılan fabrika ve köylüye fıstık fidanı ve benzeri destekler ile küçük üreticinin tasfiyesinden ziyade üreticinin üretimini kendi istediği ve büyük şirketlerin çıkarına olacak ürünlerde uzmanlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Bu doğrultuda aslında hep tartışılan tarımda toprak rezervinin bitmediği ve ayrıca tarımın belirli ürünlerde geliştirilebileceği anlaşılmıştır.

2.BÖLÜM: Kır'da Eksik Parça, Güneydoğu Anadolu

Güneydoğu Anadolu Bölgesi; İçerde Doğu Anadolu ve Akdeniz Bölgeleriyle, dışarda ise Suriye ve Irak ile sınırları bulunan Türkiye'nin alan olarak en küçük bölgesi konumundadır. Güneydoğu Anadolu Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak olmak üzere dokuz ili kapsamaktadır. Bölgede Harran, Suruç, Ceylanpınar, Bilecek ovaları ile Dicle nehri ve kollarının bulunduğu Diyarbakır Havzası yer almaktadır. Bölgenin doğusu dağlık alanlar ile çevrili olmakla birlikte Batı ve diğer kesimlerinde tarım için önemli düz alanlara sahiptir. İç kesimlerine karasal iklim özellikleri görülürken bitki örtüsü bozkırdır. Ancak yaz sıcaklığının şiddetli olması ve sulama yetersizliklerinden kaynaklı bölgede kuraklık göze çarpmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan güvenlik sorunları, bu çerçevede ortaya çıkan çatışma ve buna bağlı olarak çevre tahribatı bölgede kuraklığın derinleşmesinin en önemli nedenlerindedir. Bu durum bölge de köylüleri kuru tarıma iterken tahıl ürünlerine ağırlık verilmesine neden olmuştur. Tahıl üretimi bölge için önemli olsa da ekilen alanın yüzde 80'nin kuru, yüzde 20'sinin sulu olması ve modern tarım girdilerinin kullanılmaması nedeniyle en çok ekilen buğday ve arpada verim çok düşüktür. Bu ürünler ancak geçimlik olarak üretilmektedir (DPT,1974). Bölgede Devlet Planlama Teşkilatının yaptığı araştırmalarda 1970 yılında görüşülen %52.9'u bütün yiyeceklerini kendileri yetiştirdiği belirtirken 1974 yılında yapılan araştırmada da kişilerin yüzde 53 civarı yetiştirdikleri ürünleri kendileri tükettiği görülmüştür. Üreticilerin yarısından fazlası pazar ilişkilerinden uzak kapalı yapılarını korumaktadırlar. Gelir dağılımı araştırmasının yapıldığı 1973 yılında bölgede, üreticiler kendi kendine yeten aile içi üretimine devam eden Pazarla ilişkisi olmayan veya kısıtlı olan ailelerdir. Bununla birlikte bölgede tahıl yetiştiriciliği oldukça yaygınken tahıl dışı üretim sadece yüzde 4.1 civarındadır. Tahıl yetiştiricilerinin ise büyük bir kısmı ilk olarak buğday yetiştirirken arpa ikinci sırada gelmektedir. Bunları ise hayvanlar için yonca yetiştiriciliği gelmektedir (1974). Bu durum bölgede hayvancılığın önemini göstermekle birlikte, günümüzde gitgide üreticinin tarım ve hayvancılığı bir bütün olarak sürdürdüğünü göstermektedir.

Ekonomik olarak uzun yıllar tarım ve hayvancılık ile geçinmesine rağmen "toplam toprakların yüzde 42'sini işleyen Doğu'nun küçük üreticisi, genellikle geleneksel tarzda üretim yapmaktadır. Modern teknoloji ve girdi kullanma olanakları sınırlıdır.

Tarım ve topraktan yeni birikimler sağlayıp sınıf atlamaktan çok, mevcut konumunu kaybetmeme kaygusundadır” (Sönmez, 1992: 168). Tarım açısından bölgede en önemli arazilere sahip Gaziantep ve Şanlıurfa, dünyada bilinen tarım ürünlerinden Gaziantep fıstığı üretimine oldukça elverişli ve en çok üretim yapılan iki ildir. Her ne kadar bölge için önemli bir tarım ürünü olan Gaziantep fıstığı ilin adıyla anılsa da Türkiye’de fıstık üretiminde Şanlıurfa birinci sırayı almaktadır.

İLLER	Üretim Miktarı - Ton	Meyve Veren Yaşta Ağaç Sayısı - Adet Sayısı	Meyve Vermeyen Yaşta Ağaç Sayısı - Adet Sayısı	Verim Kg/Meyve Veren Ağaç	Toplu Meyveliklerin Alanı - Dekar
Şanlıurfa	124534	20010703	9324565	6	1467436
Gaziantep	100538	18459714	5442947	5	1408346
Siirt	25624	7061748	2630414	4	320600
Kilis	5022	847758	275270	6	69665
Adıyaman	25112	4892271	1961132	5	273489
Mersin	2720	305869	38748	9	15330
Kahramanmaraş	5451	962400	443100	6	93618
Manisa	1261	526402	90676	2	10411
Mardin	1254	104411	122534	12	28340

KAYNAK:TÜİK

Son yıllarda AB’nin desteklediği gıda projeleri bünyesinde önemli depoculuk ve senet- bankacılık yatırımları yapılan Şanlıurfa, Gaziantep fıstığının yanı sıra Türkiye’nin pamuk üretiminde de önemli bir yere sahiptir. Gaziantep ve Şanlıurfa dışında bölge için tarım her ne kadar önemli bir geçim kaynağı olsa da üretim uzun yıllar yetersiz kalmış ve ancak kendi kendine yeten aile içi emeğine dayanan ilkel tarım yöntemleri ile varlığını koruyabilmiştir. Bu durumun ekonomik olduğu kadar toplumsal etkileri de beraberinde getirmiştir.

Oral, bu durumu şöyle açıklamaktadır;

1980’lerin ortalarında GAP Bölgesinde ekonomi büyük ölçüde tarıma dayalıydı. 1985 verilerine göre Türkiye’de GSMH’nin %19’u tarımdan sağlanırken GAP Bölgesinde bu oran %40 dolayındaydı. Tarım oldukça verimsiz ve sorunlu bir özellikteydi. Var olan üretim koşullarında, işlenen arazinin %96’sında kuru tarım yapılıyordu. Toprak ve su kullanım yöntemlerinin ilkelliği, çağdaş tarım girdilerini kullanmada gerilik, iklim ve topografya güçlükleri, eğitim düzeyindeki düşüklük tarımsal verimlilikte düşüklüğe yol açan başlıca etkenlerdi. Bu durum, bölgede

yıllardır egemen olan tutucu üretim ilişkilerinin sürekliliğini sağlarken, toplumsal yapıda da durgunluğa neden oluyordu (2015: 433).

Bölge halkının ağırlıklı olarak Kürt nüfusuna sahip olmasından kaynaklı bölgeye dair güvenliğe ağırlık veren hükümetler ve devlet kurumları farklı politikalar izlemiştir. Günümüze kadar bölge de izlenen tarım- köylü politikaları da bu doğrultuda şekillenmiştir. Devletin izlediği bu politikalar cumhuriyetin ilk günlerine kadar gitmektedir. Cumhuriyet ile birlikte bölgede planlamalar yapan Mustafa Kemal Atatürk, ülke genelinde fabrikalar açarak kalkınma hamleleri yaparken bölgeye dair endişesi ulaşım konusunda olmuş ve bu durumu iki neden üzerine oturtmuştur. İlk olarak ülkenin ücra köşelerinde diyerek bölgede güvenliğin sağlanması açısından kolluk kuvvetlerinin tek başına yeterli olamayacağını, gerektiğinde askerin bölgeye hızlı ulaşmasını sağlamak istenmiştir. İkinci bir sebep ise yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının bölgeye kolay ulaşması ve o bölgedeki ürünlerin diğer bölgelere ulaşmasını kolaylaştırmak üzere ulaşımın bölgede gelişmesinin önemini vurgulamıştır (Topdemir, 2009). Güvenlik endişelerinin yanında kapalı kapıları çözmek ve bu bölgelerin iç piyasa ile bütünleşmesini sağlamak adına ulaşım için önemli bir araç niteliğindedir. Bu doğrultuda demiryolu, cumhuriyet sonrası tek parti hükümetinin ana hedefi olurken izlenen politika iç pazarın oluşması için önemli bir noktada durmaktadır (Toprak, 1988: 21).

Ayrıca benzer şekilde 1961 darbesine mukabil 27 Mayıs 1961 raporları da güvenliğin sağlanabilmesi için bölgenin ulaşım bakımından iyileştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bölgeye dair planlar bugün olduğu gibi o dönemde de bölgeyi kontrol altında tutmak ve bunu sağlamak adına öncelikle bölgenin kapalı yapısını çözmek olmuştur. Bu doğrultuda geliştirilen politikaların bir diğeri ise uzun yıllar boyunca dönem dönem ortaya çıkan toprak reformu politikasıdır. Toprak reformlarında adaletsizlik, yoksulluk, baskı, köylü hareketleri gibi durumlar önemli bir rol oynar (Bernstein, 2009). Ancak Türkiye açısından baktığımızda aynı zamanda bölgenin siyasi durumu da önemli bir etkisi olduğunu söylemek gerekir. Çünkü bölgeye dair “genel kanı, toprak reformuyla Kürt meselesine kalıcı bir çözüm sağlanabileceğiydi” (Karaömerlioğlu, 2104: 140). 1925-1936 yılları arasında bölgede Kürt sorununa dair yayınlanan raporlarda tarım meselesi açısından kısıtlı bilgi olsa da dikkat çeken bazı

noktalar üzerinde durulması gerekmektedir. Raporlarda bölge tarımının “ilkel” olduğu ve Fırat nehrinden faydalanabileceği belirtilmektedir. Ayrıca bölgede toprak reformu meselesi raporlarda yer alan diğer önemli bir konudur. “Bölgenin sosyoekonomik durumunu çok yakından ilgilendiren arazinin dağılımı öncelikle idarenin çözmesi gereken bir sorundur” (Topdemir, 2009: 32). Cumhuriyetin kuruluşundan beri tek parti dönemi başta olmak üzere bölgenin çözülmesi ve kontrolünün sağlanması açısından toprak ve tarımın hep gündemde olduğunu, hükümetlerin ellerinde bir alternatif olarak sakladıklarını görmekteyiz. Celal Bayar’ın 1936 yılında yazdığı Kürt Raporunda, “köylünün toprak sahibi yapılması gerektiği, ağalık sisteminin gücünün kırılması ve tarım ve hayvancılığın geliştirilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.”¹⁰ Ancak bölgeye dair raporlar hazırlayan hem İsmet İnönü hem de Celal Bayar girişimlerde bulunulan toprak reformu konusunda iki isim de reformun beklenen seviyede gerçekleşemediğini belirtmektedir. Bunun sebebi olarak ise toplumun feodal ve kapalı yapısını göstermektedirler (Topdemir, 2009). İzlenen politikalar bugün de özellikle kırsalda yaşayan Kürt halkını yanına çekebilmek ve sisteme dahil edebilmek için endüstriyel tarım yani kapitalist üretim önemli bir unsur olmuştur. 1977’de “Bülent Ecevit gibi önde gelen siyasetçi ve devlet adamları “olağanüstü hal bölgesinin” sorunlarının toprak reformuyla çözülebileceğini iddia etmişlerdi” (Karaömerlioğlu, 2014: 141-142). Çünkü reform ile köylüye toprak dağıtılacak ve köylünün toprağa aidiyeti sağlanmış olacaktı. Dolayısıyla kontrol ve denetim mekanizmaları daha kolay işleyebilecekti. Kısacası devlet, bölge toprağını tarım alanı olarak değil bölgeyi kontrol etmek adına elinde bir koz olarak tutmaktaydı.

Gelen hükümetlerin farklı amaçlar doğrultusunda yatırımlar yaptığı bölgede köyler teknolojinin geç gelmesiyle de kapalı feodal yapılarını 1990'lara kadar korumuştur. Ayrıca bölgenin özellikle doğu kesimlerinde köylerin dağlık yapıları, ulaşım araçlarının yetersiz olması ve engebeli yollar köylerin dışa açılmasını da engellemiştir. “Sosyal hareketliliğin azlığı, ulaştırma ve haberleşme araçlarının gelişmemesi, belirli sınıai ve ticari merkezlere uzaklık” (Beşikçioğlu, 1992: 168) feodal yapıyı korurken dışa açılmayı engellemektedir. Çalışmamı yaptığım

---

¹⁰ <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/cumhuriyet-tarihi-kurt-raporlari>

Meydandere köyünde ilk traktörün köye girmesi ise Türkiye'nin küresel piyasalara eklenmesinde milat sayılan 1980'li yıllara denk gelmektedir. Ancak görüştüğüm birçok kişi o dönemde sadece köyde iki traktörün olduğunu ve onların da sadece zengin ailelerde bulunduğunu belirttiler. Diğer köylülerden ise imkânı olanların traktörleri kiralarak kullandığı belirtmiştir. Traktör ve modern araçların yaygınlaşması ancak 1990'ların ikinci yarısına denk gelmektedir. Bu gelişmeler çerçevesinde Güneydoğu köylerinin pazarla buluşmasının gecikmesinde yol ve ulaşım imkânlarının kısıtlılığının yanında modern araçların da köylere geç gelmesi olarak gösterilebilir. Bunun en büyük kanıtı yine Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1970 yılında yaptığı çalışmada ortaya çıkmıştır. 1970 yılında Türkiye'de traktörü bulunmayan köyler yüzdesinde Güneydoğu Anadolu %75 ile traktörü bulunmayan en yüksek bölgeler arasındadır. Bölgede yapılan başka bir araştırmada ise biçer-döver kullanım oranı yüzde 9 civarındadır (DPT, 1974). Ayrıca Dünya'da Yeşil Devrim olarak isimlendirilen ve tarım topraklarını kimyasal ilaç ve gübreler ile sağlıksız fakat verimli üretimin arttığı ilk yıllarına denk gelen 1970'lerde Türkiye'de bu devrimden nasibini alırken Güneydoğu Anadolu Bölgesi kapalı yapısını koruyarak topraklarının büyük bir kısmını kimyasala kapatmıştır. Suni gübre kullanımında Güneydoğu Anadolu Bölgesi %3,3 gibi çok düşük bir kullanım ile en düşük bölgedir. Yine gübreye ek olarak bölge de köylülerin %74,1'i tarım ilaçlarını kullanmamaktaydı (DPT, 1970).

Bu verilere bakılarak modern tarım uygulamalarının ve küreselleşmenin henüz Güneydoğu köylerine girmediğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu veriler bize 1970'lerde yani bu araştırma yapıldığında köylerde hala geleneksel üretim tipi devam etmekte olduğunu ve köylülerin ihtiyaçları doğrultusunda besinlerini kendileri yetiştirmekte olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda ilkel tarım yöntemleri belirli ürünler üretmeyi zorunlu kılmaktadır.

Ancak burada başta da söylediğimiz gibi Şanlıurfa bölge içindeki diğer illerden farklılık göstermektedir. Şanlıurfa'nın büyük aşiretlerin hüküm sürdüğü ve büyük toprak sahiplerinin bulunduğu feodal yapısını koruyan bir il olduğu bilinmektedir. Fıstık, pamuk ve hububat gibi ürünlerde ülke içinde ve dışında önemli bir konuma sahip olan Şanlıurfa, 1950'lerden bugüne hükümetlerin bölgede önem atfettiği yerlerden biri olmuştur. Dolayısıyla iktidarların Şanlıurfa üzerindeki politikalarından tarım çalışmaları da nasibini almıştır. Bu politikaların başında ise Şanlıurfa'nın

Ceylanpınar ilçesinde kuruluşu 1943 yılına dayanan (eski adıyla Ceylanpınar Tarım İşletmesi) Devlet Üretme Çiftliği gelmektedir.¹¹ 2. Dünya savaşının en yoğun yaşandığı bu dönemde savaşa girmek istemeyen ancak Yunanistan sınırlarına kadar dayanan Nazi ordusuna karşı bütün kaynaklarını savunmaya ayıran Türkiye, tarımsal üretimin de neredeyse yüzden ellisinden fazlasını askeriye için ayırmaktaydı. Ceylanpınar üretme çiftliği de 1937 yılında askerlerin gıda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurduğu Zirai Kombinalara¹² bağlı “Şanlıurfa Grup Amirliği” olarak Ceylanpınar tarım işletmesi adıyla 1943 yılında kurulmuştu. 1950 yılında ise işletme “Devlet Üretme Çiftliği” adıyla değiştirilmiştir. 1984 yılına gelindiğinde Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)’ne bağlanarak 2020 tarihi itibarıyla 180 memur, 756 işçi ve 1.915 taşeron eleman olmak üzere toplam 2.851 kişi ile faaliyetlerine devam etmektedir¹³. Bölge tarımında önemli bir konuma sahip çiftlik, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğüne ait toplam arazi varlığının %50’sini oluşturmaktadır. İşletme arazisinin %62’sini tarla, %28’ini mera, %4’ünü bahçe, %4’ünü yem bitkileri ve %12’sini kültür dışı araziler oluşturmaktadır.

Bölgeye tarımsal kapitalistleşmenin ilk adımlarını Ceylanpınar devlet üretme çiftliği ile başlamış denilebilir. Çiftlik bölgeye uygun bitki ve hayvan ürünlerini belirleyerek çiftçilere bu ürünlerde teşvikler vermektedir. Ayrıca antepfıstığı ve zeytin gibi sınıai bitkiler konusunda çalışmalar yürütmekteydi (Sönmez, 1992: 115).

Fakat çiftlikte 2016 verilerine göre özellikle sulanan arazi miktarı artarken yine verilerine göre çalışan sayısında azalmaya gidilmiş ve 4 yılda 242 kişi istihdam dışı kalmıştır. Bunun nedeni ise tarımda artan teknolojik gelişmelerin emek ihtiyacını azaltmasından kaynaklanmaktadır. Kurulan çiftliğin bölge de ilk modern tarım araçları ve tekniklerini kullanması açısından da önemli bir yeri olduğu muhakkak. Özellikle Güneydoğu bölgesinin kırsal gelişmelerdeki engellerinden biri olan kuraklık ve sulama imkanlarının kısıtlılığı açısından modern sulama sistemlerini başlatan işletme, aslında bölgede tarımı elverişli hale getirilebileceğini gösteren çalışmalara tanık olmuştur. 1960’larda ilk olarak açılan derin kuyulardan yine

¹¹ Detaylı bilgi için; <http://www.ceylanpinar.gov.tr/ceylanpinar-tarim-isletmesi-mudurlugu>

¹² Zirai Kombine: 1937 yılında kurulan Zirai Kombineler ordunun gerektiğinde halkın gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla ülke içinde farklı yörelerindeki hazineye ait boş arazilerin seçilerek seçilir çiftliklere dönüştürülmesi.

¹³ Detaylı bilgi için; <https://www.tigem.gov.tr/Sayfalar/Detay/b664d80a-00ca-46a5-9768-e4f47496d958>

Ülkemizde bir ilk olarak yarı sabit yağmurlama sistemi ile sulu tarıma geçiş yapılmıştır. Benzer şekilde dönemin en modern tarım makineleri kullanılmaya başlanmış ve en ileri tarım teknikleri ile üretim yapılmıştır. Ayrıca fide dağıtımı yapılarak çiftçilere destek olunmuştur. iftileri modern tarımla tanıştıracak ifti günleri düzenlenmiş ve ziraat teknisyenlerinin uygulamalı eğitimlerini aldığı ziraat meslek liselerine ev sahipliği yapmıştır. Ne var ki 1984 yılına gelindiğinde TİGEM'e bağlanan işletme bazı amaçlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bunların başında ise köylülere yapılan fide dağıtımı ve tarım meslek yüksek okulları gelmektedir. "Bir İktisadi Devlet Teşekkülü olmanın gerekliliğine uygun olarak, ekonomik olmayan bir kısım faaliyetler sonlandırılmıştır. Ülkemiz zel sektör tohumculuk firmalarının gelişmesi sonucu sebze, meyve, fide ve fidan üretiminden vazgeçilmiştir. Ülkemizde çok sayıda açılan ziraat fakülteleri nedeniyle İşletme bünyesinde faaliyet gösteren tarım meslek lisesi kapatılmıştır."¹⁴ İşletme dönemin ekonomik liberalleşme rüzgarından nasibini almış ve dönemin küreselleşme politikalarına uygun olarak fide desteğini keserek köylüyü piyasa ile baş başa bırakmıştır. Bunlara ek olarak işletme, 1984 öncesi yerel üretici çiftçilere yönelik tohum tesisleri kurarak hububat ve yem bitkilerinin tohumlarından çiftçilere dağıtımını yapmıştır. 1980'lerde zal'ın 24 Ocak kararlarıyla ülkemizde varlığı tescillenen ekonomik liberalleşme politikalarının gereği olarak tarımda iftiyi destekleme politikalarından vazgeçilmiştir. Bunun sonucunda tarımsal üretim her anlamda serbest piyasanın ve onun küresel şirketlerine bırakılmıştır. İlerleyen yıllarda bölgede başlatılacak olan GAP ile de bölgeyi küresel piyasalara açma hedefleri Avrupa Birliği'nin başta olmak üzere birçok uluslararası kurum ve kuruluşların da GAP'a dahil olmasıyla kesinlik kazanmış gibidir. Hükümetin küreselleşme politikalarından Tarım Meslek Liseleri 'de darbe yediğini belirtmiştik. Tarım Meslek Liseleri kapatılmadığı takdirde bugün bölge çiftçileri için çok daha farklı şeyler konuşuyor olabilirdik. Ancak ne var ki 1980'den başlayıp GAP'ın ilk yıllarını da kapsayan 1993 yılına kadar geçen süreyi inceleyen Sönmez(1998), bölgede gelişme gösteren illere baktığında sadece Gaziantep, şanlıurfa ve Diyarbakır'ın gelişme kaydettiğini yazmıştır. Ayrıca bu çalışmanın ana evrenini oluşturan Siirt ili yerinde kalırken Hakkâri ve şırnak bu süreçte gerileme göstermiştir.

---

¹⁴ <http://www.ceylanpinar.gov.tr/ceylanpinar-tarim-isletmesi-mudurlugu>

2.1. Tarımın Siyasallaşması Olarak GAP

“Türkiye için bir milat sayılan, 1980’den bu yana, dünya ekonomisiyle artan ilişkilerin belirleyiciliğinde, hem Türkiye’nin dünya coğrafyasındaki stratejik önemi, hem de kendi iç bölgesel dengeleri belli değişimler geçiriyor” (Sönmez, 1998: 55). Bu değişimler sonucunda ülke içinde bazı bölgeler küresel piyasalarla bütünleşirken bazı bölgeler ise ya dışarda kalıyor ya da küreselleşen bölgelerde işgücü piyasasına ekleniyordu. Küresel piyasalarla bütünleşen bölgeler tarım faaliyetlerinde de belirli dönüşümler yaşamak zorunda bırakılıyordu. Bu durum Türkiye genelinde 1980 sonrası köyler hızla geleneksellikten koparken Güneydoğu köyleri bu dönemde de kısmen de olsa kendini kapatabilmiştir. 1980’de başlayan küreselleşme sonrası “1980’lerin nimetlerinden yararlanabilenler GAP yatırımlarının yoğunlaştığı Şanlıurfa ve Diyarbakır’dı” (Sönmez, 1992: 192-193). Bu nimetler de ancak GAP’ın başladığı 1990 sonrası hissedilecektir.

Bu dönem sonunda geleneksel köylülüğün çok büyük bir kısmı, tarımsal yapılardaki dönüşümlerin görece çok sınırlı yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki daha fakir bölgelerde yoğunlaştı. Bu köylüler ağırlıklı olarak Kürt’tü; genellikle gündelik geçimlerine yetecek kadar üretim yapıyorlardı. Bu köylü nüfusun büyük bir kısmı, 1990’larda bölgede süren savaş sırasında yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kaldı (Keyder ve Yenal, 2013: 51).

Bölgeler arası kültürel, ekonomik, toplumsal ve politik farklılıklara baktığımızda bu durum kırsal alanda da kendini göstermektedir. “Kendine yeterliliğin esas olduğu, pazar için üretimin daha çok yerel kent pazarlarıyla sınırlı olduğu bu bölgede, tarımsal üretim oldukça ilkel yöntemlerle yapılıyordu” (Oral, 2015: 431). Kürt nüfusuna sahip bölgede üretimde kapalı bir tutum sergileyen köylüler, feodal üretim tarzlarıyla ülkenin diğer bölgelerinden ayrılmaktaydılar. Ancak anlaşılacağı üzere Güneydoğu köyleri her ne kadar geleneksel üretim tarzlarını korumuş olsalar da 1990’larda ortaya çıkan siyasi durum köylerin devlet tarafından zorunlu olarak boşaltıma uğraması köylüleri şehirlerde işçileşmek zorunda bırakmıştır. Kapalı, kendi kendine yeten aile tipi üretim tarzı pazar piyasasına uygun değildi. O yüzden yine bu dönemde “Güneydoğu bölgesi de ulusal işgücü piyasasına adım adım eklendi. Bu bölgelerin verdiği göç 1980’lere kadar pek kayda değer değildi, fakat 1990’larla birlikte neredeyse kitlesel bir özellik kazandı; bunun nedeni elbette Kürt hareketi ve ordunun gerillalara karşı yürüttüğü askerî harekâtı” (Keyder ve Yenal,

2013: 142). Bölge kendi kendine yetecek kadar üretim yapan ve ülkenin diğer bölgelerinden ve pazardaki piyasa hâkimiyetinden uzak bir geleneksel köylülük yaşarken 1990'lardaki siyasi olaylar köy boşaltmalarına ve zorunlu göçe neden olmuştu. Ülkenin son geleneksel köyleri de yok olmaya başlamıştı. "1990'ların ilk yarısında yaşanan köy boşaltmaları ve zorla göç, kırsal kesimde yaşayan yüzbinlerce kişiyi tarım ve hayvancılığa dayanan "geleneksel" yaşamlarından koparttı" (Yükseker, 2012: 235). 1990'larda yaşanan siyasi süreçler ve köy boşaltmaları köylülüğe darbe vururken ülkenin neredeyse tamamında kırsal dönüşüm süreci tamamlandığı yazılmaya başlandı. Fakat yine Güneydoğu Anadolu'da özellikle koruculuğu kabul eden köyler kapitalist piyasaya açılmazken aile içi üretim tarzlarına devam edebilmişlerdir. Bu köylerde hayvancılık ve kendi kendine yetecek kadar yapılan geleneksel üretim varlığını korumuştur. Bu duruma yine çalışma yaptığım Meydandere köyüne ilk olarak gittiğim ve Siirt fıstığı projesinin ilk yıllarına denk gelmiş olsa da henüz köylülerin fıstık üretimine başlamadığı (köylüler bu konuda civar köyler ettikten sonra ettiklerini belirtir.) 2002 ve ardından 2007 yıllarında şahit oldum. Meydandere köyü aynı zamanda korucu olan köy boşaltımına uğramayan köylerdendi. Burada köylüler sadece kendilerine yetecek kadar üretim yapıyorlardı. Araziler boş veya sadece hayvanlar için ekinlerin tarlada kaldığı arazilerdi. Ancak bölge hep ihmal edildiğinden aslında orada var olan büyük ekim alanları görmezden geliniyordu. Özellikle sanayi ve turizmin gelişmesiyle birçoklarına göre toprağın kullanım şeklinin değişmesi tarım arazilerini azaltmıştı. Ancak Güneydoğu Anadolu bölgesi ya görmezden geliniyor ya da bölge tarımda elverişsiz alan olarak değerlendiriliyordu. Ancak Devlet Planlama Teşkilatının 1970'lerde bölgede yaptığı çalışmalar gösteriyor ki toprağı olan şahısların toplam dekar alanı 3 148 127'dir. Ancak bu arazilerin yüzde 50.7'si işlenemeyen boş duran kıraç veya bataklık topraklardır (1974: 179). Görüyoruz ki ülkede hala ekilebilecek tarım alanları bulunmaktadır. Ayrıca bugün fıstık ile birlikte bölgede yabancı bittim (menengiç) ağaçları aşılırken birçok boş mera alanını tarıma kazandırılıyor. TESEV'in yayınladığı çalışmasında yine bölge de kullanılabilir çok fazla tarım alanı olduğunu gösteriyor. "1 Mart 2008 tarihi itibarıyla temizlenmiş olması gereken 2.970.000 mayın stoku hâlâ imha edilmemişse derhal imha edilmeli, toprağın altındaki yaklaşık 1 milyon mayın 1 Mart 2014'e kadar temizlenmelidir. Mayınlardan temizlenen kırsal alanlar, topraksız köylülere dağıtılarak tarıma açılmalıdır" (Kurban vd., 2008: 10). Bu durum aslında bölgede zengin bir

ekilebilecek alanların mevcudiyetini koruduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda AB 2012 raporlarında da yer bulurken 2013 yılında bölgede tarım alanlarında mayınların temizlendiği belirtilmiştir (AB İlerleme Raporu, 2013: 15).

1990 nüfus sayımına göre; doğum yeri Doğu ve Güneydoğu illeri olan nüfusun yaklaşık %30'u Batı'ya göç etmiştir. Göç özellikle 1992 sonrasında zorunlu köy boşaltma olaylarıyla büyük artış göstermiştir. OHAL Bölge Valiliğinin Kasım 1997 verilerine göre, boşaltılan toplam yerleşim birimi sayısı 3.428, göç eden kişi sayısı 378 bindir (Oral, 2015: 442-443).

1990'larda bir yandan köyler boşaltılıp geleneksel üretim tarzları terk edilirken bir yandan 1989'da yürürlüğe giren GAP projesi ile bölgedeki tarımı küreselleştirmek ve pazara açmak hedeflenmiştir. Bölgesel eşitsizlikler uzun yıllar devam etmiş olsada sermaye büyümek adına bölgeyi de piyasanın hakimiyet alanına sokmalıydı. Ancak bu durumun önündeki en büyük engellerden biri de bölgenin kapalı ve geleneksel yapısıydı. "GAP böylesi bir yapıyı kırmak, 1980 sonrası uygulamaya çalışılan Türkiye tarımını "piyasa koşullarına" uydurma politikası içinde vazgeçilmez bir araç olarak düşünülmüştür" (Oral, 2015: 437). GAP'ın ilk yıllarında Sönmez, GAP'ın amacını ve beklentileri şöyle anlatmıştır;

Modern tarım girdilerini kullanmada gerilik, iklim ve topoğrafya güçlükleri, eğitim düzeyindeki düşüklük, tarımsal verimde düşüklüğe de yol açıyor. Bu durum, bölgede yıllardır hâkim olan geleneksel, tutucu üretim ilişkilerinin devamlılığına yol açarken sosyal yapıda da durgunluğa neden oluyor. GAP'la birlikte hem tarımsal yapıda hem de onunla beraber bölgenin sosyal dokusunda hissedilir bir değişim bekleniyor (Sönmez, 1992: 236).

Keyder(2004)'de GAP'ı yeni toprakların tarıma açılmasıyla ve sulanan alanlarda verim artışı ile istihdam olanaklarının arttığını ifade etmiştir. Ancak Keyder(2004), GAP'a sadece ekonomik bir kalkınma hamlesi olduğu düşüncesinin yetersiz kaldığını göstermiştir. Keyder(2004) GAP'ı politik bir çerçevede ele almakta ve GAP'ın ulusal bütünleşmeyi sağlamak için bir araç olduğu savını ileri sürmekteydi.

1970 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), kendi içinde bulunan dokuz il ve ilçeleri ile Türkiye yüzölçümünün yüzde 9.4'ünü oluşturan yaklaşık 74 bin kilometrekarelik bir alanı kapsayan Bölgesel Kalkınma Plan ve Programlarından

biridir. İlk olarak bölgede tarımda su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla başlamış olsa da süreç içinde açılan 22 baraj ve 18 hidroelektrik santrali ile tarım dışı yatırımlar yapılmıştır.

1989 yılına gelindiğinde ise proje Master Planı hazırlanmış ve tarım, sanayi, sağlık, ulaştırma, eğitim, kırsal ve kentsel altyapı yatırımlarını da kapsayan bölgesel bir kalkınma projesi halini almıştır. GAP Master Planı ile tarım alanlarının sulanması, iş istihdamı, kişi başı gelirin iki katından fazla artması ve bölgeyi tarıma dayalı ihracat bölgesi haline getirmek hedeflenmiştir. Bu doğrultu da GAP'ın İlk 10 yıllık sürecinde tarım üzerinden bölgeye yerli ve yabancı uluslararası yatırımların çekilmesi önem arz ettiğinden %54,2'lik bir bütçe ve kaynak tarıma ayrılmıştır. GAP ile bölgede yapılan incelemelerde %60'ı Şanlıurfa'da olmak üzere tarıma kazandırılabilir taşlı arazi miktarı 266 bin hektardır. Master Planı'ndan 9 yıl sonra yayınlanan AB İlerleme Raporlarında GAP projesine dair yazılanlar AB'nin projeden beklentilerini göstermektedir.

Halen sürmekte olan ve sekiz baraj inşa edilmesini içeren GAP, sadece Türkiye'nin enerji üretimini ikiye katlaması değil, aynı zamanda sulu tarımı büyük ölçüde arttırması hedeflenmektedir. Ayrıca altyapıların modernleşmesini sağlayarak en geri kalmış sekiz Güneydoğu vilayetinin kalkınmasına yardım etmesi de beklenmektedir (1992: 39).

Ancak GAP Bölge Kalkınma İdare Başkanlığı verilerine baktığımızda 2005 yılında bölgede tarımda gerilemeler olmuş ve tarımın bölgesel ekonomi içindeki payı %40'tan 23' gerilemiştir.¹⁵ Ayrıca tarım dışındaki alanlarda da GAP beklenen etkiyi yaratamamıştır. Mustafa Sönmez (1992), GAP sonrası bölgede ürün deseninin sanayi tarımı yönünde değişeceğini ve verimlilikte önemli artışların olabileceğini söylerken üretimin pazara yönelik sanayi bitkileri olmasını beklediğini yazmıştı. Bu durumun bölgede sanayinin de gelişmesine katkı yapması beklenirken ekonomik olarak da bölgede önemli değişimler yaratması şaşırtıcı olmazdı. Fakat GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin yayınlamış olduğu rapora göre "Master Plan'da Gayri Safi Bölgesel Hasıla'nın (GSBH) yılda yüzde 6,8 büyümesi ve ekonomik yapının radikal bir şekilde değişmesi öngörülürken; 1990-1998 arasında büyüme hızı sadece yüzde 4,9 olabilmiş, sanayi ve hizmetler öngörülen hızlarda gelişmemiştir" (2002: 2).

---

¹⁵ Detaylı bilgi için: <http://www.gap.gov.tr/index.php>

GAP projesinin diğ er bir amacı tarımda istihdamın artmasını sağlayarak kırsal nüfusu bölgede tutmak ve göçün önüne geçmektir. Bölgeden daha önce göç etmiş olanlar başta olmak üzere sermaye sahibi ve nitelikli işgücünün bölgeye çekilmesini özendirme amaçlanmıştır. Bunun için öncü koşul ise bölgedeki tarımsal üretimi sanayi tarımına kaydırmaktır. Böylelikle bölge insanı hem istihdam edilmiş olacak hem de bölge tarım ile piyasalara entegre olacaktır. Dolayısıyla yapılan yardımlar ile hem büyük şirketleri bölgeye çekmek hem de bölgede ihraç edilebilecek ürünlere katkı sağlayabileceği düşünölmüştür. Dolayısıyla GAP projesiyle birlikte bölgede artacak ekonomik büyüme bölgeler arası gelir farklılığının azalmasına neden olurken bölge küresel piyasalara açılmaya hazır hale gelecektir. Çünkü Türkiye'nin özellikle AB'ye giriş politikalarında tarımda istenilen düzeye gelinememiş olması Türkiye'nin önündeki engellerden biri olmuştur. AB bölgeler arası rekabet edilebilirlik programları ile ülke içindeki bölgelerin birbirine yakın olmasını istemiştir. Bu doğrultu da AB'de GAP'a dahil olarak farklı alanlardan hibe sağlamıştır. Bunlardan biri de GAP Bölgesel Kalkınma Programıdır.

Güneydoğu Anadolu Bölge Kalkınma Planı'nın (GAP-BKP) makro çerçevesini 27.6.2000 tarih ve 697 Karar sayılı Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) belirlemektedir. Ayrıca, Avrupa Birliği'ne tam üyelik doğrultusunda hazırlanan Ulusal Program ve son olarak Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çalışmaların çerçevesini oluşturmuştur (2002: 8).

GAP aynı zamanda Avrupa birliği üyeliği içinde yerine getirilmesi gereken şartlar doğrultusunda önem atfettiği bir konu olmuştur.

2.1.1.GAP'ın Yükünü Kim Taşıyor?

Türkiye'de tarımdan ziyada siyasi çatışmalarla gündeme gelen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde başlatılan GAP ile bölgeyi "Tarım ve Tarıma Dayalı İhracat Merkezi" yapmayı hedefleyen projenin en büyük destekçisi ve finansmanı ABD, Kanada, İsrail, Fransa, Avrupa birliği ile Dünya Bankası olmak üzere, diğ er uluslararası kuruluşlar, bazı yabancı fon ve kredi kuruluşlarıdır.

GAP İdaresi Tarafından Sağlanan Hibeler

Finansman Kaynağı	Proje Adı	Yılı	Hibe Miktarı (ABD Doları)
ABD Ticaret ve Kalkınma Teşkilatı	GAP Uluslararası Havalimanı	1994-1994	720 000
	GAP Coğrafi Bilgi Sistemi	1995-1995	377 000
Kanada Uluslararası Kalkınma Teşkilatı	GAP Bölgesi Hasat Sonrası Teknolojileri	1994-1996	284 000
	Atatürk Baraj Gölü Çevresi Alt-Bölge Gelişme Planı	1994-1996	249 000
Fransa Hükümeti	Sulama Kanalları Regülasyonu ve Sulama Teknolojileri Projesi	1989-1991	187 266
	Küçük Yerlerde Atık Suların Yeniden Kullanımı		540 000
Dünya Bankası	Şanlıurfa Harran Ovaları Tarla içi Köy Geliştirme Projesi	1999-1999	300 000
	GAP Kentsel Planlama ve Sanitasyon	1999-1999	350 000
ABD Ulusal Sağlık Örgütü	GAP Sağlık Çalışması		150 000
Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO)	Sıtma Hizmetleri		200 000
ABD Ortak Dağıtım Komitesi (JDC)	Sokakta Çalışan Çocukların Rehabilitasyonu Projesi		100 000
Uluslararası	Sokakta Çalışan		30 000

Çalışma Teşkilatı (ILO)	Çocukların Rehabilitasyonu Projesi		
	Kendi İşini Kur Projesi	2000-2001	30 000
GAP-FAO Kırsal Kalkınma Programı	10 proje		430 000
İsrail	Sulama Teknolojileri		70 000
	Atıksuyun Geri Kazanımı		50 000
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)	Sürdürülebilir Kalkınma Programı		5 900 000
(İsviçre Hükümeti)	(6 Proje için)		(2 200 000)
İsveç Hükümeti	GAP Bölgesinde Kadının Güçlendirilmesinde Yenilikler Projesi		950 000
TOPLAM (DOLAR)			10 917 266
Finansman Kaynağı	Proje Adı	Yılı	Hibe Miktarı (EURO)
Avrupa Birliği (AB)	GAP Bölgesel Kalkınma Programı	2004-2007	47 000 000
Avrupa Birliği (AB)	Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki Kadın ve Kadın STK'larının Güçlendirilmesi Hibe Programı		5 000 000
Avrupa Birliği (AB)	GAP Sel Projesi		14 000 000
AB TOPLAMI (EURO)			66 000 000

Tablodan da anlaşılacağı üzere ilk amacı bölgede kırsal kalkınmayı arttırmak üzere toprak ve sulama imkanlarını geliştirmeyi hedefleyen projenin uluslararası destekçileri ile bölge her açıdan küresel piyasalara ve dahil edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin ortak çalışmalar yürüttüğü ABD ve İsrail devleti sınırları içinde bulunana kuruluşlar ile pastadan payını almak isteyen Avrupa Birliği de projeye yatırımlar yaparak GAP'a yön vermektedir. Bu doğrultuda GAP'a 47 milyon ABD doları hibe eden Avrupa Birliği bölgeyi küresel piyasalara eklemeyerek hedefleri doğrultusunda bölgede söz sahibi olmayı hedeflemiştir.

2.1.2.GAP'ın Gelişmesi ve Etkileri

“GAP'la birlikte Güneydoğu Anadolu bölgesinde kapitalist ilişkiler yaygınlaşmaya başlamış, büyük arazilerin el değiştirmesi ve küçük üreticiliğin tasfiyesi süreci hız kazanmış; kırsal kesimdeki var olan dengesizlik daha da artmıştır” (Oral, 2015: 423). GAP projesi ile büyük toprak sahipleri desteklerin büyük kısmını alırken küçük köylü zaten arazilerinin büyük bölümü tapusuz olduğu için destek görememiştir. Piyasa ile rekabet edecek gücü olmayan ve devlet desteği alamayan köylü de göç ederek şehirde işçilemiştir. Ancak sulama projeleriyle büyük bir potansiyel barındıran bölgede GAP ile birlikte artan tarımsal üretim yerli ve yabancı şirketlerin ilgisini çekmekte ve sömürülmeye çalışılmaktadır. “GAP yerli ve/veya çokuluslu tarım ve gıda tekelleri tarafından yağmalanmaktadır. Başta İsrail olmak üzere birçok kapitalist ülkenin gıda-tarım şirketleri doğrudan ya da işbirlikçileri aracılığıyla bölgeden toprak satın almakta ya da kiralamaktadır. Tarımın petrolden daha değerli hale geldiğini belirten Koç Holding, Harran'da GAP'ın en büyük besi çiftliğini kurdu ve bu proje ile GAP'ta 'sözleşmeli çiftçi' modelini başlattı” (Oral, 2015: 440-441). Sözleşmeli çiftçilik ile büyük toprak sahipleri ve uluslararası şirketler başta Şanlıurfa olmak üzere bölge topraklarında ve bölge tarımında önemli değişimler yaratmayı hedeflemiştir.

Türkiye'nin en kapsamlı bölgesel gelişme projesi olarak sunulan GAP'ta, devletin olanakları geçmişin feodalleri olan ağalara, bölgede toprak kapatan yerli ve yabancı sermaye çevrelerine akıtılıyor, yoksul köyüler ise devre dışı bırakılıyor. GAP, bölgede yeni sömürü mekanizmalarının (sözleşmeli üreticilik gibi)

geliştirilmesinden, işsizliği ve göçü başka bir boyuta taşımaktan öte bir işe –bölge insanı açısından- yaramadığı görüşü savunulmaktadır (Oral vd., 2015: 83-84).

Sönmez (1992) ise bu değişimlerin kapitalist çiftçi, tarım işçisi biçiminde gerçekleşmesini öngörmekteydi. Bu durumun başlıca sebebi olarak GAP sonrası sulu tarımın büyük topraklarda hâkim üretim modeli olmasına bağlamaktaydı. Böylelikle feodal toprak sahipleri, aşiret ağaları birer kapitalist çiftçiye dönüşecek ve bölgede payını arayan uluslararası şirketler aracılığıyla bölgenin küresel piyasalara açılmasını sağlayacaklardı. Geçtiğimiz günlerde SEK Süt’ü satan Koç Holding GAP sürecinde bölgede araziler satın alıp ve çiftlik açtığı bilinen bir gerçektir. Bu konuya dair Rahmi Koç, “2.500 arsanın sadece 500 dönümünü aldık, gerisini ise kiraladık (Taşkın, 2014) açıklaması bölgenin küresel piyasalara açılmasında yerel şirketlerin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca bölgede tarım arazilerin meta dönüşme sürecinde bölgede izlenen politika ve yapılan projelerin de dikkate değer oranda bu süreci hızlandırdığı açıktır. Ancak Türkiye tarımının IMF, DB ve AB’den bağımsız hareket edemediğini ve böyle bir projeni ile bölge topraklarında Türkiye dışında da planları olan devlet ve kuruluşların olabileceğini unutmamız gerekir.

Tarımda üreticilerin gelirini etkileyen temel de iki unsur vardır. Bunlardan biri ürün fiyatları diğeri de üretim faaliyetinin gerektirdiği gübre, ilaç, akaryakıt, alet ve makine, tohum gibi tarım dışı sektörlerden alınan temel girdilerin fiyatlarının belirlediği maliyetlerdir (Şengül ve Sarıbal, 2015: 147).

Ancak ürün fiyatlarını çokuluslu şirketlerin nüfus ettiği pazarlar belirlemektedir. Ayrıca temel girdi ürün ve araçları da devlet dışı liberalizmin elinde olması köylünün kazancını düşürmekte ve köylüye içinden çıkılmaz bir kısıkaca sokmaktadır. Bölge üzerinden tarım üreticilerinin durumuna baktığımızda bölge de tarımın en büyük etkilerinin başında kuraklık yani bununla birlikte kuru tarım gelmektedir. Bu durum verimi düşünürken bölge de tarımın gelişmesini de engellemektedir. Dolayısıyla bölge tarımı için ürün fiyatlarından önce verimin artmasını sağlamak adına sulu tarıma geçilmesi ve bu yüzden sulama sistemlerinin kurulması gerekmektedir. Bu konuda İsrail’in Ankara Büyükelçisi Zui Elpelceg, “gelişmiş bir sulama sistemi kurulması ve bunun tarımda kullanılması durumunda GAP bölgesinin bir California haline gelebileceğini” (Taşkın, 2014) ifadesiyle bölgenin potansiyeline işaret etmekteydi. Sulamanın bölgede tarımsal gelişmede ne kadar önemli olduğunu yine Şanlıurfa üzerinden anlayabiliyoruz. Bu konuda GAP Bölge Kalkınma İdaresi’nin

yayınlanmış olduğu rapora baktığımızda, 1990-1998 döneminde Şanlıurfa'da GAP'ta hedeflenen yılda yüzde 6.8'lik büyüme hızını yakalaması göze çarpmaktadır. Bu durumu yaratan koşul ise Harran Ovası'nda 1998 yılına gelindiğinde toplam 90 bin hektar arazinin sulamaya açılmış olması olarak gösterilmektedir. Ayrıca sulanan arazilerde pamuk üretimine ağırlık verilmesi de bu durumu destelemiştir. Bunlara ek olarak GAP Bölge Kalkınma İdaresinin Harran'da yaptığı mevsimlik göç eğilimlerine baktığımızda da benzer sonuçlar görülmektedir.

1999 yılında GAP-BKİ tarafından Harran Ovası'nda örnekleme yöntemiyle 450 hanede yaptırılan bir araştırmaya göre görüşülen kişilerin yüzde 70.4'ü Ova sulanmadan önce Çukurova'ya mevsimlik tarım işçiliğine gittiklerini söylerken, sadece yüzde 11.6'sı bu yöre sulamaya açıldıktan sonra da mevsimlik göçe devam ettiklerini beyan etmişlerdir (2002: 3).

İsrail'de bölgede planları olan devletlerden biri olarak bölgeye nüfus edebilmek adına tarımı önemli bir araç olarak görmekteydi. 1998 yılına geldiğimizde GAP son aşamalarına doğru ilerlerken İsraili tarım şirketi MERHAV'den iki genel müdür çalışmaları yerinde incelemek adına Şanlıurfa ve Mardin illerine gelmişlerdi (Taşkın, 2014). İsrail, GAP bölgesinin tarımdaki en önemli sorunlarından biri olan ve çözüldüğünde toprakların ne kadar değerli olabileceğini öngördüğünden sulama teknolojilerini GAP sürecinde bölgeye taşımıştır. Haşan Taşkın'ın İstihbarat Raporlarında İsrail'in GAP senaryosunu incelediği kitabında (2014), İsraili firmaların Türkiyeli şirketler ile ortak çalışmalar yürüterek yeni sulama teknolojilerini Türkiye'ye kazandırdığını yazmıştı. İsrail Başkonsolosu Moşe Kanfi Nokta dergisinde verdiği röportajda Türkiye ile yaptıkları anlaşmalar kapsamında İsraili şirketler GAP'a gitti ve burada sulama sistemlerinde ücretsiz çalışmalar yapmayı teklif ettiler (Taşkın, 2014). Benzer şekilde 2000 yılında Türkiye'ye gelen İsrail başbakanı Ehud Barak'ta dönemin gazete haberlerine göre Türk tarafının önüne, GAP'ta su tasarrufunu sağlayacak ve verimi artıracak altı proje önerisi getirdi.¹⁶ Aynı dönemde milliyet gazetesinde Ehud Barak'ın Türkiye'ye ziyaretini değerlendiren gazeteci Zülfikar Doğan, köşesinde GAP kapsamında planlanan 6 sulama projesine¹⁷ dair projelerin ihaleye açılmadan İsraili firmalara verileceğini

---

¹⁶ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/barak-ihaleleri-istedi-39178219>

¹⁷ Aşağı Fırat İkinci Aşama, Mardin - Ceylanpınar sulaması,

“Barak GAP’ı Kaptı” başlığıyla yazdı.¹⁸ Bu durum Türkiye açısından ise küresel şirketleri bölgeye dahil etmenin bir yolu olarak görülmekteydi. Bu amaçla GAP kapsamında bölgede açılan ihaleleri alan 7 şirketten¹⁹ beşi İsrail, biri Hollanda ve biri de Türkiye’den Koç holding ile Japonya’dan Sumitomo şirketlerinin ortaklığıdır (Taşkın, 2014).

İsrail’in bölgedeki sulama sistemlerinin gelişmesine yaptığı katkıların yanında aynı zamanda Türkiyeli yetkililer, GAP sürecinde İsrail ile “seracılık, tarımsal mekanizasyon, müşterek çiftlikler kurulması yolunda iş birliği çalışmaları” (Taşkın, 2004: 35) yaptı. İsraili yetkililerin özellikle başta Şanlıurfa olmak üzere yaptığı yatırımlar ve çalışmalar bölgede İsrail’in büyük planları olduğunu kanıtlar niteliktedir. Hemen hemen bütün GAP sürecinde sulamadan, seracılığa oradan Hidroelektrik santralleri ve barajlara kadar her alanda İsraili yetkililer ile İsraili firmaların belirli noktaları ortaklık veya yatırımlar ile tuttuğu ve projede önemli söz sahibi olduğu görülmektedir. “Zaman içerisinde dünyanın en gelişmiş seralarının yer alacağı planlanan Şanlıurfa/Karaali’de, halen üretim yapan seraların bazılarının İsraili şirketlerle ortak olduğu ve bu bölgede İsrail’in yatırımlara devam ettiği bilinmektedir” (Taşkın, 2004: 38). İsrail’in GAP’a dair planlarına farklı bir açıdan yaklaşan Topdemir(2009), İsrail’in Fırat sularını kontrol etmek istediğini ve ileride İsrail-Suriye ve Irak arasında çıkabilecek savaşlarda Fırat’ın suyunu keserek iki ülkeyi zor durumda bırakma planları olduğunu iddia etmektedir . Bu tutuma katılmakla birlikte İsraili yetkililerin ve firmaların bölgede yürüttüğü çalışmalarının amaçlarının altında ise Taşkın’a göre bölgeyi küresel piyasalara açmaktan daha büyük planlar yatmaktadır. Bu planların herkesçe bilinen kısmı GAP sınırları içinde kalan illerin aynı zamanda İsrail oğullarına vaat edilmiş topraklar olduğu inancıdır. Ancak bu planın bilinmeyen kısmı ise İsrail’in bu hedefine ulaşmak için GAP’ın

---

Aşağı Fırat ikinci aşama kapsamında Mardin - Ceylanpınar sulaması ikinci bölümü,
Mardin - Ceylanpınar üçüncü kısım, Adıyaman - Kahta kapsamında Samsat sulaması, Kralkızı - Dicle ikinci aşama,
Dicle dördüncü sulaması,
Kralkızı - Dicle birinci aşama kapsamında, Kralkızı - Dicle gravite sulama sistemi ikinci bölümü. İsrail firmalarına yaptırılacak altı projeyle 107 bin 515 hektar tarımsal alan sulu tarıma açılacak.

¹⁸<https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/barak-gap-i-kapti-5307229>

¹⁹ Diğer şirketler şu şekildedir; Merit International İNC, Berti-Brudo-Jakob Behar, Zinkal, Arat LTD, Pal-Yal, Meraz (İsrail), Sortel B.V (Hollanda).

altın tepside sunulmuş bir fırsat olarak gördüğüdür. Bu konuda benzer şekilde Odatv’de Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihçesi başlıklı yazısında Mehmet Ali Güler²⁰, İsrail’in bölgede toprak satın almaya devam ettiğini belirtmişti. Ancak toplumda oluşan baskılara karşın İsrail’in bu duruma itiraz ederek sadece ortak projelerde yer aldıklarını beyan etmesine karşın AKP hükümetinin “Tarımsal İşbirliği ve Kalkınma Projesi” kapsamında toprak satışlarının önünü açmasıyla İsrail 2004 yılında Konya 40 bin dönüm arazi satın aldı. Ancak bu durum kamuoyuna sus payı olarak verildi. Bu durma dair Güler yazısında şöyle açıklamıştır;²¹

“AKP ile İsrail arasındaki bu alım-satım işleri oldukça ilginçti. Bakan dönemin Tarım Bakanı Sami Güçlü, Konya’daki bu satıştan birkaç ay önce Şanlıurfa Ceylanpınar’ı isteyen İsraililere şu yanıtı verdiğini açıklıyordu: “Dedim ki, GAP’la ilgili düşünceleriniz, Türk kamuoyunda bir kısım kanaatlerin oluşmasına neden oluyor. Bu nedenle başlangıç faaliyetlerimizi İç Anadolu’ya kaydırarak, sulama teknolojisini Türk kamuoyuna sunalım. Bu sayede, kamuoyunda oluşan çekingen hava kırılabilir.”

İsrail devletinin bölgedeki planları ve sulama sistemleri ile bölge topraklarında kendi çıkarları dışında tarım açısından beklenen seviyeye geldiğini söylemek güç olacaktır. Bu durumun en büyük kanıtı GAP’ın tarımsal ve sanayi gelişimleri Şanlıurfa ve Gaziantep dışına taşamamış bölgede bulunan diğer 7 il mevcut durumlarını korumuşlardır. Bölge topraklarının Küresel piyasalara açılması Türkiye’nin beklediği seviyelere ulaşamazken, bölge halkı Türkiye için hala istenilen seviyede çözülememiş ve kontrol edilememiştir. GAP her ne kadar yapıldığı dönemde büyük ses getirmiş olsa da bölge de hala mevcut durumun yanında bazı açılardan olumsuz etkileri de olmuştur. Bunların başında ise bölge tarım üretiminde ürün çeşitliliğinin azalması gelmektedir. Sulama projesiyle birlikte özellikle GAP sürecinde en fazla gelişme gösteren Şanlıurfa’da belirli ürünlerde üretim artarken bazı ürünlerde gittikçe azalmaya doğru bir eğilim göstermiştir. Bu durum GAP kalkınma idaresi verilerince de desteklenmektedir.

---

²⁰ <https://odatv4.com/akp-israil-iliskisinin-tarihcesi--1409111200.html>

²¹ <https://odatv4.com/akp-israil-iliskisinin-tarihcesi--1409111200.html>

Sulanan alanlarda monokültüre doğru bir yönelim vardır. 1989 Master Plan'ı ürün deseninde pamuğun payını yüzde 25 olarak öngörmüş iken, bu oran halen Harran'da yüzde 75-80 dolayındadır. Ürün yoğunluğu da halen yüzde 107.5 dolayında olup, Master Plan'da öngörülen yüzde 134'lük düzeyin hayli gerisindedir. Monokültüre yönelişin ardında pamuğa pazar bulma kolaylığı, nispi fiyatların pamuk lehine gelişmesi ve su ücretinin gerçek su maliyetinin hayli gerisinde olması gibi nedenler yatmaktadır (2002).

GAP ile yapılan destekler belirli ürünlerde uzmanlaşmayı beraberinde getirirken bölge tarımında monokültüre doğru bir yol izlemektedir. Bu durum bölgede çeşitliliği öldürmekte ve ihtiyaç duyulan diğer ürünlerde bölge insanını dışa bağımlı hale getirmektedir. Dolayısıyla monokültür ile bölge dışa bağımlı hale gelmesi kapitalist piyasaya eklenmesini kolaylaştırmaktadır. Üreticinin kendi topraklarında belirli ürünlerde uzmanlaşması (örneğin Harran'da pamuk) ürün çeşitliliğini azalttığı gibi aynı zamanda hayvancılığın azalmasına da neden olmaktadır. Bunu en büyük nedenlerinin başında ise kendi arazilerinde belirli ürünler eken üretici hayvansal ürünleri ek(e)memekte ve giderek hayvancılıktan uzaklaşmaktadır.

Bölge'de hayvancılık, bitkisel üretime koşut bir gelişme sağlayamamıştır. 1980-1998 döneminde hayvan varlığında, tüm ülke genelinde olduğu gibi, önemli düşüşler olmuştur. Anılan dönemde, sığır varlığında yüzde 44, koyun varlığında yüzde 36 ve keçi varlığında da yüzde 89 oranına varan düşüşler olmuştur. Hayvancılık, mer'a ve otlaklara dayalı olarak sürdürülmekte, yem bitkileri üretimi ihtiyacın ancak yüzde 10'nunu karşılayabilmektedir (2002).

Bu durumda GAP ile birlikte sulama koşullarının sağlanmasıyla artan monokültür ve sanayi tarımının hayvancılığa darbe vurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu süreçte Şanlıurfa da olduğu gibi Siirt fıstığı ile de bugün Siirt'te hayvancılık giderek azalmaktadır. Buna ilerleyen bölümlerde daha detaylı değinilecektir. Ancak bu gelişmeler bize gösteriyor ki bölge halkının en önemli geçim kaynaklarından biri olan hayvancılıkta ülkeyi olduğu gibi bölgeyi de dışa bağımlı hale getirmektedir. Dolayısıyla bölge dışa açıldıkça küresel piyasalara sadece üretim olarak değil bugün artık tüketim noktasında da pazara açık hale gelmektedirler. Ayrıca başından beri söylediğimiz gibi GAP'ta yapılan bütün yatırım ve desteklere rağmen Şanlıurfa dışında bölgede beklenen sonuçlar elde edilememiştir. GAP Kalkınma İdaresi

Raporlarına göre GAP ile bölgede beklenen istihdam oranlarına erişilememiştir. “Master Plan’da istihdamın yüzde 3,7’lik bir hızla artmasının öngörülmesine karşın 1990’larda istihdam ancak yaklaşık yüzde 2.5’lik hızla artabilmiştir” (2002: 2). Bu durumun en büyük nedeni olarak ise hedef alınan 900 bin hektarlık alanın 2001 yılına gelindiğinde sadece 226 bin hektarının sulamaya açılabilmiş olmasıdır. Bunlara ek olarak Bölge’deki sermaye birikiminin ve başta İsrail olmak üzere yapılan bütün yatırım ve çalışmalara rağmen Bölge dışından gelen sermayenin yetersizliği de GAP’tan beklenen düzeyde faydalanılamamasının nedenleri arasında gösterilmiştir. Sebep her ne olursa olsun sonuç olarak beklenen tarımsal büyüme, sanayi tarımının gelişmesi ve bununla birlikte istihdam gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla istihdam oranında hedefe varılamaması aynı zamanda göçün önünü alamamış ve nüfusta beklenen denge de sağlanamamıştır. GAP Bölge Kalkınma İdaresi’nin verilerine göre;

Bölge’de doğal nüfus artış hızının yüzde 3 dolayında olmasına karşın 1990-2000 arasında nüfus yılda yüzde 2.5 artmış, dışa göç devam etmiştir. Nüfusun yılda yaklaşık yüzde 0.5’lik bir hızla dışa göç etmesi sadece ekonomik nedenlerden değil, özellikle Bölge’nin doğu kesiminde terör olaylarından kaynaklanmıştır. Nüfus 1990’da 5.16 milyondan, 2000’de 6.6 milyona çıkmıştır. Bölge kırsal kesimi birçok yerde nüfus kaybetmiştir (2002: 2).

GAP sonrası hala göçlerin devam etmesinin birçok nedeni olmakla birlikte GAP’ın gelişme gösterdiği yerlerde büyük toprak sahiplerinin sulu tarım ile kapitalist-çiftçi konumuna erişirken küçük toprak sahiplerinin işçileşmesine ve göç etmelerine neden oluyor. Ayrıca bu topraklarda artan tarımda makineleşme mülksüzleşmeyi arttırmakta ve kol gücü ihtiyacının azalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu kentlerde göçler devam ederken diğer kentlerde yeterli gelişme sağlanamaması ve bununla birlikte yoksulluğun devam etmesi göç unsurunu da beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu süreçte bölgede devam eden köy boşaltmaları da bölgede göçün başlıca sebeplerindedir.

Bölgedeki feodal ilişkiler bölge için tarımda kapitalistleşmenin önündeki engellerin başında gelmekteydi. Bu yüzden bölgede kapitalistleşmenin hızlanması için farklı politikalar izlenmiş ve bunların başında sayabileceğimiz GAP ortaya çıkmıştı. Feodal ilişkiler ve aşiret ağalığının GAP ile kendini yerel burjuvaziye, dolayısıyla kapitalizme devretmesi beklendi. “Feodalizmin devrimci olmayan bir yolla

çözülmesi, feodal üretim ilişkilerini denetleyen kişilerin bizzat kendilerinin kapitalistleşmeleri biçiminde olur” (Beşikçioğlu, 1992: 49). Yani önce Ceylanpınar Üretme Çiftliği ve sonrasında GAP ile büyük toprak sahiplerini burjuva statüsüne kavuşturarak feodal yapı kırılmaya çalışılıyor. Ayrıca topraksız ailelerin en fazla Şanlıurfa da yer alması ve GAP ile yapılan desteklerin toprak tapusuna göre dağıtılması ve aynı zamanda Şanlıurfa da aşiretlerin toprakların büyük çoğunluğunu ellerinde bulundurmaları aslında bu süreçte yatırımların kime-nereye yapıldığını ve ne amaçlar taşıdığını çok iyi anlatıyor. Çünkü toprakların çoğunluğunu elinde bulunduran aşiretler desteklerinde büyük bir kısmını almaktaydılar. Bu durum gösteriyor ki aslında amaç yerel burjuvazi yaratılarak bölgenin kapalı yapısı kırılmak istenmekte ve bu şekilde devletin bölgeye nüfus edebilmesi amaçlanmaktadır.

2000'lere doğru gelirken GAP'a baktığımızda “bölgede tarım kesimi ağırlığını sürdürmektedir. Çalışan nüfusun yaklaşık yüzde 60'ı tarım kesiminde istihdam edilmektedir. Özellikle küçük ve nüfusu 100 binin altında olan orta büyüklükteki kentlerde nüfusun önemli bir bölümü esas geçim ve istihdam kaynağı olarak tarımla iştigal etmektedir” (GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002). GAP'ın ilk 10 yıllık sürecinde bölge halkı için en önemli geçim kaynağı tarım olmasına rağmen tarımda beklenen gelişmelerin Şanlıurfa dışında yaşanmaması ve göçün devam etmesi projenin yetersiz veya eksik kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu durum bölgenin sosyal yapısında da beklenen etkinin yaratılamamasına neden olmuştur. GAP Kalkınma İdaresi raporlarına göre, “bölge sosyal yapısında, özellikle kırsal kesimde, geleneksel kurumsal ve örgütsel yapılar hala baskın özelliğini sürdürmektedir. Tarım ve hayvancılıkta geleneksel yapı ve yarı- göçebelik Bölge'nin hala temel özellikleri arasındadır. Öte yandan kökü çok uzun yıllara dayanan geleneksel örgütlenme ve yaşam biçimleri kimi yerde, özellikle büyük kentlerde, değişmiş olmalarına rağmen varlıklarını sürdürmektedir” (GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002). GAP ile beklenen sosyal yapıdaki değişimlerde istenilen düzeye ulaşmamış ve bölge halkı sosyal yaşamda ve ekonomik faaliyetlerinde geleneksel yapılarını yer yer korumuşlardır.

2.2.2000 Sonrası Güneydoğu Anadolu'da Tarımsal Gelişmeler

2000 sonrası bölge tarımına baktığımızda bazı gelişmeler ve değişimler olmakla birlikte hem önemli bir adım atılamamış olması hem de buna karşın yaşanan köy boşaltmaları bölge de kırsal kesimde üretimin kısır döngüsünün devam etmesine neden olmuştur. Büyük umutlarla başlayan (başta GAP olmak üzere) proje ve çalışmalar yeterli olamamıştır. Bu konuda 2008 yılında bölgede çalışmalar yapan TESEV “bölgenin kalkınması için tarım ve tarıma dayalı sanayinin ağırlıklı olarak yer aldığı birçok teşvik politikası ve projeyi kapsayan bugüne kadar toplam 42 paket kamuoyuna açıklanmış, ancak bunların hemen hiçbirisi amacına uygun uygulanamadığını” (Kurban vd., 2008: 24) belirtmişti. Bugüne kadar yapılan proje ve uygulanan politikaların literatürde gerekli ilgiyi görmemesi de bu konularda önemli bir gelişmenin yaşanmadığının kanıtı gibidir. Çünkü yapılan çalışmalar bölgede kırsal kesim için üretimi arttırmaktan ziyade bölgeyi dışa dönük üretim yeri haline getirmek ve kontrol etmeyi kolaylaştırmak yönündedir. Bu konuda bölge için en önemli kalkınma çalışmaları arasında gösterilen ve 2000 sonrası çalışmalarına devam eden GAP'ta “Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 27 Mayıs 2008'de Diyarbakır'da açıkladığı GAP Eylem Planı'nın hazırlanış sürecinde yapılan toplantılara ağırlıklı olarak iş dünyası ve meslek kuruluşları temsilcilerinin davet etmiş olması” (Kurban vd., 2008: 20) hükümetler ve yıllar değişse de projenin kimlere hangi amaçla yapıldığını göstermektedir. AB 2009 yılı ilerleme Raporlarında da yer bulan GAP Eylem planı ile ilgili olarak “Güneydoğu Anadolu Projesini (GAP) tamamlamak ve böylece bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun için hükümetin Mayıs 2008'de açıkladığı plan, ek kaynakların tahsis edilmesi suretiyle sürdürülmüştür. Resmi kaynaklara göre, toplam kamu yatırımlarında, GAP'ın payı, 2008'de %12'ye (2007'de %7,2) çıkmıştır. Sulama, yol yapımı, sağlık ve eğitime yönelik yatırımlara öncelik verilmiştir. Ankara'da bulunan GAP İdaresi Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Şanlıurfa'ya taşınmıştır” (2009: 30). Ancak AB raporlarına rağmen bölgede GAP'ın etkileri kendini gösterememiştir. Bugün hala yatırımların kimlere ne şekilde yapıldığı net değildir. Bu duruma başka bir örnek ise bölümün başında bahsettiğimiz Ceylanpınar üretme çiftliği kapsamında bölgede sulama projelerinin devam ediyor olmasıdır. “Bitkisel üretimde verimliliği, ürün çeşidini ve kalitesini artırabilmek için sulu tarım yapılan alanların artırılması gerekliliğinden hareketle, Ceylanpınar Tarım İşletmesinde 2009 yılında TİGEM

tarihinin en büyüğü olan “Ceylanpınar Sulama Projesi” başlatılmış ve 2011 yılında tamamlanmıştır. Ceylanpınar Sulama Projesi kapsamında, 2009-2014 yılları arasında 1.598 adet derin kuyu açılarak 268.992 dekar (%44) center-pivot, 299.710 dekar (%49) yarı sabit yağmurlama ve 43.713 dekar (%7) damla sulama sistemi tesis edilmiş, toplam 612.415 dekar arazi sulanır hale getirilmiştir.”²² İlk bölümde bahsettiğimize benzer şekilde gerekli yatırımlar yapıldığında aslında bölge tarım için önemli bir alan olarak saklı kalmıştır. Fakat yapılan çalışmalar bölgenin kalkınmasından ziyade farklı amaçlar taşımaktadır. 2000 sonrası çalışmalarına devam eden Ceylanpınar Üretim Çiftliği, 2009 yılına gelindiğinde, işletmenin bulunduğu bölgedeki çiftçi arazilerinin tamamına yakınında sulu ziraatın yaygınlaşması neticesinde mono-kültür tarım uygulamasından poli-kültür uygulamaya geçildiği ve büyük ölçekli süt ve kasaplık büyükbaş hayvancılık tesisleri kurulduğunu açıklamıştır. Fakat açılan süt ve hayvancılık tesislerinin küresel şirketler olması (Koç Holding gibi) ve yine aynı dönemlerde başta Avrupa birliği olmak üzere uluslararası kuruluşların dayattığı politikalar bölge tarımında anlatılanların ve yazılanların farklı olduğunu göstermektedir. 2000 sonrası Ceylanpınar’da poli-kültür tarımına geçildiği iddia edilirken 1990’larda GAP ile özellikle Harran’da pamuk üretimindeki artışlarla tek üründe uzmanlaşmaya doğru bir yönelimin olmasına GAP Kalkınma İdaresi mono-kültür tarımına doğru eğilim olduğunu verilerle ortaya koymuştur. Ayrıca yine 2000 sonrası Siirt’te başlatılan, 2011 yılında AB’nin de dahil olduğu proje ile gelişmekte olan fıstık üretimiyle poli-kültürden mono-kültür tarımına doğru geçiş yaşanmaktaydı. Bölgedeki bu zıtlık ve karmaşıklıklar tarım politikaların da güçler dengesini göstermektedir. Benzer şekilde Şanlıurfa da hayvancılık tesisi kurulurken Siirt’te fıstık üretimi arttıkça hayvan sayısı git gide düşmesi de bu durumun gerçekliğini ortaya koymaktadır. Bölge içinde yaşanan politikaların tutarsızlığının yanı sıra bazı konularda ortak noktalarda birleştiğini de söylemek gerekir. Bunların başında ise küçük üreticiyi kendine bağlamak adına yapılan yardım ve teşviklerdir. Ceylanpınar üretim çiftliğinde her yıl yaklaşık 40.000 adet aşılı tüplü Antep fıstığı fidanı üretilerek, dağıtımı yapılırken 2000’lerin başında hayata geçirilen Siirt Fıstığı Projesi kapsamında da köylülere fidan, tel gibi ihtiyaçlar dağıtılarak fıstık üretimini arttırarak bölge de refah seviyesinin arttırılması düşünülmüştür. Çünkü bölgede yaşanan sorunlar toplumsal olduğu kadar

---

²² <http://www.ceylanpinar.gov.tr/ceylanpinar-tarim-isletmesi-mudurlugu>

ekonomik bir noktaya da dayanmaktadır. TESEV bölgede yaptığı çalışmada Kürt sorununu sosyoekonomik temelli düşünülmesi gerektiğini belirtirken refah seviyesinin artmasını çözüm olarak görmektedir (Kurban vd., 2008). Bu duruma benzer bir noktaya değinen araştırmalar da mevcuttur. “Doğu ve Güneydoğu’da yapılan bir saha araştırması, gelir ve eğitim seviyesi arttıkça anadil Kürtçenin kullanımında azalma olduğunu gözler önüne seriyor”.²³ Aynı araştırma da Bülent Küçük, bunu Kürtlerin orta sınıflaştırılmasına bağlıyor ve asimilasyonun bu yolla yürütüldüğünü savunuyor. Başından beri savunduğumuz ve bölgenin en önemli geçim kaynağı olan tarım üzerinden izlenen politikaların aslında bölge de ekonomik refahı arttırarak bölge halkını asimile etmek ve kontrolü kolaylaştırmaktır. Bu konuda iyi bir örnek ise Bülent Ecevit’in farklı dönemlerde yaptığı açıklamalardan anlayabiliyoruz. Ecevit, 1977 yılında yaptığı açıklamada toprak reformuyla bölgeyi kontrol edilebileceğini belirtirken Mart 1999’da önümüzdeki iki yılda 100 milyon dolar tutarında ilave fonlarla Güneydoğu bölgesinin sosyo-ekonomik kalkınmasının hükümetçe destekleneceğini açıklaması bölge üzerinde ekonomik kalkınma politikalarının amacını göstermektedir. Bunun için izlenen politikaların yanında dışardan bölgeye yatırımcı çekmek ve AB ile ilişkileri geliştirmek adına bölge halkıyla ilişkiler önemli bir noktada duruyor. Ancak ülkede izlenen politikaların tek başına yeterli olmadığı açıktır. Bu noktada özellikle Avrupa Birliğinin bölgesel eşitsizliği kaldırmak adına başlattığı gıda projelerini de incelemek gerekmektedir. Bölgede üretilen ürünlerin pazara açılması ve markalaşması adına projeler üreten AB, GAP kalkınma idaresi ortaklığıyla 3 milyon 800 bin Avro harcayarak başlattığı Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Nitelikli Gıda Kümelerinin Etkinleştirilmesi Projesiyle bölgede önemli yatırımlar yapmıştır. GAP dışında da illerin ürünlerine yönelik özellikle bölgede başlattığı diğer üç gıda projesinden biri olan Siirt fıstığını geliştirme projesini şimdilik kenarda tutarsak diğer iki proje Cumhuriyetin başından beri bölge tarımında en fazla yatırımın yapıldığı Şanlıurfa’da yapılmıştır. Bu projelerin ilki ise Şanlıurfa’nın önemli bir ürünü olan pamuk üretimine yönelik borsa ve lisanslı depoculuk projesidir. Bu proje kapsamında 10 milyon Avro harcanmıştır. İkinci olarak da hububat üreticilerinin ürünlerini kolay bir şekilde pazara çıkarabilmeleri adına 9,5 milyon Avro harcanarak yapılan yine borsa ve lisanslı

---

²³ <https://www.dw.com/tr/e%C4%9Fitim-ve-geliri-artan-k%C3%BCrtler-k%C3%BCrt%C3%A7e-konu%C5%9Fmuyor/a-52433986>

depoculuk projesidir. Peki AB'nin bölgede özellikle Şanlıurfa'da başlattığı borsa ve lisanslı depoculuk projesinin bizim açımızdan ve bölge açısından önemi nerede durmaktadır? Özellikle ülkemizde 2000 sonrası gündeme gelen ve 2005 yılında kabul edilen lisanslı depoculuk kanunu ile üreticinin ürününü saklamasını ve bu yolla kredi almasını kolaylaştırırken aynı zamanda ürünün pazara kolay ulaşmasını da sağlamaktadır.

Tarım da endüstrileşme ve hızlı üretim sürecinin parçalarından olacak lisanslı depoculuk, insan ve doğa için sorunlar yaratan kapitalist üretim ilişkileri içinde kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'de 2000 sonrasında uygulamaya konulan 'Lisanslı Depoculuk Sistemi' faaliyetleri hem Türkiye hem de uluslararası tarım gıda sistemine entegrasyon için önemli işlevler üstlenmektedir (Güler ve Değirmenci; 2020: 1410).

Henüz istenilen düzeyde bölgenin kapalı yapısının çözülememiş olması ve ürünlerin pazarda yer edinememiş olması nedeniyle 2016 yılında AB bu duruma el atmış ve bölgede büyük yatırımlar yaparak üreticinin pazara ulaşmasını ve aynı zamanda kredi ile borçlanarak üretimi devamlı hale getirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca bölgenin pazara açılmasında önkoşul "tarım sanayi entegrasyonu için işlerlik kazanmasına çalışılan en önemli kurumsal yapılan lisanslı depoculuk (LD) ve ürün borsalarıdır (Değirmenci, 2021: 223)." Ayrıca Değirmenci (2021), çalışmasında üreticinin kredi almasını kolaylaştıran depoculuk faaliyetleriyle birlikte aynı zamanda üreticiye zorunlu olarak sertifikalı tohum ve gübre kullanımını arttıracığı belirtmektedir. Dolayısıyla bölgenin büyük tarım sorunlarından olan verimliliğin artması sağlanacak ve endüstriyel tarıma geçişi hızlanacaktır. Ancak bugün küçük üreticinin de pazara dahil olabilmesi adına krediye ulaşma kolaylığını arttıracak bu projeler bölge açısından önemli adımlar olarak görülmektedir.

Tarım üreticilerindeki borçlanmanın artması zorunlu rızayı da mümkün kılmaktadır. Borçlanma ise üretim sürecini belirli bir hızda tutmayı ve para sermaye dönüşümünün en hızlı biçimde yapılmasını zorunlu kılar. Bu süreç endüstriyel tarıma geçişi hızlandıracak bağımlılık ilişkisini de geliştirecektir (Güler ve Değirmenci, 2020: 1411).

Böylelikle AB depoculuk projeleriyle bölge de üretim düzene sokularak uluslararası boyut kazanması hızlanacaktır. Başından beri söylediğimiz gibi bölgede tarımı küresel piyasalara açmak adına sanayi tarımı yaygınlaştırılmaya çalışılmakta ve buna

yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bölgenin küresel piyasalara açılmasında önemli bir adım olan sanayi tarımına geçişi sağlamak adına depoculuk ve borsa faaliyetleri kayda değer bir noktada durmaktadır.

Sonuç: Güneydoğu'da Tarımın Araçsallaşması

Halk dediğin çocuk gibidir, derdi. Sana güvenecekler, senin onları kolladığını bilecekler. Ama onları disiplin altında tutmaz, pençeni gevşetirsen de ne yapacaklarını şaşırırlar (Sevgi Soysal-Yenişehir'de bir öğle vakti,2020).

Beşikçioğlu (1992), feodal toplumun en önemli olan bir özelliği, ekonominin tarıma dayanması ve teknolojinin çok ilkel olduğunu belirterek feodal yapının kapalılığını ilkel işletme biçimleri, ilkel kredi usulleri, ilkel teknoloji, ilkel ulaştırma ve haberleşme araçları sonucunda ortaya çıkan artık ürünün az olmasına bağlar. Çünkü artık fazlası ürün olmaması geleneksel dediğimiz kendi için üretim yapan yani kendi kendine yeten köylü üreticilerin devam etmesini sağlar. Bu durum köylülerin dışa açılmalarını engeller. Başa gelen hükümetler cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bölgedeki bu yapıyı kırarak bölgenin kapalı sosyal yapısına müdahale etmek, bu sayede bölgeyi daha rahat kontrol etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda farklı projeler ve reformlar ile bölgede tarım ve köylülük her dönem hükümetlerin hedefinde yer almıştır. Bu hedefler doğrultusunda politikalar geliştiren hükümetler farklı isimlerde birçok siyasi politika izlemiştir (yollar, barajlar, köprüler yaparak, iskan politikaları ile, köy boşaltmaları gibi). Bu politikalardan tarım ve kırsal alanlarda nasibini almıştır. İlk olarak bölgede toprak reformlarıyla bölge halkını topraklandırmayı ve bu sayede feodal ilişkileri kırarak devletle bütünleşmeyi sağlayabileceği düşünüldü. Celal Bayar hazırlamış olduğu Kürt Raporunda devletin toprak reformuyla birlikte bölgede üretim imkanlarının artmasını ve satışlarını da garanti ederek bölge halkı için hükümetin ağaların yerini almasını kolaylaştırabileceğini yazmıştı (Topdemir, 2009). Bölgede hâkim olan feodal ilişkilerin parçalanmasına dair farklı öneriler ortaya atılmıştır. Feodal yapıyı, yani statükoyu parçalayacak tek unsur, nüfus artışı

ve bu oluşumun tarımda makineleşme ile çok dinamik bir kimliğe bürünmesidir” der, Beşikçioğlu (1992). Fakat bugünden baktığımızda nüfus artışından ziyade devletin GAP’tan beri yapmaya çalıştığı ve fıstık ile hızlı bir aşama kat eden tarımda makineleşme bölgede yaygınlık kazanırken feodal yapıyı da kırmakta olduğu söylenebilir.

Bölgeyi kontrol etmek adına çeşitli sözde kalkınma adı altında (ben buna kontrol hamleleri diyeceğim) özellikle askerin bölgede rahat hareket etmesi amacıyla ulaşım hamleleri yapılmış olsa da bölgenin en önemli geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık önemli bir noktada durmaktaydı. Bu konuda Devlet Planlama Teşkilatının bölgede yaptığı çalışmada görüşülen kişilerin yüzde 61.5’i çiftçilik yaparken hayvancılık ve tarım yapanlar ise yüzde 70.6 civarındadır. Tarım dışı işlerde ise oran yüzde 10.6’yı geçmemektedir (1974). Araştırma verilerinin bize bölgede kırsal alanda tarımın yüksek oranda yapıldığı ancak buna rağmen bölgede geçerli bir tarım politikası izlenemediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu alana yapılacak hamleler bölge üzerinde planlanan amaçlara ulaşmada olumlu sonuçlar verebilirdi. Bu konuda Hacettepe Üniversitesi Etütleri Enstitüsünün 1990’larda zorla yerinden edilen insanların geri dönmelerine yönelik başlatılan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesinde geriye dönüşün hangi yerleşim yerine yapıldığı üzerine yaptığı araştırmalarda kırsal alanlara geri dönüş gerçekleştirenlerin yüzde 93,3’ü çıkış noktasına geri dönüş yaptığını tespit etmiştir (2006: 92). Bu durum bölgede kırsal alanların 2000’lere kadar halkın büyük bir kesiminde önem verdiği bir alan olduğunun göstergesidir. Bu durumun farkında olan hükümetler bölge üzerindeki siyasi politikalarını da bu alana kaydırmaktaydılar.

Bölgenin kapalı yapısını çözmek en büyük problemlerin başında geliyordu. Bu noktada tarımda verimi arttıracak hamleler ile üreticinin pazarla bütünleşmesi sağlanabilirse feodal ilişkiler gevşeyebilirdi. Çünkü “Kırsal kesimde toprak mülkiyetinin feodal karakterini koruması, üretim ve verim artışı önünde ciddi bir engeldi” (Sönmez, 1992: 119). Bu yapı çatladığı takdirde devlet boşlukları doğru hamleler ile doldurarak bölge de söz sahibi olabilirdi. Bu doğrultuda politikalar geliştiren hükümetler bölge de tarım üzerinden her dönem farklı politikalar izlemiştir. Liberal düşünceler her ne kadar siyaseti ve ekonomiyi birlikte düşünmememiz gerektiğini savunsa da Polanyi (2004), bu durumu eleştirerek ekonomi ve siyasetin ayrı düşünülmemeyeceğini savunuyor. Bu durumun en iyi

örneğini sıkça başvurduğumuz 1980 yılında Özal'ın 24 Ocak kararlarında görmekteyiz. Her ne kadar 24 ocakta ülkeyi küresel piyasalara eklemeyecek kararlar alınmış olsa da bu kararların uygulanmasını sağlayacak olan 12 Eylül darbesidir. Yani aslında bir güç, bir el diğer adıyla müdahale olmadan sağlanamayacak kararlar alınmıştı. Dolayısıyla o dönemde alınan ekonomik kararların uygulanmasında siyasetin önemli bir parçası olduğunu görmezden gelemeyiz. Kısacası ekonomi ve siyaset iç içe geçmiş durumda olduğu aşikardır. Tıpkı bu çalışmada yaptığımız gibi fıstık projesini ve bölgedeki etkilerini ve süreçleri Türkiye siyasetinden bağımsız düşünmemizin doğru olmayacağı gibi. Devletin bölgede Kürt meselesine yaklaşımını görmezden gelerek bölgede uygulanan tarım politikalarını sadece iktisadi bir süreç olarak değerlendiremeyiz. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde hâkim olan Kürt köylüsü üzerinde Cumhuriyetten beri izlenen politikalar (toprak reformu, GAP, köy boşaltmaları vs.) ve 1990'larda varlığını hissettirmeye başlayan PKK ile köylüler siyasetin içine çekilerek birer aktif özne yani önemli bir figür haline gelmişlerdir. Dolayısıyla uygulanan politikalar köylüyü siyasi bir özneye dönüştürmüştür. Bu politikalarından biri de Ceylanpınar'da yer alan üretme çiftliğinin çiftçilere fide dağıtması olarak gösterilebilir. Dağıtılan fideler ile bölge de üretim arttırılacak ve aynı zamanda toprak ve tarım üzerinden bölge insanını kontrol etme devlete bağlılığı sağlanmış olacaktır. Tıpkı bugün Siirt fıstık projesinde köylülere fide, tel gibi köylünün ihtiyaçlarının dağıtılması bunu hala devam ettiğinin göstergesidir. İlk kuruluş amacı orduya gıda sağlamak olsa da Ceylanpınar üretme çiftliği aynı zamanda yaptıklarıyla bölge insanı üzerinde de etkili olmaya çalışmış ve kendi yanına çekmiştir. Çiftçileri kendi kurumlarında modern üretimle tanıştırmak bölgede büyük toprak sahiplerini küresel piyasaya eklemek ve devletin kurumlarından geçmeleri yönünde çalışmalar yürütmek olmuştur. Devlet Planlama Teşkilatının 1970'lerde bölgede yaptığı sosyal yapı araştırması önemli noktaları olmakla birlikte bizim açımızdan üzerinde durulması gereken nokta bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılan şartlar ve amaçlardır. Bu çalışmayla hükümet, bölgenin gelişmesinde engel olarak sosyal yapıları görüp bunları çözmek adına çalışmalar yürütmeyi hedeflemiştir. Ancak ilerleyen yıllarda görüldü ki Ceylanpınar Üretim Çiftliği Şanlıurfa dışında bölgedeki diğer illeri etkileyememiş ve bölge halkı sosyal kapı ve ilişkilerini korumuşlardır.

Bölgede ekonominin iyileştirilmesi amacıyla izlenen tarımsal gelişmeler ile bölgeyi küresel piyasalara açmak ve kapalı yapısını çözerek kontrol edilebileceği düşünülmüştür. “Bir zamanlar ihmal edilen bölgeler, yeni ihtiyaçlar nedeniyle sonradan geliştirildi, çeşitli yollarla gelişimi hızlandırıldı (Sönmez, 1992: 21)”. Ceylanpınar bunu bir örneği idi. Ancak daha sonra Gap ile yapılmaya çalışıldı fakat istenilen sonuç elde edilemedi. 2000 sonrası ise Siirt fıstığı geliştirme projesi ile bölgeyi kapitalizme sokarak piyasaya eklenmesi hedeflenmekte ve bu yolla bölge halkı çözülmesi beklenmektedir.

3.BÖLÜM:2000 Öncesi Siirt'in Genel Görünümü

Siirt Fıstığı her ne kadar 2000 sonrası ortaya çıkmış bir proje olsa da tarihi Cumhuriyet öncesin giden bir üründür. Ancak hem ilkel üretim yöntemleri hem hammaddeyi işlemeyecek tesis ve sanayiden yoksun olması ürünün bir marka olmaktan ziyade geçimlik üretim yapacak sınırdaki kalmasına neden olmuştur. Ancak 1970'ler fıstık açısından önemi bir dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu dönemde bölgede atıl halde bulunana milyonlarca bittim ağaçlarının il merkezinde yoğunlaşacak şekilde aşılınmaya başlaması kırsalda yaşayan bir kesim üretici-köylüyü bu alana kaydırmıştır. Ancak il genelinde baktığımızda hayvancılığın ana ekonomik geçim kaynağı olması ve geleneksel dediğimiz ürünlerin üretimine öncelik verilmesi fıstık üretiminin önündeki en büyük engeller olmuştur. Bu konuda 2000 yılında dönemin Valisi Nuri Okutan'ın halkı fıstık konusunda bilinçlendirmek adına köyleri gezerek fıstık üretimine teşvik etmesi ve yardımlarda bulunmasıyla il genelinde fıstık üretiminde hızlı bir geçiş yaşanmıştır. Bu durumu daha iyi anlayabilmek ve hem toplumsal hayatta hem de ekonomik olarak ilde ve günlük yaşamda yarattığı etkiyi görebilmek adına Siirt'in 2000 öncesi toplumsal ve ekonomik hayatını irdelemenin yararlı olacağı kanısındayım. Ancak bu konuda kısıtlı kaynak sorunu nedeniyle anlatılanların büyük kısmı Dönemin Valileri tarafından hazırlanan Siirt'in 1975 il yıllığı, 1995 il yıllığı ve 1998 il yıllıklarına dayanmaktadır.

3.1.Siirt İlinin Coğrafi Konumu ve Yapısı

İl merkezi olan Siirt, 37 derece, 55 dakika kuzey enlemi, 41 derece, 57 dakika doğu boylamın koordinatlarında bulunmaktadır. Siirt'in doğusunda Şırnak ve Van, kuzeyinde Batman ve Bitlis, batısında Batman, Güneyinde ise Mardin ve Şırnak illeri bulunmaktadır. 1990 yılında değişen sınırlarından sonra Siirt'in yüz ölçümü 6.186 km² olmuştur. Yeryüzü şekilleri, daha çok yüksek dağlar ile platolardan oluşmaktadır. Özellikle kuzeyi ve doğusu yüksek ve sarp alanlardır. Siirt'in iklimi kara iklimdir ve topraklarının tamamı Dicle Havzası sınırları içerisinde kalmaktadır.

Siirt'in arazi yapısı

Dağlık: %75,7

Yayla: %1,7

Ova: %2,8

Dalgalı: %19,8

Rakım: 902 m.

İl'in iklimsel yapısı genellikle yarı nemli kara iklimidir. Yaz ayları uzun, kurak ve sıcak geçerken kış aylarında ılık ve yağışlı bir hava mevcuttur. Ancak özellikle yaz aylarında hiç yağış almayan ilde kuraklık baş gösterdiğinden tarımsal üretimde sıkıntılar yaşanmaktadır. İlin toprak yapısı kalkerli ve kireçli topraktır. Merkez, Kurtalan ilçeleri düz ova iken bu bölgede dağlık alan yüzde 20-30 civarındadır. Ancak Eruh, Tillo Pervari, Baykan gibi diğer ilçelerde dağlık alan yüzde 90'ların üzerine çıkmaktadır.

Merkez ilçede bulunan 519.500 dekar alanın yalnız 354.765 dekarı kültür tarımına elverişlidir. Tarıma elverişli olan bu arazilerin ise 162.160'ı mera alanı olarak kullanılmaktadır. Bölgenin ana geçim kaynağının hayvancılık olduğunu düşündüğümüzde tarıma elverişli bu arazilerin mera alanı olarak kullanılması anlaşılır bir durumdur. İl'de tarımsal üretimin yüzde 75'i kuru yüzde 25'i ise sulu tarımdır.

3.2.2000 Öncesi Siirt Ekonomisi

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren 2000'lere kadar ilin ekonomisi tarım ve hayvancılık olmuştur. Cumhuriyetin 50. Yılı olarak 1973 yılında yayınlanan Siirt il yıllığında ilin ekonomisinin temelleri hala tarım ve hayvancılık üzerinde bulunurken sanayi adına ilde bulunan tek kurum 1955 yılında 330.000 ton/yıl kapasite ile açılan ve 1972 yılında kapasitesi 1 milyon ton/yıl çıkarılan Batman Rafinerisidir²⁴. Her ne kadar Siirt, ülkede petrol arama çalışmalarının ilk başladığı illerin başında gelse de sanayi eksikliği gündeme gelmiş ve 1973 yılında yayınlanan il yıllığında istihdam sorunu olduğu belirtilerek Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı dahilinde sanayi

---

²⁴ 1990 yılına kadar Siirt'in ilçeleri konumunda olan Batman ve Şırnak 16 Mayıs 1990 yılında 3697 sayılı kanunla Siirt'ten ayrılarak il olmuşlardır.

yatırımlarının önemine vurgu yapılmaktadır. Bu konuda Siirt'te iplik fabrikası gündeme alınmış ancak fıstık üzerine herhangi bir girişim söz konusu olmamıştır.

Sanayi yoksunluğu büyük istihdam sorunları ve üretim sıkıntısı yaratmış olsa da il genelinde bulunan iplik-halı-battaniye atölyeleri kent merkezlerinde önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Bunlar arasında en bilineni ve ekonomik getirisi olan Siirt Battaniyeleridir. Aynı zamanda 2000 yıllarına kadar Siirt'in uluslararası ihraç edebildiği tek ürünü Siirt battaniyeleri olmuştur.

1970'li yıllarda yurt dışına battaniye dışında ürün ihraç edilemezken ülke içinde Siirt battaniyesi dışında üzüm, tütün, fıstık, karpuz, meyan kökü ve canlı hayvan ihracatı yapılmaktaydı.

Yıllar	Yurt İçine Satış (Adet)	Yurt Dışına Satış (Adet)
1970	79.600	5.300
1971	83.000	8.700
1972	90.000	8.500

Kaynak; 1973 Siirt İl Yıllığı (s.156)

Siirt'te Tarım, hayvancılıktan sonra il ekonomisinin ikinci ayağını oluşturmaktadır. Topraklarının niteliği bakımından çeşitli olması ve aynı zamanda birden fazla iklim özelliklerine sahip olan Siirt'te tarım ürünlerinin çeşitliliği söz konusudur. Bununla birlikte tarım alanında 2000'lere kadar hızlı bir sıçrayış yaşanmazken kırsal alanda üretilen ürünler genel olarak geçimlik veya kent merkezleri ve çevre illere satılmaktaydı. 1970 ve 1998 yılları arasında tarımsal ürünlerin ihraç edildiği iller Diyarbakır, Van, Mardin gibi çevre iller ve İstanbul, İzmir ile kısıtlıyken diğer bütün ihtiyaçlar ihraç edilmekteydi.

Ana geçim kaynağı hayvancılık ve tarım olan Siirt'te özellikle kırsal kesimlerde bu iki geçim kaynağı birlikte işlemektedir. Dolayısıyla arazilerde üreticiler kendilerine olduğu kadar hayvanları besleyecek üretimlerde yapmaktadır. Bunların başında ise arpa ve buğday gelmektedir. Türkiye'nin geleneksel ürünleri arasında sayılan iki

ürün Siirt içinde en fazla üretilen ürünler olmuşlardır. Bunların dışında düzlük arazilerde sanayi tarımına yönelik az miktarda tütün, pamuk, susam ve çeltik üretimi yapılırken bu ürünler diğer illerde bulunana sanayi alanlarına taşınmaktadır. Bu ürünler arasında özellikle tütün üretimi giderek artan bir tablo çizmektedir.

Yıllar	Ekilen Alan (Hektar)	Üretim (Ton)	Tekel İdaresince Üreticiye Ödenen Para (TL.)
1968	900	1.506	13.175.407
1969	1.167	2.118	17.589.960
1970	1.926	2.836	27.077.669
1971	2.513	4.182	35.504.241
1972	2.608	4.158	*

Kaynak; 1973 Siirt İl Yıllığı (s.169)

Tablodan okuyabileceğimiz kadarıyla ilin tarımsal üretiminde tütünün payı giderek artarken yerel halk içinde önemli bir geçim kaynağı olmaktadır. Ancak 1998 yılında yayımlanan il yıllığına baktığımızda aradan geçen 25 yılda tütün önemli bir geçim kaynağı ve ekim alanına sahipken tütün ekimine getirilen kota ile ekim alanları

düşmekte ve tütün üretimi azalmaktadır. Bu durum tarımsal üretimde ürün değişikliğini zorunlu kılmıştır.

Siirt ilini 1973 yılında temsil eden iki ürünü bulunmaktadır. Fıstık ve Üzüm. Özellikle bağcılık Siirt'te çok eskilere dayanan bir üründür ve neredeyse bütün ilçelerinde üretimi yapılmaktadır. 1973 yılında il sınırları içinde 16.914 dekar alan bağ ile kaplıdır. Ancak hem ilkel yöntemlerin kullanılması hem de dini inanışları gereği üzümleri şarap yapımında kullanmayan üreticiler ürünlerini yaş veya kurutarak satışa sunmaktadır.

Fıstık ise Siirt tarımında oldukça önemli bir noktayı doldurmaktadır. Toprağın yapısı ve yaz aylarının kurak geçmesi sebebiyle kuraklığa karşı dirençli olan ve su istemeyen fıstık ağaçları Siirt ekonomisinin önemli yapı taşlarındandır. Ancak 1973 yılında dönemin Valisi M. Turan Beyazıt tarafından hazırlanan il yıllığında Fıstık üretiminin üreticiye yeterli desteği sağlayamadığını ifade etmiştir. Bunun sebebi olarak kullanılan ilkel yöntemlerin yanında Fıstık Tarım ve Satış Kooperatifinin olmaması ve yerel işleme tesislerinin bulunmaması olarak gösterilmektedir.

Fıstığın satış haline gelene kadar geçtiği kavurma ve çılatma işlemlerinin yapılabilmesi adına herhangi bir tesis bulunmazken ham madde taşınarak Gaziantep'te işlem görmektedir. İlin ıstık tarımı Gaziantep'te bulunan Zirai Araştırma Enstitüsü ile yürütülmektedir. 1973 yılında Siirt ili merkezinde verimli halde Fıstık ağacı bulunmazken 16 bin ağaç aşılınmış ve verim vermesi beklenmektedir. 1970'li yıllar Siirt merkezinde fıstığın dikkate alındığı yıllar olarak görülebilir. Aynı zamanda aşılama yoluyla kısa sürede ürün vermeye başlayan yabancı bittim ağaçlarından 20 bin kadarı atıl durumdadır. Burada önemli bir nokta ise dağlık ilçeler olan ve tarımın daha elverişsiz olduğu Eruh, Şirvan, Şırnak ve Pervari ilçeleridir. Buralarda verimli halde bulunan ağaç sayısı 9 bin ile 78 bin ağaç arasında değişirken aşılama ile verimli hale geçebilecek 300 bin ile 800 bin arasında ağaç bulunmaktadır. "Aralık 1961 tarihinde Siirt Milletvekili Süreyya Öner, Siirt ilinde çok geniş miktarda bulunan ve $\frac{3}{4}$ 'ü devlet orman sahasına giren yabancı fıstık ağaçları konusunu gündeme getirmiş ve bu ağaçların durumu ile ilgili Tarım Bakanlığı'ndan bilgi almak amacıyla bir soru önergesi vermiştir. Bu soru önergesinde dikkat çeken husus, Siirt'te devlet orman sahası olarak bilinen bölgelerdeki yabancı fıstık ağacı miktarının diğer orman ağaçlarından bile fazla olduğudur (Coşkun, 2018: 5)."

İlçelerin Adı	Verimli Halde Bulunan	Aşılandığı Halde Henüz Verime Geçmemiş	Orman Sahası Dışındaki Yabani Fıstık
Batman	197.390	203.102	300.000
Merkez		16.000	20.000
Baykan	20.504	47.306	60.000
Beşiri		10.300	50.000
Eruh	78.181	84.181	800.000
Kozluk	17.039	24.081	70.000
Kurtalan	7.569	20.341	30.000
Pervari	10.721	37.360	300.000
Sason	13.255	15.964	70.000
Şırnak	9.353	19.803	500.000
Şirvan	119.395	73.384	800.000
Toplam	473.407	551.822	3.000.000

Kaynak; 1973 Siirt İl Yıllığı (s.170)

1973 yılında Siirt'te 403.407 bin verimli ağaç bulunurken bunların büyük bir kısmı 1990 yılında ayrılan ilçelerde bulunmaktaydı. Ayrılan ilçeleri çıkardığımızda verimli halde bulunan yalnız 236.370 bin ağaç varken aşılandığı halde henüz verim vermeyen ağaç sayısı ise 278.572 ağaçtır. Ancak bugün toplam verim veren ağaç sayısı 5.5 milyonu geçmiş durumdadır. Toplam ağaç sayısı ise 8 milyonu aşmıştır. Yine 1998 yılında 2-3 bin ton rekolte hesaplanırken bugün 15 bin tonu geçmiştir. Bu durumun en büyük göstergesi ise artan tarım alanlarıdır. Kuraklık nedeniyle elverişsiz olarak görünen ve herhangi bir üretim alanı olarak kullanılmayan araziler fıstık ekimiyle bugün tarım alanı olarak kullanılmaktadır. 1998 yılında ayrılan ilçeler sonrası Siirt'te ekilebilen alan 258.591 dekar dan 858.970 dekara, sulanabilen alan ise 100.000 dekar 3.690 dekara kadar gerilemiştir. Bugün ise toplam ekim alanı 935 bin dekar iken sulanabilen alan 55 bin dekadır. Fıstık üretiminde yaşanan bu artış beraberinde fıstığın aşılandığı ve Bıttım sabununun yapımının ana kaynağı olan Bıttım ağaçlarından elde edilen sabun üretimini de etkilemiştir. Geçmiş yıllarda

Bıttım ağaçlarından elde edilen sabun miktarı 100 bin ton iken yapılan fıstık aşılama ile 40-50 tona kadar düşmüştür.

İlde meyve tarımı önemli bir konumdayken üretimi çok eskilere dayanan bağcılık 1970'lerde başlayan fıstık aşılama sonrası önemini giderek yitirmekte ve yerini fıstık üretimi almaktadır. Bağcılık merkez ilçe olmak üzere bütün ilçelerde tarımı yapılan bir ürün olurken kullanılan yöntemlerin ilkel olması ve modern tarım aletlerinin henüz kullanılmaması bağcılığın gerileme sebeplerinin başında gelmektedir. 1970'lerde fıstık üretiminin artması ve arazilerin fıstık fideleriyle buluşması üreticileri bağcılıktan uzaklaştırmıştır. 1970'lerde fıstıkta başlayan aşılama fıstığın gelişmesini sağlarken tütün ve üzüm üretiminin azalmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle merkez ilçede 1973 yılında henüz verimli fıstık ağaçları bulunmazken 1998 yılına gelindiğinde aradan geçen 25 yılda fıstık üretimi merkez ilçede yoğunlaşarak ülke içinde yüzde 9'luk bir oran yakalamıştır. Ancak 1990 yılına gelindiğinde başta en fazla verimli fıstık ağacına sahip Batman ile Şırnak, Sason, Kozluk, Beşiri gibi ilçelerin Siirt'ten ayrılmasıyla yüz ölçümü ve tarım arazisi azalan ilde fıstık üretiminin de Siirt'te olan ekonomik katkısı azalmıştır. 1998 yılında İl'in ekonomisi tarım ve hayvancılık ile kısmen sanayiye dayanırken tarım hala ekonomideki en önemli ana sektör özelliğini korumaktadır. Bu dönemde Siirt fıstığı tüm ilçelerde mevcut olup toplam ağaç sayısı 1.140.000'dir. Yıllık üretim miktarı 1.665 ton civarındadır. Ayrıca aşılama bekleyen yaklaşık 4-6 milyon arasında bıttım ağacı bulunmaktadır. Bu durum ilde büyük bir fıstık potansiyeli olduğunu göstermektedir. Atıl ve ilkel halde bulunan fıstık işleme tesisinde yapılacak yenileme çalışmaları ile bu sayı artırılabilir. Bu durum fıstığın Pazar gücünü ve kırsal alanlarda istihdam oranını artırıcı yönde gelişme gösterecektir.

Ancak giderek artan fıstık üretimi bizi yanıltmaması gereken bir konudur. Artan fıstık arazisi ve ağaç sayısına rağmen 1998 yılında İl'in ana geçim kaynaklarından olan tarımsal üretimde 1998 yılı verilerine göre Siirt'te tarım alanlarının yüzde 90'ında tahıl ürünleri ekilmektedir. Bu ürünlerin başında ise buğday ve mercimek gelirken 1990'larda başlayan çatışma ortamı hayvancılığın azalmasına sebep olmuştur. Bu durum özellikle hayvanlar için üretimi yapılan arpanın hayvan sayısı ile orantılı şekilde düşmesine neden olmuştur. Fıstık alanları ise geriye kalan yüzde 10'luk dilim içinde yer almaktadır. Ancak burada asıl önemli nokta henüz çok kısıtlı

ve işleme tesislerinden yoksun olmasına rağmen il adına önemli bir ürün olan fıstığın içinde barındırdığı potansiyeli görebilmektir.

Fıstık, üzüm ve tütün dışında Siirt'in diğer tarım ürünleri arasında meyan kökü ve yabani zeytin (delice) de önemli bir geçim kaynağıdır. Ancak henüz işleme tesisleri olmaması bu iki ürün içinde mevcut potansiyellerinden yeterince faydalanılamamasına neden olmaktadır. Özellikle meyan kökü üretimi 3-4 bin civarında olup gerekli tesislerin kurulmasıyla ekonomik getirisi arttırılabilecek bir ürün olurken yine ilkel yöntemler ile üretilen ürün giderek azalma eğilimi göstermektedir. Aynı zamanda güney ve güneybatı bölgesi ile başta Botan çayı olmak üzere akarsu kenarlarında iklim yönünden elverişli olması buralarda sebze tarımının gelişmesini sağlamıştır. Bazı ürünlerin üretimi ve sağlamış olduğu ekonomik katkı ise ilçelere göre farklılık göstermektedir. Bu açıdan Şirvan ilçesi merkez olmak üzere nar üretimi de 2000 öncesi üretim kapasitesi artan ürünlerin başında gelmektedir.

1990'larda bölgede başta tarım alanı olmak üzere başlatılan proje kapsamında sulama alanlarının genişletilerek Güneydoğu Anadolu topraklarında yapılan yatırımlar sonucunda önemli değişimler olacağı öngörülmüş ve hedeflenmiştir. Ancak Siirt'te GAP kapsamında yer almasına rağmen, coğrafi konumu ve kırık arazi yapısı nedeniyle GAP'ın tarım ve sulama sektörlerinden faydalanamamış ve gelişim gösterememiştir. GAP'tan beklenen etkiyi alamamış olması ve kış aylarında sebze-meyvelerin dışardan gelerek tüketilmesi Siirt'te valiliği bu konuda projeler üretmeye itmiştir. Dönemin valisi Osman Acar, İl'in sebze üretimini arttırmak ve istihdam olanaklarını genişletmek amacıyla seracılık projesi başlatmıştır. Bu amaçla merkezde 34, Kurtalan ilçesinde 23, Baykan ilçesinde 12, Şirvan ilçesinde 5 sera üretime başlamıştır. Son zamanlarda bölgede yaşanan çatışmalar yaklaşık olarak 50 bin kişinin kırsal alanları terk ederek üretimden kopmalarını da beraberinde getirmiştir.

Hayvancılık

1973 Siirt il yıllığı referans alınarak; Siirt coğrafyası ve arazi yapısı ile iklim şartları açısından hayvancılığa elverişli bir yapıya sahiptir. Nüfusun yüzde 80'inde hayvancılık önemli bir sosyal ve ekonomik alandır. Petrolü saymazsak 2000'lere

kadar ilin ve milli gelire katkısı en yüksek alanı oluşturmaktadır. Hayvancılığın en önemli geçim kaynağı olmasında mera alanlarının büyük bir payı bulunmaktadır. Kültür arazilerinin yüzde 42'sini oluşturan mera alanları hayvancılığın gelişmesi açısından elverişli alanlardır. Hayvanların büyük bir kısmını ise koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi oluşturmaktadır. İlde giderek artan battaniyenin önemli bir alanı doldurması aynı zamanda bölgede hayvancılığında yaygın olmasıyla yakın bir ilişki içindedir. Tiftik keçileri Siirt Battaniyelerinin ham maddesini oluştururken giderek kıl keçilerinin yerini almaktadır. Ancak burada yine tarımsal ürünlerde olduğu gibi hayvancılıkta da hayvansal üretimin yapılabileceği herhangi bir sanayi kolu bulunmaması yetiştiricilerin ürünleri pazara çıkarmasında ve ekonomik olarak kazançlarını arttırmalarında engel teşkil etmektedir. İl'in ilin ekonomik ve sosyal yapısında gelişmeleri ve kalkınmasını engelleyen diğer bir neden olarak ise karayolu ve demiryolu²⁵ ulaşımında son nokta olması gösterilebilir.

Arıcılık başta Pervari ilçesinde olmak üzere kayda değer bir üretim alanı olurken burada da henüz modern üretim araçları olmaması verimi düşürmekte ve pazara açılmasını engellemektedir. 2000'lere kadar önemli gelir kapılarından olan Pervari balı hala kendi üretim alanını korumaktadır.

Buna karşın ilerleyen yıllarda hayvancılıkta kayda değer bir düşüş yaşanmıştır. 1973 yılında 1998 yılına kadar geçen 25 yıllık süreçte sanayi ve tarımda gelişmeler olması ve 1990'larda başlayan çatışma ortamı sonucunda mera alanlarının kısıtlanması ve zorunlu göç politikası ile kırsal alanları terk etmek zorunda kalan köylülerin fazlalığı hayvancılığı etkileyen önemli faktörlerin başında gelmektedir. 1990'ların başında küçük baş hayvan sayısı 898.634, büyük baş hayvan sayısı ise 53.546 iken 1997 yılına gelindiğinde küçükbaş hayvan sayısı 318.228 bin, büyük baş hayvan sayısı 26.874 bine gerilemiştir. Hayvancılıkta yaşanan bu gerilemelere rağmen Siirt'te bulunan geniş mera alanlarıyla ilin en önemli geçim kaynağı hayvancılık olmaya devam etmiştir. Buna karşın besi hayvancılığı gelişim gösterememiştir. Hayvan sayısında yaşanan bu gerilemeler aynı zamanda hayvansal gıdalarla üretilen ürünleri de etkileyerek üretimi düşürmüştür. Bunların başında ise tiftikten elde edilen Siirt Battaniyeleri gelmektedir. 1970'lerde ilin en önemli üretim mallarından olan Siirt Battaniyeleri 1998 yılına geldiğinde Pazar sorunu ve ham maddesi olan tiftik

---

²⁵ Kurtalan ekspres Siirt'in Kurtalan ilçesinde son bulmaktadır.

fiyatlarındaki artış üretimin giderek azalmasına ve terk edilen bir meslek haline gelmesine neden olmaktadır. 1970'lerde 300 kadar olan battaniye tezgâhı 1998 yılında 40'lara kadar düşmüştür.

3.3.1973'ten 1998'e Sanayinin Gelişimi ve İstihdam Olanakları

1973 yılına kadar sanayi açısından petrol rafinesi haricinde oldukça kısır bir durumda olan Siirt ili tarımsal ve hayvansal ürünlerin hammaddesini ancak çevre illere taşınması ile işleyebilmekteydi. 1973 yılında yayınlanan il yıllığında ekonomik yapısı tarım ve hayvancılığa dayalı olan Siirt'in gelişmesi adına tarımsal ürünlere ve çevrede bulunan hammaddelere dayalı sanayi kollarının kurulmasıyla gerçekleşebileceği ifade edilmiştir. Yıllıkta sanayi önceliği olarak iplik ve meyan kökü işletmeleri öngörülürken fıstık üretimine dair herhangi bir sanayi atılımı ve talebi söz konusu olmamıştır. Bu dönemde Siirt Belediyesi dahi bütün mali idareler yatırım yapacak güçte olmadıkları ifade edilirken Siirt'te herhangi bir sanayi ve tarım işletmesinin kurulamaması ilin bu yatırımları yapacak ekonomik güçten yoksun olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

1998 yılında yayınlanan il yıllığına göre aradan geçen zaman diliminde sanayi alanında sanayi açısından 1973 yılına kıyasla önemli gelişmeler olmakla birlikte ilde bulunan 18 sanayi tesisinin sadece 11 tanesi aktif olarak çalışır duruma gelmiştir. Bunlardan 10 tanesi ise ancak kapasitelerinin yarısı kadar üretim yapmaktadırlar. Sanayi olarak Kurtalan ilçesinde 1985 yılında açılan çimento fabrikasında 229 kişi istihdam edilirken il merkezinde bulunan yem fabrikasında yalnız 8 kişi istihdam edilmektedir. 3 bin tonluk fıstık işleme tesisinde ise üretim yapılmamaktadır. Sanayi kollarında toplam istihdam sayısı 388 kişi kadardır. Maden kaynakları olarak bakıldığında Siirt'in en önemli yeraltı kaynağı olan petrol, Kurtalan ilçesinde çıkarılmaktadır. Petrol dışında bakır ve krom maden yatakları mevcuttur.

3.4.Siirt'te Toplumsal Hayat ve Gündelik Yaşam

Bir ilin, ilçenin veya köyün ekonomik ve sosyal durumu toplumun yaşamı üzerinde oldukça etkilidir. Gündelik hayatları ve toplum içindeki toplumsal yaşamı içinde

buldukları ekonomik ve sosyal yaşamlarına göre belirleyen toplumlarda ekonomik hayatın değişimi beraberinde gündelik hayatta da değişimlere neden olmaktadır. 1998 yılına gelindiğinde Siirt'te yayınlanan il yıllığına göre Siirt'te, altyapı yatırımları ile kent merkezlerine ulaşımında kolaylık yakalayan köylüler buralarda kurdukları temas ve ilişkilerin etkisi altında kalmaktadırlar. Ancak il merkezi dahil olmak üzere ağırlıklı olarak kırsal kesimlerden gelen insanlarda halkın büyük çoğunluğu dini kimliklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu konuda sert bir tutum içinde olan çoğunluğun faiz gerekçesi nedeniyle bankalar ile temasın çok kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu durum toplumsal yaşamı olduğu kadar ilin içinde barındırdığı potansiyelleri de şekillendirmektedir. Dolayısıyla Siirt iline baktığımızda turizm açısından oldukça elverişsiz bir alan olurken ilk olarak Veysel Karani gibi dini mekanlar yurt içi turizmi açısından bir önem arz etmektedir. İkinci olarak ise Tillo ilçesinde bulunan İbrahim Hakkı Türbesi turizm adına dışarıdan ziyaretçi çeken yerlerdir. Dini mekanlar dışında son dönemlerde gelişim gösteren kaplıca ve şifalı su alanları Siirt için turistik alanları oluşturmaktadır. Sağlarca Kaplıcası ve Hısta Kaplıcası bu alanların başında gelmektedir.

1980 yılında Türkiye'de başlayan göç dalgası sonrası halkın yarısından fazlasının ilk defa kent merkezlerinde yaşadığı süreç Siirt'te de etkisini göstermiş olsa da asıl göç sorunu 1990'larda başlayan zorunlu göç politikası ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ekonomik şartlar ve güvenlik gerekçe gösterilerek köy boşaltmaları gerçekleşmiş, 1998 yılı itibarıyla 83 köy 114 mezra boşaltılmıştır. Akabinde 1997 yılında yapılan nüfus sayımına göre Siirt'te nüfusun yüzde 60'ı kentte, yüzde 40'ı kırsal alanlarda yaşadığı tespit edilmiştir. Bu duruma çözüm arayışında olan valilik yayınladığı il yıllığında bu duruma çözüm olarak yaptığı açıklama şöyledir; "Nüfusun büyük merkezlere göç etmesi Siirt ili açısından önemli bir sosyal sorun olarak görülmektedir. Bunu önlemek adına yapılması gerekenler tarıma dayalı sanayi ile birlikte dengesiz toprak dağılımını önleyecek Toprak Reformudur. Toprak Reformunun başlamasına yönelik bir talep vardır."

Ekonomik durumun şekillendirdiği köylerde aileler kalabalık halde yaşarken patriarkal aile yapısı hakimdir. Evlenen aile bireyi aynı ailenin sosyal ve ekonomik yapısına bağlı kalarak birlikte yaşamaya devam etmektedir. Bu durumun en önemli nedeni olarak ilkel yöntemlerle yapılan tarım ve hayvancılığın kol gücüne bağlı olarak üretimde insan sayısının fazla olmasının gerekliliğidir. Boş zamanların kısıtlı

alanlarda değerlendirildiği ilde en çok tercih edilen alanlar hamamlar olmaktadır. Siirt'te özellikle erkekler için hamamlar boş zamanların değerlendirilmesi açısından özel bir dinlenme ve eğlence alanları olmuştur.

Sonuç: 2000 Öncesi Siirt'te Kalkınma Projeleri

1997 yılında dönemin valisi Osman Acar'ın Siirt'te bir dizi kalkınma projeleri başlatmış ve bu projeleri 1998 Siirt il yıllığında anlatmıştır. Başlatmış olduğu projelerin başında ise “eğitim” ve “kadınların istihdamı” temaları ön plana çıkarılmıştır. Valinin başlatmış olduğu kalkınma projelerine dair yaptığı açıklamada; “toplumun çekirdeği olan ailenin konuştuğu dili ve hayat tarzını uygarlık seviyesini temel direğin anne olduğu dikkate alındığında” ifadeleri ile kadınların iş alanlarına dahil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak burada başlatılan kalkınma hamleleri ile kadınlar üzerinden bölgede bir “dil” ve “hayat tarzı” meselesi olduğu anlaşılmaktadır. Vali eğitim alanında yapmış olduğu kalkınma projesine dair açıklamaları bu konuda niyetini daha anlaşılır kılmaktadır. Vali Osman Acar'ın Siirt'te, kültür alanında toplumsal yaşamda yaratmak istediği dönüşümleri şöyle açıklamıştır: “Hem resmi dilimiz Türkçe'nin hem de vatandaşlık bilincinin yerleştirilmesinde büyük yeri olan TRT'nin GAP'ta dahil olmak üzere televizyon ve radyo yayınları ilimize sağlıklı olarak ulaşmamaktadır. Bu durum, büyük bir kitleye ulaşılabilirliği nedeniyle eğitimde önemli yeri olan radyo ve televizyon yayınlarından halkımızın yararlanmasını engellemektedir. Sağlıklı bilgilendirilmeyen bir toplumun başta bölücü terör olmak üzere her türlü olumsuz fikre açık olduğu aşikardır” (1998: 167). Valinin il yıllığında açıkladığı üzere bölge insanına kolay ulaşılabilirliği açısından radyo ve televizyon gibi teknolojiler eğitici unsur olarak görüldüğü gibi aynı zamanda Türkçe ile vatandaşlık bilincinin aşılması adına da önemli araçlar olarak düşünülmüşlerdir. Dolayısıyla bu alanlarda yapılacak olan gelişmeler halkın ülke bütünüyle entegrasyonu açısından kolaylaştırıcı bir unsur olmanın yanında fikirleri ve toplumsal hayatın kontrolünü sağlamak adına da önemli gelişmeler olarak görülmektedir.

4.BÖLÜM: Kabukları Dünyaya Açılan Proje, Siirt Fıstığı

Bu bölüme başlamadan önce aslında ilk bölümde bahsettiğim kişisel deneyimlerimin çalışmaların ilerleyen kısımlarında geliştiğini kısaca anlatmak istiyorum. Siirt fıstığı projesinin Siirt'te bulunan birçok görüşmeciden dönemin valisi Nuri Okutan'ın başlattığı bir çalışma olduğunu, valinin köye gelerek insanlara fıstık ekmeleri yönünde tavsiyelerde ve teşviklerde bulunduğunu öğrendim. Bende çalışmaya başlarken odağımı bu nokta üzerine yoğunlaştırmıştım. Fakat çalışmanın içine girdikçe Nuri Okutan'ın tek başına yaptığı bir çalışmadan ziyade bir proje olduğunu öğrendiğimde/okuduğumda konuya dair merakım giderek artarken detaylı araştırmalara girdiğimde fark ettim. Daha sonra Siirt Fıstığını Geliştirme Projesinin farklı noktaları olduğunu fark ettim.

1990'larda bölgede başlayan zorunlu politikalarının Avrupa Birliği tarafından tepkiyle karşılandığı o dönem bilinen bir gerçektir. Ayrıca Avrupa Birliğine girişin önünde önemli bir engel olacağını tahmin etmek güç değildi. Bunun önüne geçmek adına boşaltılan köylerin ilerleyen yıllarda Köye Dönüş Projeleri ile Avrupa Birliğini memnuniyetini kazanmak hedeflenmişti. Ancak Avrupa Birliği için bu durum tek başına yeterli bir tutum değildi. AB aynı zamanda bölgesel arası eşitsizliğin minimuma indirilerek geri kalmış bölgelerde kalkınma hamleleri bekliyordu. AB zorunlu göç sürecine dair 1998 yılında yayınladığı raporda, askeri değil siyasi bir çözüm şartı koyarken aynı zamanda bölgede ekonomik ve sosyal şartların iyileştirilmesini istiyordu. Durumun ciddiyetinin farkına varan hükümet yetkilileri bu doğrultuda köye dönüş projesi başlattı. Proje kapsamında geri dönecek olan insanların bölgede tutunabilmeleri adına istihdam olanaklarının artırılması yönünde politikalar izlenecek ve bu politikalar ile bölge halkı devletin yanına çekilmeye çalışılacaktı. Siirt Fıstığı Geliştirme Projesi de bu çerçevede başlatılan bir proje olmuştur.

4.1.Köye Dönüş mü?

Köye Dönüş Projelerine yönelik olumlu-olumsuz, başarılı-başarısız birçok farklı yorum, çalışma, haber bulunmakla birlikte genel kanı projenin görüldüğünden ya da devletin proje tanıtımından farklı amaç ve sonuçları olduğu yönündedir. Girişte de

belirttiğim gibi aslında proje bir “köye dönüş mü gerçekten?” sorusunun cevabını ararken projenin farklı noktaları olduğunu fark ettim. Bu noktaların başlangıcını ise devletin projeyi başlatma sebebi olan zorunlu göçün nedenlerini anlatırken de görmekteyiz. TBMM araştırma komisyonuna göre, göçün nedenleri şunlardır:

(a) Mera yasağı ve operasyon/çatışma ortamı yüzünden hayvancılık ve tarımın çökmesi; korucu olan köylere PKK tarafından baskı uygulanması; güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etmeyen köylere kuşkuyla yaklaşarak askeri operasyonları bu köylerde yoğunlaştırmaları ve sonuçta bütün bu nedenlerle insanların köylerini terk etmeleri; (b) PKK'nın, koruculuğu kabul eden bazı köy ve mezraları boşaltması; (c) Koruculuğu reddeden, güvenliği sağlanamayan veya PKK'ya yardım ettiği düşünülen köylerin güvenlik birimlerince boşaltılması (TESEV, 2005:5).

TBMM raporlarında göçün nedenleri olarak gösterilen tespitler doğru noktaları olmakla birlikte eksik ve yanlı bir tutum içindedir. Bu konuda araştırmalar yapan TESEV zorla yerlerinden edilen insanlarla İstanbul, Hakkâri, Batman ve Diyarbakır'da yaptığı görüşmelerde, görüşülen kişilerin çoğunluğu güvenlik güçlerinin hiçbir neden gösterilmeden veya korucu olmayı kabul etmediklerini bahane ederek buldukları yerden zorla göçe zorlandıklarını anlatmışlardır (TESEV, 2005). Bu sonuçlara baktığımızda devletin zorunlu göçü meşrulaştıracak zeminler yaratarak devletin güvenliğini bahane ettiğini görmekteyiz. Ancak her ne kadar meşru zemin yaratılmaya çalışılsa da başta Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler olmak üzere Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) baskıları hükümeti çözüm üretmeye diğer bir dille söylesek kendini aklamaya itmiştir. Çünkü “yerlerinden edilmiş kişilerle ilgili olarak AİHM’de bekleyen yaklaşık 1500 başvuru mevcuttur ki, bu sayı Türkiye aleyhindeki davaların yaklaşık %25’ini oluşturmaktadır” (AB İlerle Raporu, 2005: 44).

Bu doğrultuda ilk olarak Tansu Çiller'in hükümeti Kasım 1994'te bir "Merkez Köy Projesi" ilan etti. Fakat, Avrupa Konseyi'nden finansman desteği alınmayınca, bu proje belirsiz bir tarihe ertelendi. 1995'te "Köye Dönüş Projesi" ve ardından, Mart 1999'da açıklanan “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi”(KDRP) olarak devam

etti.²⁶ TMBB tarafından yayınlanan 8 No’lu karar ile, 1994 yılında başlayan proje, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde devam etmiş, 2000 yılı bütçe yatırım programında İçişleri Bakanlığının sorumluluğuna 7 il alınmıştır. Daha önce, 5 il GAP İdaresi Başkanlığında, 7 il Köy Hizmetlerindeyken 2000 yılından itibaren İçişleri Bakanlığının sorumluluğuna verilmiştir. 2003 yılında, Elâzığ İlimizin ve 2004 yılı içerisinde de Ağrı ve Adıyaman İllerimizin köye dönüş projesine katılmasıyla toplam 14 ilde Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi uygulandı²⁷ açıklanmıştır. Yerinden edilen ve zorla göç etmeye maruz kalan insanların köylerine veya köylerine yakın yerlere geri dönmeleri ve bu alanlarda sosyoekonomik durumlarının iyileştirilmesine yönelik başlayan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi aynı zamanda bölgede alt yapı ve istihdam olanakları sağlamayı da hedeflediği iddia edilmiştir. Ayrıca göç sonrası Keyder ve Yenal (2013)’ın belirttiği gibi ifade edecek olursak geleneksel köylülüğün son kalesi olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde “kesintiye uğramış olan kırsal yaşamın yeniden kurulması ve canlı tutulması, kırsal alanda daha dengeli bir yerleşme düzeninin oluşturulması amacıyla KDRP çalışmaları başlatılmıştır” (TESEV, 2005: 7). Ayrıca imzalanan uluslararası anlaşmalar gereği iç hukuk yollarının tamamının tüketilmesi halinde zarara uğradığını iddia eden kişilerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) başvurmasına da olanak tanınmıştır (2006: 90).

Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi her ne kadar yerinden edilen insanlar arasında gönüllü olarak geri dönmek isteyen kişilerin geri dönüşlerini sağlayarak hayatlarını güvence altına almak olarak tanıtılmıştır. Ancak bu konuda farklı görüşler mevcuttur. Bu girişimlerin görünen ana amacı, dilekçe yazan köylülerin ve yabancı diplomatların sorularını bertaraf etmektir. Bertaraf edilmek istenen diğer bir olgu da boş arazileri işgal edip burada gecekonduların köylü akımı karşısında tedirgin olmaya başlayan metropoliten belediyelerin ve halkın baskısı²⁸ olduğu yazılmaktadır. Diğer bir görüş ise göç ettirilmiş bazı köylüler Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi’nin, üstü kapalı bir şekilde kendilerini esas köylerinden uzak tutmaya yönelik ve zorunlu yeniden yerleştirme projesi olduğundan kuşkulandır. Bu kuşkular,

---

²⁶ <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/14553-devletin-koye-donus-projeleri> (18.04.2022).

²⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/komisyondilekce/belge/kararlar/karar8.pdf> (26.03.2021), S.2

²⁸ <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/14553-devletin-koye-donus-projeleri> (18.04.2022).

Başbakan Ecevit'in Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin açıklanmasından dört ay sonra Temmuz 1999'da meclise sunduğu konut yasası taslağıyla birlikte artmıştır. Yasa taslağı, daha önce göçebe yaşayanların, dışarıdan gelen Türk kökenli göçmenlerin ve ülke içinde güvenlik güçlerince göç ettirilmiş bulunan kişilerin konutlandırılmasını öngörmektedir. Ancak, gösterilen yere gitmeyi reddedenlerin yeniden konutlandırılmayla ilgili tüm haklarını kaybedeceği de belirtilmiştir.²⁹ Bu görüşler yanlış olmamakla birlikte devleti bu projeye iten sebepler arasında bu durum yetersiz kalmaktadır. Bu konuda daha müşterek bir zemin olarak devletin, AB giriş sürecinde zorunlu göç politikalarının tepki topladığı ve AB tarafından hükümete baskı yapıldığı konusundadır. "Türkiye'nin AB'yle üyelik görüşmelerini başlatma hedefini ciddiye almaya başlamasıyla birlikte uluslararası baskılar hissedilir hale geldi ve hükümet yerinden edilme sorunuyla ilgili olarak uluslararası kuruluşlarla görüşmelere başladı" (Ayata ve Yüksekler, 2007). İnsan Haklarından sorumlu Bakan Algan Hacaloğlu proje üzerinde çalışan arkadaşlarından göç ettirilmiş kişilerin sorunlarının çözümü için samimi çaba harcamalarını istemişti. "Sırf Avrupa Parlamentosu'nu ikna etmek için sahte, suni girişimlere dur demeliyiz," diyordu.³⁰ Aslında KDRP amacının mağdur insanların mağduriyetini gidermek olmadığını uluslararası arena da ülkeyi zora sokacak bu tutumları meşru ve tutarlı gösterecek bir çalışma olduğu ortadadır. Ayrıca bazı kaynaklar bu projenin PKK eylemlerinin azaldığı ve bölgede çatışmaların giderek azalmasıyla başladığını iddia etmiş olsa da projenin Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşların baskılarına dayanamayan Çiller Hükümetinin bir sus payı olduğu ortadadır.

"Avrupa Parlamentosu üyesi olan Hannes Swoboda, Türkiye'nin AB'ye girişinin Kürt halkından geçtiğini, Türkiye'nin Kürtlerin taleplerini görmezden gelmemesini vurgularken" (Aysu, 2005: 144), Türkiye Hükümetleri Kürtleri rejime kazandırarak bu sorunu çözmek istiyor. Bunun için farklı yollar deneyen hükümetler için toprak meselesi cumhuriyetten beri başvuru yollarından biridir. Toprak üzerinden hükümetler Kürt halkını kendine bağlamak istiyor. Ancak yapılan tüm çabalara rağmen gelinen noktada projeye dair devletin bugüne kadar yaptığı açıklamalar tutarsızlıklarla doludur. Bu konuda proje başladıktan yaklaşık bir yıl sonra

²⁹ <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/14553-devletin-koye-donus-projeleri> (18.04.2022).

³⁰ <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/14553-devletin-koye-donus-projeleri> (18.04.2022).

Diyarbakır valisi, 1 yıl içinde hiçbir şey yapılmadığını ve projenin yalnızca kâğıt üzerinde kaldığını açıklaması tutarsızlıkların ve devletin KDRP konusunda samimi bir tutum içinde olmadığını göstergesidir. Bu tutarsız açıklama ve verilerin başlangıç noktasını ise Meclis Göç Komisyonu oluşturmaktadır. Meclis Göç Komisyonu yaptığı açıklama da 378.335 vatandaşın göç ettiğini açıklamış olsa da GÖÇ-DER yaptığı çalışmalar sonucunda bu rakamın 1,7 milyon olduğunu açıklamıştır.

1999 yılından itibaren projenin yürütücüsü olan İçişleri Bakanlığı, proje uygulamaları kapsamında 28.384 haneden, 187.831 kişinin eskiden yaşadığı köylerine geri dönüşlerinin sağlandığını belirtmiştir.³¹ Bu istatistikler her ne kadar projeye dair olumlu bir izlenim bıraksa da yapılan çalışmalar ve açıklamalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği'nin (Göç-Der) Mayıs 2001'de 220 yerleşim biriminin geri dönen 26 bin 433 kişi tarafından yeniden iskân edilmekte olduğunu belirtmektedir. Fakat Diyarbakır'ın Şaklat köyündeki bir törende 7 Ağustos 2001 tarihinde konuşma yapan Olağanüstü Hal Bölge Valisi Gökhan Aydıner yalnızca 18 bin 600 kişinin döndüğünü belirtmiştir.³² Hükümet kaynaklarının Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dışişleri Bakanlığı'na verdikleri bilgilere göre, 1999 sonuna kadar 26 bin 841 kişi, Haziran 2000 ile Aralık 2001 arasında 35 bin 513 kişi olmak üzere toplam 61 bin 994 kişinin döndüğü belirtilmiştir. AB ise yayınladığı raporda KDRP konusunda yerleri değiştirilmiş kişilerin köylerine geri dönebilmesine izin verilmesi işlemleri yavaş ilerlediğini ve köylerin yeniden inşası için gerekli olan altyapı ve ödeneğin sınırlı olması nedeniyle, geri dönenlerin sayısı görece az olduğundan yakınmıştır (T.C Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdare Başkanlığı, 2002: 34). Bakıldığında birbiriyle çelişen ve tutarsız veriler olmakla birlikte aynı zamanda geri dönüş yapılan köy ve mezraların açıklanmaması da hükümetin samimiyetini zedeleyerek verilerin doğrulanmasını engellemektedir.

2003 yılına gelindiğinde ise hala çözüme kavuşamayan zorunlu göç meselesi Türkiye ve AB ilişkilerinde masaya yatırılan önemli konuların başında gelmektedir. AB

---

³¹<https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/k-ye-d-n-s-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp-#> (18.04.2022).

³² <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/14553-devletin-koye-donus-projeleri>(18.04.2022).

Türkiye üzerine her yıl yayınladığı raporlarında bu yıl zorunlu göç meselesine ayrıntılı bir eleştiri getirmiştir. “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesinin uygulanması, oldukça yavaş bir tempoda ve istikrarsız şekilde de olsa, devam etmektedir. Bazı bölgeler diğerlerinden daha hızlı ilerleme sağlamaktadır. Resmi verilere göre, Ocak 2000-Ocak 2003 döneminde 82,000 kişiye köye dönüş izni verilmiştir. Bununla birlikte, şeffaflık olmaması ve projenin geliştirilmesinde yeterli istişare yapılmaması ile ilgili kaygılar ve projenin amaçları, kapsamı ve bütçesel etkilerine ilişkin açık bir stratejinin olmamasından kaynaklanan bir huzursuzluk mevcuttur. Erişimi yasak yerlerin sayısı azaltılmıştır. Fakat dönüş izni almak halen zordur. Dönüş yapanların bazılarında sınırlı bir mali kaynak sağlanmış olmakla birlikte, evleri tahrip olan köylülerin bu zararını telafi ederek ve daha önce silahlı çarpışmaya sahne olan yerlerdeki temel altyapının oluşturulmasını sağlayarak köye dönüşte destek verecek daha genel bir mali kaynak eksiktir” (AB İlerleme Raporu, 2003: 36). Eleştiri ve yazılanlar bu meselenin uzun süre tartışılmaya devam edeceğinin göstergesidir. Öyle ki İçişleri Bakanlığının resmî sitesinde 2010 yılında yayımlanan raporda KDRP için Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde,

- a. Terör ve güvenlik kaygılarıyla yaşadıkları yerlerden göç etmek durumunda kalan vatandaşlarımızdan gönüllü olarak geri dönmek isteyenlerin geri dönüşlerinin kolaylaştırılması,
- b. Geri dönülen yerlerde gerekli sosyal ve ekonomik alt yapının tesisi ile sürdürülebilir yaşam koşullarının oluşturulması,
- c. Geri dönmek istemeyenlerin ise mevcut yaşadıkları yerlerde şehir hayatına uyumlarının geliştirilmesi,
- d. Ekonomik ve sosyal durumlarının iyileştirilmesini amaçlayan bir projesi olduğu iddia etmiştir.

KDRP kapsamında yer alan 14 ilde 2015 yılına kadar birçok farklı projeye ödenek sağlanarak hem geri dönenlerin koşullarının düzeltilmesi yönünde çalışmalar yapıldığı hem de mağdur olan vatandaşların zararını karşılamak adına yardımlar yapıldığı sık sık dile getirilmektedir. Fakat geri dönüşlerin yanı sıra durumlarının iyileştirilmesi ve zararın karşılanması yönünde yapılan açıklamalarda tutarsızlık olduğu göze çarpmaktadır. Bu konuda Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2006), yaptığı çalışmada geri dönüş sürecinde yardım alma durumuna bakıldığında geri dönüş yapanların yüzde 88,5’inin hiçbir yardım almadığı ifade

ederken geri dönenlerin yarısının almaya hakkı bulunana desteklerden habersiz olduğunu göstermektedir. Raporda çıkış noktasına ya da çıkış noktası yakınındaki bir yerleşim yerine dönmüş olanların sadece yüzde 11,5'i yardım aldıklarını beyan etmişlerdir. İçişleri Bakanlığı ise, 2000–2006 döneminde KDRP altında 57 milyon YTL harcama yapıldığını beyan etmiştir.³³ Bu harcamaların büyük bir kısmının geri dönülen köylerin altyapı ihtiyaçlarının karşılanması için yapılmış olduğu öngörülmüştür. Fakat TESEV yapmış olduğu çalışmada, köylere geri dönen kişilerin büyük çoğunluğunun KDRP'den faydalanmamış olması, harcamaların yapılmasında usulsüzlük olabileceği iddia etmiştir (TESEV, 2008: 34). Diğer önemli bir nokta ise 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılması Hakkında Kanun'dan yararlanmak için 2005 Ekim sonu itibarıyla 175 bin 907 kişinin başvuruda bulunması konusudur. Başvurulardan 11 bin 384'ü sonuçlandırıldığı söylene de proje için Göç-Der yaptığı açıklamada; Terör mağdurlarının zararının karşılanması için çıkarılan yasa da sağlıklı işlemiyor. Halen Diyarbakır'da günde en az 10 kişi bu yasadan yararlanmak için başvuruyor ve kişinin zararı 20 YTL'yi geçerse bunu komisyon değil Bakanlar Kurulu sonuçlandırmak zorunda olduğu için işlemleri çok yavaşlattığını iddia etti. Proje kapsamında yapılanlara ve açıklamalara baktığımızda ortada bir tutarsızlığın ve çelişkinin olduğunu görmekteyiz. Yüz binlerce vatandaşa hizmet verecek büyük çaplı bir kırsal kalkınma projesi olması beklenen projenin amaçları, yöntemleri, kaynakları veya programı hakkında yazılı yeterli bilgi bulunmadığı dikkate alınır, dönemin hükümetlerinin proje konusunda ciddi olduğu şüphelidir. Bu konuda bianet.org da 2002 yılında yayınlanan haberde “İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin ilişkiye geçtiği ve Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'ni uygulamakla görevli yetkililer ne bir rapor ne de proje özeti ibraz edebilmiştir. Ne ülke içinde göç ettirilme alanında önde gelen hükümet dışı örgütlere (Göç ve İnsani Yardım Vakfı- GIYAV, Göç-Der, İHD) ne de kırsal alandan gelen göçler nedeniyle zor durumda kalan belediyelere Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin amaç ve içeriği konusunda ayrıntılı bilgi verilmiştir. Yazılı bilginin olmaması, İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin aslında bakanlıklar arasında eşgüdümlü ve büyük çaplı bir proje olmadığı, milletvekilleri, gazeteciler ve hükümetler arası örgütler tarafından

---

³³<https://www.birgun.net/haber/koye-donus-ve-rehabilitasyon-projesi-135-bin-kisi-koyune-dondu-26127> (12.05.2021).

yöneltilen sorulara karşı adı anılacak gevşek bir proje olduğu yazılmaktaydı.”³⁴ Bu durum bize gösteriyor ki Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi anlatıldığı kadar büyük bir proje olmaktan ziyade Türkiye’nin Avrupa Birliğine giriş sürecinde karşısına çıkan ve üzerinde hissettiği baskılara karşı kendini aklama yolunda izlediği yönünde bir çalışmadır.

Buraya kadar baktığımızda hem göç konusunda hem geri dönüşler ve yardımlar konusunda bir takım sayısal verilerle durumu anlatmaya çalıştık. Ancak daha fazla rakamlarla ilgilenmek yerine yapılanlara odaklanmayı ve bu durumun ortaya çıkardığı politikalarla ilgilenmeyi doğru buluyorum. Bu doğrultu da Türkiye tarafının geri dönüş projesini neden başlattığını yukarıda anlattık. Peki Avrupa Birliği’nin bu süreci bu kadar yakından takip ederek baskılar ile Türkiye’ye KDRP’yi başlatmasının ne gibi amaç ve çıkarları olabilirdi? AB’nin amacı sadece mağdur insanların haklarını alması mıydı? Bu sorunun kesin olarak öğrenilebilir miyiz bilemiyorum. Fakat sanırım bugün özellikle başta Almanya ve Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerindeki Kürt nüfusunu düşündüğümüzde “AB, yerinden edilmiş kişilerin evlerine dönmelerini kendi çıkarına görmektedir. Bu sayede yerinden edilmiş kişiler AB ülkeleri için potansiyel sığınmacılar haline gelmeyecek. AB’nin kalkınmada bölgelerarası eşitsizliğin giderilmesi yönündeki kaygıları da bununla ilgili” (Ayata ve Yüksek,2007). Çünkü her ne kadar zorunlu göç politikası sonrası göçler yaşanmış olsa da Türkiye sınırları içinde bulunana bölgeler arası eşitsizliğe baktığımızda Güneydoğu, Avrupa Birliği için her zaman bir göç edilebilecek noktadadır. Bu açıdan bölgede sağlanacak kalkınma hamleleri ile hem bölge insanı istihdam edilerek göçlerin önüne geçilmiş olacak hem de bölge küresel piyasalara dahil edilecektir. Aslında bakılırsa 1980’den beri kırdan kente göç eden insanların kentlerin çeperlerinde ucuz iş gücü olarak istihdam edildiği biliniyor. Fakat 2000 sonrası özellikle 2001 krizi ile Türkiye’de işsizlik artmakta büyük kentler artık yeni gelenler için istihdam sağlayamamaktaydı. “Türkiye’de ekonomik kriz yaşanan 2001, 2008 ve 2018 yıllarında, birçok insan –literatüre pek yansımayan bir biçimde- kentlerde hayatlarını sürdüremeyip kırlara döndüler” (Öztürk vd.,2020: 82). Bu durum sadece Türkiye için değil gelişmekte olan birçok ülkede rastlanılan bir

---

³⁴ <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/14553-devletin-koye-donus-projeleri> (18.04.2022).

durumdu. Avrupa Birliği bunu erken fark eden ve kırsal kalkınma projeleri adı altında aslında kırsal alanlara girerek hem bu insanların hem de kırsalda kapalı bir yaşam sürdüren köylülerin sistemin içinde kalmasını devam ettirmiştir. Bu şekilde Türkiye’de aslında büyük kent nüfuslarını dengede tutmak adına büyük göç veren bölgelerde kırsal istihdam yaratmaya başlamıştır. Ülkenin en fazla göç veren bölgelerinden olan Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini düşündüğümüzde Siirt fıstığının bölgeye yayılmasıyla aslında bölgede göçlerin de azalması ve bazı kesimlerde geri dönüşlerinde olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla “uluslararası toplumun Kürtlerin yerinden edilmesi karşısındaki yaklaşımı Türkiye’nin AB üyelik başvuru sürecinde şekillenirken, AB de, kalkınmayla ilgili meselelere öncelik vermiş” (Ayata ve Yüksekler, 2007) olması anlaşılabilir bir noktada durmaktadır. Türkiye açısından ise bölgesel bir kalkınma ile AB’ye üyelik için gerekli çalışmalar yapılmış olurken aynı zamanda cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren izlenen bölgenin kapalı yapısı çözülecektir. Kalkınma hamleleri ile küresel piyasalarla bütünleşecek olan ve istihdam edilecek olan bölge halkı çözülmeye başlayacaktır. Bu durumun beklenen sonucu olarak yıpranacak olan feodal ilişkiler ile bölgede otorite boşluklara kendini gösterecek ve bu boşluklara girmek adına devlet “hazır ol” da bekliyor olacaktır.

4.2.Bölgede Yeşil Altının Keşfi

Köye Dönüş ve Rehabilitasyon projesi baskılar sonucu ortaya çıktı. Bu baskılar sonrası hükümet, Avrupa Birliği ile arasındaki anlaşma ve programlar doğrultusunda bölgesel kalkınma adına çalışmalar yürütmek zorunda kaldı. Bir yandan köylerinden zorunlu olarak göç etmek zorunda kalan insanlar arasından gönüllü olarak köyüne dönmek isteyenler için çalışmalar yürütülecektir. Diğer yandan ise köyüne geri dönen vatandaşların devamlı kalıcı olabilmeleri adına bölgesel eşitsizliği de minimuma indirecek şekilde istihdam olanakları yaratılacaktır. Avrupa Birliğinin talepleri ve beklentileri (yön vermesi) hükümeti bölgede yeni çalışmalar yapmaya iterken bu süreçte birçok çalışma ve proje ortaya çıktı. 1999-2009 yılları arasında projelere genel bütçeden yardımlar yapıldı. Proje kapsamında 1999-2015 yılları arasında vatandaşa yapılan yardımlar ve 266 projeye bakanlık bütçesinden KDRP

kapsamındaki illere toplam 208.690.603 TL ödenek aktarıldı.³⁵ Bu çalışmalar ve projeler içinde yer alan ve bölge için en önemli geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığı geliştirmek adına da politikalar gündeme geldi. Ancak bunun için öncelikli olarak bölgede yatırım yapılacak olan alanlar tespit edilmeliydi. Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi 1999 yılında T.C. İçişleri Bakanlığı ve T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından yürütüldü. Aynı zamanda GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı da 1999-2005 yılları arasında GAP Bölgesi kapsamındaki illerde (Batman, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Şırnak) “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Alt Bölge Gelişme Planı Hazırlama” projelerini yatırım programına aldı (2006: 5). GAP Bölge Kalkınma İdare Başkanlığı tarafından GAP sürecinde Kırık Gelişme Aksı dışında Master Plan; Adıyaman'ı, Diyarbakır-Batman Aksı'nı, Siirt'i ve Mardin-Kızıltepe-Cizre-Silopi Aksı'nı gelişme potansiyeli yüksek alanlar olarak tespit edildi (2002: 3). GAP sürecinde gelişime açık bir alan olarak görülen ancak o süreçte yatırımların dışında kalan Siirt ili KDRP kapsamında taşıdığı potansiyel göz önüne alınarak gündeme geldi. AB yerlerinden edilmiş kişilerin geri dönüşünü olumsuz etkileyen temel altyapı ve sermaye eksikliği, sınırlı istihdam olanakları ve güvenlik gibi faktörlerin de ortadan kaldırılması gerektiğini belirterek bu konuda Türkiye tarafını politikalar geliştirmesi gerektiğini yazıyordu (AB İlerleme Raporu, 2006: 21). Bu doğrultuda KDRP kapsamında tarım politikalarını içinde yer alan “Siirt Fıstığı Geliştirme Projesi” 2001 yılında başladı. Proje her ne kadar zorunlu göç sonrası köylerine geri dönen vatandaşları istihdam etmek adına Avrupa Birliğinin baskılarının sonucu ortaya çıktı. Aynı zamanda AB'nin istediği bölgesel eşitsizliği ve bölgesel kalkınmayı da kapsayacak şekilde geliştirilmeliydi. Büyük bir potansiyele sahip Siirt fıstığı bu talepleri karşılayacak bir koz olarak görüldü. 2008 yılında yayınlanan Dünya Bankası Raporlarına göre serbest pazar ekonomisi açlığı ve fakirliği arttırırken çözüm olarak yerel tarım üretiminin desteklenmesine vurgu yapılmaktaydı (Değirmenci, 2021: 121). Dönemin hükümeti ve İçişleri Bakanlığı da bu anlayışı benimseyerek bölgenin yerel bir ürünü olan Siirt fıstığını bir proje olarak İçişleri Bakanlığına bünyesinde başlatmıştır.

---

³⁵ [https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/k-ye-d-n-s-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp-#\(18.04.2022\)](https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/k-ye-d-n-s-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp-#(18.04.2022)).

2000 yılında Siirt'e vali olarak atanan Nuri Okutan 2001 yılında Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi ve İl Özel İdaresi bütçesi ile Siirt Fıstığı Modeli Geliştirme Projesi çalışmalarını başlattı. Bu süreçte köy köy gezen Vali Okutan, köylülere fıstığın önemini anlatırken aynı zamanda ekim yaptıkları takdirde gerekli yardımların da yapılacağı sözünü verdi. Kısacası köylüleri fıstık ekmeye teşvik etmeye başladı. 2001 yılında proje başladığında remi kayıtlara göre 2 buçuk milyon ekili fıstık ağacı bulunurken bu sayı her yıl katlanarak arttı. Fıstık üretimi köylülerin ilk zamanlar çekimsiz tavırlarına rağmen zaman içinde ilde ve kırsal alanlarda büyük etkiler yaratmaya başladı. 2015 yılında yani proje başladıktan 14 yıllık gibi bir süreçte projeye Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi ile İl Özel İdaresi kaynaklarıyla bugüne kadar 36 milyon lira destek sunuldu. Bu destek sonucunda Siirt'te fıstık ağacı sayısının 9 milyona ulaştığını bildirdi. 2002 yılından önce yaklaşık 45 bin dekar olan fıstık alanı, yaklaşık 260 bin dekara çıktı. 14 yıl önce 2 bin ton olan fıstık üretimi proje sayesinde 12 bin tona yükseldi" ifadelerini kullandı.³⁶ Sadece 2 yıl sonra 2017 yılında Siirt ili Fıstık Üreticileri Birliği Başkanı Şuayip Arslan, ekili fidan sayısının 17 milyonu geçtiğini, toplam ekili fıstık arazisinin ise 350 bin dekar kadar olduğunu açıkladı. Yapılan açıklamalarda üretim alanının 2023 yılına kadar ise 400 bin dekar olması hedeflendiği belirtildi.³⁷

---

³⁶<https://www.dunya.com/yurttan-haberler/siirt039te-fistik-ekili-alan-6-kat-artti-haberi-274360> (15.02.2021).

³⁷ Abdülhamit Kireç haberi. Erişim; <http://www.turktarim.gov.tr/Haber/255/bir-basari-hikayesi-yesil-altin-siirt-fistigi> (16.02.2021).

ÜRÜN ADI	SİİRT FISTIĞI	
YIL	ALAN (Da)	ÜRETİM MİKTARI (Ton)
2002	45.543	2.000
2003	69.522	2.245
2004	79.852	2.952
2005	98.652	3.540
2006	112.569	4.153
2007	132.698	5.214
2008	162.478	6.841
2009	182.475	7.797
2010	205.417	8.521
2011	209.471	9.664
2012	230.100	10.696
2013	234.000	8.500
2014	250.000	6000

2002-2014 yılları arasında Siirt Fıstığı Üretimi.³⁸

Bugün artık ilin adıyla anılan Siirt fıstığı hem ilin hem de her geçen gün bölgenin en önemli ekonomik gücü olmaktadır. Bölge insanı arasında “pırlanta”, “altın” gibi benzetmeler yapılan fıstık bugün birçok üreticinin ilk tercihi oldu. Artan üretim ile birlikte Siirt fıstığı, 2018 yılı itibariyle ilin ekonomisine 1 milyar TL katkı sağladı.³⁹

4.2.1.Siirt Fıstığının Kökenleri

Her ne kadar Siirt’te doğup büyümemiş olsam da bir Siirtli olarak başta ailem, akrabalarım arasında hep Siirt’i dinledim. Annem sık sık bize köyümüzde kendi

³⁸ Siirt Valiliği resmî sitesi; <http://www.siirt.gov.tr/fistikta-bolgenin-parlayan-yildizi-siirt> (22.05.2021).

³⁹ Abdülhamit Kireç haberi. Erişim; <http://www.turktarim.gov.tr/Haber/255/bir-basari-hikayesi-yesil-altin-siirt-fistigi> (16.02.2021).

bahçelerinde yetiştirdikleri ürünlerden bahsederken fıstığın adının geçtiğini hiç hatırlamıyorum. 16 yaşına kadar üç defa gittiğim Siirt'teki köyümüzde kimseden fıstık adına bir şey duyduğumu hatırlamıyorum. Aynı zamanda tarlaya gittiğimizde fıstık gördüğümü de hatırlamıyorum. Bunun üzerine araştırmaya başladığımda köylülerin fıstık ile dönemin Valisi Nuri Okutan zamanında tanıştıklarını o zamana kadar köyümüzde kimsenin fıstık ekmediğini ve fıstık yetiştiriciliğini de bilmediklerini anlattılar. Zaman içinde aslında fıstığın şehirde uzun yıllardır var olduğunu ancak verimsiz ve ilkel yöntemlerle özellikle Tillo ilçesi etrafında yoğunlaştığını fakat bir marka ve piyasasının olmadığını fark ettim. Fıstığın ortaya çıkışına dair aramalar yaparken Siirt İl Tarım ve Orman Müdürü Ergün Demirhan'ın açıklamalarının bu konuya netlik kazandırdığını fark ettim⁴⁰. Demirhan açıklamalarında; Siirt fıstığının tarihi ile ilgili elimizde kesin bir bilgi olmamakla birlikte yaptıkları incelemelere göre Siirt fıstığı çeşidi öncesinde az miktarda Antep ve Halep yöresi fıstık çeşitlerinin Siirt'te yetiştirildiği belirtiyordu. Siirt fıstığı ilk olarak İran'a giden Tillo'lu din adamları, daha sonra da Siirtli tüccarlar tarafından 1900'lü yılların başlarında hıyar vb. sebze ve meyve içlerinde korunarak getirilmiş. Fıstık yetiştiriciliğinin ilk olarak Siirt'in merkez mahallelerinde özellikle Gökçebağ köyünde, Bağtepe ve Doluharman köyleri ile Tillo ve köylerinde yapıldığı biliniyor.

Açıklamaların devamında, 1900'lü yıllardan sonra başlayan Siirt fıstığı yetiştiriciliği 1980'lere kadar pek fazla gelişmemiştir. 1980'lerde Antep Fıstıkçılık Araştırma Enstitüsü Müdürü Ahmet Münir Bilgen ve ekibinin Siirt Tarım İl Müdürlüğü ile yürüttüğü aşılama çalışmaları ve o zamanki adıyla Toprak Su Kurumu tarafından yürütülen fıstık aşılama projesi Siirt fıstığı için dönüm noktası olduğunu ve çalışma ile il genelinde doğal yaşam ortamlarında bulunan çok sayıda bittim ağacına fıstık aşılandığı bilgisini vermiştir. Ancak 1980 yılında dönüm noktası olarak görülen çalışmanın meyvelerini en geç 10 yıl içinde vermesi (hatta aşılama yapıldığında 5 yıl) gerekmektedir. Fakat 2000'lere kadar yani aslında proje başlayana kadar üretim çok düşük ve çok az kişinin yapmakta olduğu bir ürün olmaya devam etmiştir. Bu konuya 2015-2016 yıllarında Antep fıstığı eken bir görüşmecinin ağaçları sökerek arazisini Siirt fıstığına çevirme nedenini sorduğumda Antep fıstığının veriminin

---

⁴⁰ Abdülhamit KİREÇ haberi. Erişim; <http://www.turktarim.gov.tr/Haber/255/bir-basari-hikayesi-yesil-altin-siirt-fistigi> (16.02.2021).

düşük olmasına bağlamıştı. Ayrıca 1980 yılında başlayan projeden Siirt'te birçok kesim bundan habersiz olurken aynı zamanda yetiştirilen fıstığın piyasaya açılma gibi bir durumu da olmuyor. Beklenen marka imajı yaratılmıyor. 2000'lere kadar Siirt'te fıstık sadece bir kesim ailelerin geçimlik ihtiyacını karşılıyor. Öyle ki kır çalışmaları literatüründe 1980 üzerine yapılan hiçbir kır, tarım gibi çalışmalarda Siirt fıstığı yer almaması aşılama projesinin yetersiz veya başarısız bir proje olduğunu gösteriyor.

Ülkemizde en çok yetiştirilen fıstık türü Antep fıstığı olarak bildiğimiz “uzun” ve “kırmızı” çeşitleridir. Bu çeşitlerin yanında ülkemizde ağırlıklı Siirt çeşidi ile beraber tekin, ohadi, halebi gibi Antep fıstığı çeşitleri de bulunmaktadır. Siirt fıstığı da bu çeşitlerden birisidir. Her iki fıstık çeşidinin de tercih edildiği durumlar vardır. Antep fıstığı olarak bilinen uzun, yağ oranı ve tadıyla pastane-tatlı sektörü için tercih edilmektedir. Siirt fıstığı iriliği, görünümü, lezzeti sebebi ile çerezlik olarak tercih edilmektedir. Antep fıstığı çeşitlerinden en kaliteli olarak kabul edilen Siirt çeşidi; kuru ve sulu yetiştirme türlerine bakıldığı zaman, uzun türüne göre daha çok verimlidir. Siirt çeşidi hemen her yıl ürün vermektedir. Sulu ve kuru koşullarda Gaziantep'te yetiştiriciliği en çok yapılan “uzun” çeşidinden yüzde 30 daha verimlidir. Fıstık çeşitlerinde olgunluk yaşı olarak kabul edilen 15 yaş ve üzerindeki uzun çeşidi ağaçlarında kuruda verim ağaç başına 3 kg iken Siirt çeşidinde kuruda verim ağaç başına 5 kg'dır. Sulu koşullarda uzun çeşidinde verim ağaç başına 9 kg olurken, Siirt çeşidinde ise ağaç başına 13 kg ve üzerine çıkabilmektedir. Siirt çeşidi uzun çeşidine göre 3 yıl önce mahsule yatmaktadır. Siirt çeşidi iyi bakım şartlarında bir yıl tam bir yıl yüzde 70 olmak üzere hemen her yıl ürün vermekte iken, uzun çeşidi bir yıl tam bir yıl yüzde 30 verim vermektedir. Siirt çeşidi özellikle taze olarak kavlatıldığı (dış kırmızı kabuğu soyulduğu) zaman meyve görünüşü daha çekici olmakta, çıtlama aralığı artmakta, dolayısı ile iç ve dış pazarlarda iyi fiyata satılmaktadır. Avrupa Birliği standartlarında Siirt çeşidi çok iri meyve sınıfına girmekte, çerezlik olarak istenmektedir.⁴¹

---

⁴¹ Abdülhamit KİREÇ haberi. Erişim; <http://www.turktarim.gov.tr/Haber/255/bir-basari-hikayesi-yesil-altin-siirt-fistigi> (16.02.2021).

4.2.2.Dikimden Hasada Fıstığın Üretim Süreci

İlk olarak 25 cm uzunluğunda naylon poşetlere 1-2 fıstık tanesi koyulur ve bu taneler 1-2 yıl içinde dikilecek olgunluğa erişir. 1-2 sene sonra dizilecek alan/tarlaya götürülür. Bunlar ilk olarak bittim ağacı olarak yetişir. Bu bittim ağaçlarına Siirt merkezden 2-3 yaşında fidanlar satın alınır. Bu fidanlar daha önce dikilen ve bittim olarak yetişen fidanlara aşılama yapılır (detayları ilerleyen bölümlerde anlatılacaktır).

Fıstık fidanları dikilmeden önce ilk olarak fıstık dikilecek arazinin temizliği konusunda çalışma yapılır. İş makineleri yardımıyla taşlar ve yabancı otlar arındırılır. Daha sonra simetrik bir şekilde fidanların dikilmesi için 7-8 metre kadar mesafeli çiteler dizilir. Bunun sebebi traktörün arasından geçerken belli bir mesafeyi koruması ve fidana zarar vermemesi içindir.

Fidanların dikilmesi için belirli bir dönem vardır. Sonbahar ve ilkbahar olmak üzere iki dönemde de dikim yapılabilir. Sonbahar da genel olarak kasım ve aralık ayı, ilkbahar da ise şubat, mart ve nisan ayı tercih edilir. Bunun nedeni ise hava koşullarıdır. Havalarda soğuk olduğunda bu süreç aksayabilir.

Dikimden önce traktör ile arazi sürülür ve bütün otlar temizlenir. Daha sonra 25 cm civarında belirli çukurlar kazılır. Ardından bu çukurlara fidan dikilir ve 5 litre kadar su eklenerek toprak ile kapatılır. Fidan dikilecek arazide başka herhangi bir ağaç olmamasına dikkat edilir. Bunun nedeni ise yeni dikilen fidanların gölge de kalması sebebi ile olgunluk süresinin uzamasıdır. Bu durum verimi etkiler ve hasat aksar. Dolayısıyla en kısa sürede verim almak isteyen üretici fıstık arazisinde fidanların büyümesini engelleyecek ağaçların da önceden temizler.

Dikim işlemleri bittikten sonra bir- bir buçuk ay kadar herhangi bir işlem uygulanmaz ve fidanın gelişimi beklenir. Bu bir buçuk ay içinde ortaya çıkacak yabancı otların traktör veya pat pat adı verilen çapalama makineleri ile arazi sürülür ve temizlenir. Bunun en önemli sebebi olarak fidanın kök salarken yabancı otların buna engel olmaması ve topraktaki mineralleri tüketmemesi adına yapılır. Arazilerin sürümü sonbahar, yazın ve ilkbaharda olmak üzere yılda 3 defa yapılır.

Sulama işlemi ise özellikle yaz aylarının bölgede kuraklığa sebep olmasından dolayı yaz ayları ağırlıklı olmak üzere 2 veya 3 defa sulama işlemi yapılır.

Fidanlar dikildikten 2 veya 3 yıl geçtikten sonra aşılama dönemi gelir. Aşılacak fidanlar ise 4 veya 5 yıllık fıstıklardan alınır. Aşılama işlemi hemen yapılmalı ve ertesi güne sarkmamalıdır. Çünkü bekletildiğinde aşılacak olan fıstıkların solma ihtimali yüksektir. Bu süreci uzatmak adına ise aşılacak fidanlar buzluklara konarak 3 güne kadar korunabilir.

Aşmayı köy içinde aşılama işlemini iyi yaptığı düşünülen belirli kişiler ile önceden ağaç başına anlaşılan ücret karşılığında yaptırılır. Aşılama için kalem adı verilen aşılama kullanılan bıçaklar temin edilir. Bu alet üstten ve alttan 2 cm kadar genişlikte çift ağızlı bir bıçaktır. Aşılama yapıldıktan sonra bandaj ile sarılır ve aşılama işlemi tamamlanır. Aşı tutmadığı takdirde ertesi yıl tekrar aynı işlemler yapılır. Aşılama yapıldıktan 3 ay kadar sonra aşının tutup tutmadığı belli olur. Eğer herhangi bir aksilik olmadığı ve aşılamanın tutmuş olduğu anlaşılırsa ekim-kasım ayları arasında aşının tuttuğu kısımdan 2 cm kadar üstten ağaç kesilir. Bunun sebebi ise ağacın bütün vitaminini aşya verebilmesini sağlamaktır. Böylelikle aşılama kısımdan itibaren gelişim göstermeye başlar.

Aşılama ağaçlara verim verecek olgunluğa erişinceye kadar aşı(kalem) ağacı denir. Aşıdan yaklaşık 2-3 yıl sonra sürekli aşılar (kalem) alınır ve farklı ağaçlara uygulanır. Çünkü ağaç hasat verdikten sonra aşı alınmaz. Aşı (kalem) süreci 5-6 yıl içinde dolar. Bu dönemden itibaren ağaçlar ürün verir. Ancak bir ağacın tam olarak olgunlaşmış en verimli olduğu zaman 10. Yılı doldurduktan sonraki süreçtir.

Bu ağaçlar aşı sürecini tamamlayıp verim vermeye başladığında hasat sürecine geçilir.

Aşılamanın diğer bir yöntemi ise 40-50 yaşını aşmış yabancı bittim ağaçlarına yapılan aşılardır. Bu ağaçlar 3-5 yıl içinde fıstığa dönüşür ve verim vermeye başlar. Bu en karlı yöntem olarak görülür.

Ancak hasattan önce genel olarak haziran ayında ilaçlama yapılır. Bu ilaçlar özellikle zararlı böcekler için uygulanır. Ayrıca fıstık ağaçları sıcaklığı sevdiği için çok soğuk yıllarda verim düşük olur. Bunun sebebi ise fıstıklar soğuk geçen yıllarda ağaca tutunamaz ve kendini olgunlaşmadan bırakır.

Fıstıklar erkek ve dişi olmak üzere iki çeşittir. Her arazide fıstıkların polenleşmesini sağlamak adına arazinin büyüklüğüne göre 2-3 tane erkek fıstık ağaçları bulunur. Bu

erkek ağaçlar verim vermezler. Ancak erkek ağaçların olmadığı arazilerde verim çok düşük olur. Bu ağaçlar dişi ağaçların verimliliğini artırma işlevi görür.

Hasat süresi ağustos sonu başlayıp eylül ayının sonuna kadar devam eder. Genel olarak ağaçların ilk verim yıllarında hane içinde hasat yapılırsa da ağaçların verimliliğine göre arazi sahibi işçi tutar. Fıstıklar salkım olarak gelişir ve her salkımda 20 tane kadar fıstık olur. Hasat başlamadan önce toplanacak ağacın altına geniş çuvallar serilir. Ardından işçiler ağaca tırmanır ve taneleri kopararak aşağıda serili olan çuvallara bırakırlar. Bir ağaçtan elde edilen fıstıklar 3 ile 10 kilogram arasında değişir. Olgunlaşmış bir ağaç ortalama yılda 10 kilo kadar verim verir. Hasadı yapılan ürünler çuvallanarak ağızları başlanır ve traktöre yüklenir. Daha sonra köy içinde bulunan fabrikaya getirilir. Burada sırada beklenir ve sırası gelen üretici ürünü teslim eder. Fabrikada ilk olarak fıstıklar öğütücüye konur. Bu öğütücü etli yapıyı sert kabuktan ayırır ve fıstığı altında yer alan hazneye bırakır. Bu işleme ıslatma adı verilir (Pakyürek, 2020). Ardından üretici fabrikadan ıslatma işlemi görmüş fıstıklarını alarak geceden yarım gün suyun içinde bekletir. Bunun sebebi ise çatlamayan tanelerin suda çatlamasını sağlamaktır. Çünkü çatlamış fıstıkların ekonomik değeri daha fazladır. Sabah sudan çıkarılan fıstıklar kuruması için 3 gün güneşlemeye bırakılır. 3 günden az bırakıldığında tam kuruma olmadığı için fıstıkların küflenme durumu olur. 5 -6 gün gibi bir sürede ise fıstıklar tamamen kuruyup hacmi azalacaktır. Bu da kilogram olarak kayıp anlamına gelir. Dolayısıyla maksimum 4 gün içinde fıstıklar güneşten alınır. Güneşlenme süresinden sonra tekrar fıstıklar çuvallanır ve satışa hazır hale gelir.

Satış için üreticinin izlediği iki yol vardır. Biri kent merkezinde bulunan fabrikaya kendi götürerek satmak. İkincisi ise köye gelen tüccara satmaktır. Tüccar köye gelerek satın alacağı fıstığı kontrol eder ve fıstıkların durumuna göre fiyat belirlenir. Özellikle çatlamış fıstıklar değerli kabul edilir. Meydandere köyünde 2020 yılında ortalama 50 TL'den satılan fıstıklar 2021 yılında 65 TL'den satılmıştır. Ayrıca İstanbul, İzmir ve Ankara olmak üzere büyük kentlerde ilişkileri olan üreticiler ise kendi tuttıkları araçlar ile ürünlerini bu kentler götürerek satarlar. Bunun en önemli sebebi ise fiyat farkıdır.

4.2.3.İl'den Bölgeye Taşan Altın

Siirt fıstığı projesi her ne kadar Siirt adıyla anılıp merkez ve ilçelerini kapsayan bir proje olarak başlamış olsa da zamanla proje Siirt'i aşmış ve bölgeye yayılmaya başlamıştır. 2001 yılında başlayan Siirt Fıstığını Geliştirme Projesi 2021 yılı itibariyle 20 yıllık serüveninde başta Batman, Mardin, Diyarbakır olmak üzere komşu il ve ilçelerde de etkiler yaratarak alt projelerin doğmasını sağlamıştır. Bugün günümüzde Türkiye sınırları içinde 56 ilde üretimi yapıldığı tahmin edilen fıstık, bölgede KDRP kapsamında Siirt'te başlatılan proje ile varlığını hissettirmiştir. Bu alt projelerden biri olan ve daha önce Siirt iline bağlı Batman ve ilçelerinde fıstık ekimi projesi "Batman fıstık diyarı olacak" başlığıyla Dicle Kalkınma Ajansı'nın "2015 yılı meyveciliğin geliştirilmesi ortak mali programı" protokolü kapsamında fıstık yetiştiricilerine destek sağlamaya başladığı duyuruldu. 2016 yılında Batman'da Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Dicle Kalkınma Ajansının yüzde 75 hibe desteğiyle üreticiye 1,5 milyon fıstık fidanı dağıtıldı. Ekilen fıstık fidanları ile Batman'da 2016 yılında fıstık yetiştirilen alan 60 bin dekara ulaştı. Daha önce sadece Batman'ın Beşiri ilçesinde üretilen fıstık bugün yapılan yardım ve destekler ile Kozluk, Sason, Gercüş ve Hasankeyf ilçelerinde de ekimi yapılıyor.⁴²

Bölge de fıstık öncesi düşük verimde yoğun olarak yapılan ve geleneksel dediğimiz buğday, arpa, mercimek üretimi ile kıyaslandığında çok daha fazla gelir getirmesi ve daha zahmetsiz bir süreç olması Siirt'te olduğu gibi Batmanlı üreticilerinde ilgisini çekmekte ve ilde üretimi artmaktadır. Örneğin bu konuda tarlasında önceki yıllarda buğday, arpa, mercimek gibi ürünler yetiştirdiğini belirten bir üretici, Devlet desteği ile artık fıstık üretimine yöneldiklerini belirtti.⁴³

Bölgede yine büyük bir potansiyel taşıyan iller arasında Mardin'in Midyat ilçesinde de fıstık projesi bu süreçte başladı. Özellikle bittim ağaçlarına yapılan fıstık aşılması sonrası hızla verim elde edilmesi projeleri bu yöne doğru kaydirmış ve Midyat'ta çok fazla bulunan yabani bittim ağaçları aşılarak fıstığa kazandırılmıştır.

---

⁴²<https://www.dunya.com/yurttan-haberler/batman-fistik-diyari-olacak-haberi-332134> (01.06.2021).

⁴³<https://www.dunya.com/yurttan-haberler/batman-fistik-diyari-olacak-haberi-332134> (01.06.2021).

Başlatılan proje ile çiftçilere eğitim veren ziraat mühendisleri fıstık yetiştiriciliğiyle ilgili yabancı bittim ağaçlarında aşılama, budama, gübreleme ve sulamanın nasıl yapılacağı gibi bilgiler verdiklerini ve eğitimin ardından bölgedeki yabancı bittim ağaçlarının ıslah edilerek Antep ya da Siirt fıstığına dönüştürülmesi hedeflediklerini açıkladılar.⁴⁴

Çalışmamızın ana eksenini oluşturan Siirt fıstığı ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmuş olsa da aynı zamanda birbirine yakın iller olması ve aynı zamanda Kürt nüfusunun ağırlıklı olduğu çevre illerde de Siirt fıstığı aşılama projelerini görmemiz şaşırtıcı gelmemektedir. Özellikle Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Van ve Bitlis günümüze kadar Siirt dışında fıstık projesinden bölgede Siirt fıstığından en fazla faydalanılan iller arasındadır. Van Büyükşehir Belediyesi Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı tarafından 2015 yılında ekonomik projeler kapsamında başlattığı ve 4 bin yabancı bittim ağacını fıstığa dönüştürme projesi sonrası 2016 yılında 5 bin 500 bittim ağacına 48 bin Siirt Fıstığı aşılması yapılması, fıstığın bütün bölgeye yayılmakta olduğunun göstergesidir.⁴⁵

Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi kapsamında başlatılan Siirt Fıstığını Geliştirme Projesi sadece Siirt ilini değil bütün bölgeyi hatta Türkiye sınırları içinde yer alan Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadığı illeri kapsamaktadır. Dolayısıyla fıstığın sadece bir kalkınma hamlesinden ziyade aynı zamanda bölgeyi küresel piyasalara dahil edecek çözülme sürecini başlatmak/hızlandırmak adına yapılmış bir hamle olarak okumamız çok da yanlış olmayacaktır. Bu durumu daha iyi anlayabilmemiz açısından 2012 yılında Bitlis ilinin Hizan ilçesinde Kaymakamlık ve İlçe Tarım Gıda ve Hayvancılık Müdürlüğü tarafından başlatılan “Siirt Fıstığı Aşılama Projesi” ile binlerde bittim ağacına Siirt fıstığı aşılması iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu konuda açıklamalar yapan dönemin ilçe kaymakamı Hayrettin Baskın, ilçelerinde vatandaşların yüzde 80’inden fazlasının tarım ve hayvancılık yapması ile 15 köyde Siirt fıstığının aşılması ve Siirt fıstığı fidanının ekimi ile alakalı bir proje

---

⁴⁴ <https://ilkha.com/guncel/menengic-agaclarina-antep-ve-siirt-fistigi-asilanacak-51397> (01.06.2021).

⁴⁵ <http://www.habervan.com/van-haber/buyuksehir-5-bin-500-yabani-bittim-agacina-48-bin-fistik-asisi-yapti-h16895.html> (01.06.2021).

geliştirdiklerini ve 15 köye 15 bin Siirt fıstığı aşısı yapıldığını açıkladı.⁴⁶ Bitlis'i bizim için önemli kılan nokta ise tam olarak burada yatmaktadır. Bir bölgeye, ile, ilçeye veya köye nüfus ederken öncelikle orada bulunan vatandaşlara ulaşmanız gerekmektedir. Bunun içinde o vatandaşlara temas edebileceğiniz bir alan oluşturmalıdır. Hizan ilçesinde nüfusun büyük çoğunluğunun tarım ile uğraşması ancak işsizlik ve istihdam oranlarının düşük seyri burada iyi bir çalışma ile hükümetin halkı yanına çekmesi muhtemel görünmektedir. Ancak Bitlis'i önemli kılan tek nokta Hizan ilçesinin dışında aynı zamanda 2011 yılında Bitlis merkez ve Mutki ilçesinde de Tarım ve Orman Müdürlüğünün "Fıstık Yetiştiriciliği Geliştirme Projesi"ni başlatarak yabancı bittim ağaçlarına fıstık aşılması yapılmasıdır. Bugüne kadar elverişsiz, dağlık araziler olarak değerlendirilen ve kendiliğinden ortaya çıkan bittim ağaçları ile çevrili arazilerde yapılan üretim ancak kendi kendine yeten üretici kapalı yapısını korurken fıstık projesi sonrası bu durumun değişmesi öngörülmüştür. Bu proje kapsamında 2019 yılı itibariyle 50 bin bittim ağacına yapılan 500 bin göz fıstık aşımı ile 300 ton fıstık hasat edilerek 20 milyon lira⁴⁷ gelir elde edilmesi, Bitlis 'i dışı açılacak ve pazar sistemine dâhil edebilecek bir projedir. Kısacası Bitlis'te başlatılan ve günümüze kadar olan etkisine baktığımızda fıstığın sadece Siirt'te değil aynı zamanda bölgede de oluşturabileceği büyük bir potansiyel olduğu ortadadır. Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesi açısından da fıstığın Van ve Bitlis' te yoğunlaşmasının başka bir etmeni de dünyada giderek artan iklim krizi sorunu ve ilerde yaratacağı etkileridir. Türkiye içinde iklim krizinden en çok etkilenmesi ve kuraklaşması beklenen Doğu Anadolu bölgesidir (Aysu, 2015). Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Bitlis ve Van fıstık üretimine hızla geçerken bu durum iklim krizine karşı bölge için bir olanak da değerlendirilebilir. Çünkü gelecek yıllarda yaşanacak kuraklıklarla birlikte birçok tarımsal ürün üretilemez hale geleceğinden dolayı az su isteyen fıstık ile elde edilecek kazanç hem toprağın kullanımını sağlamış olacak hem de bölge halkını olası bir açlık ve beraberinde gelecek olan göç dalgasına karşı korumuş olacaktır. Ancak bunun içinde doğru kullanım önemlidir. Çünkü fıstık üretimini arttırmak adına kullanılan kimyasal ve ilaçlar da iklim krizini tetikleyerek

---

⁴⁶ <https://www.haberler.com/hizan-da-siirt-fistigi-asilama-projesi-3793362-haberi/> (01.06.2021).

⁴⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bitliste-300-ton-yesil-altin-hasadi-bekleniyor/1561225> (01.06.2021).

bölgede kuraklığı arttırabilir. Ancak doğru kullanım ile bölgede önemli bir tarım ürününe dönüşmesi kaçınılmazdır.

Peki bugüne kadar bu potansiyel nasıl fark edilmemiş veya ortaya çıkarılamamıştı? Bu konuda şimdiye kadar anlattığımız bölgede izlenen tarım politikalarının büyük bir etkisi olduğu kesindir. Bununla birlikte başta AB'nin baskıları ile başlatılan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi kapsamında bölgede geri dönüş sonrası istihdam olanaklarını arttırmak adına Siirt Fıstığını Geliştirme Projesi önemli bir noktada durmaktadır. Fıstık projesi ile birlikte bölgede başlayan çalışmalar bölgede yabancı olarak bulunan bittim ağaçlarının aşılması ve 5 yıl gibi kısa sürede verimli fıstık ağaçlarına dönüştürülebilmesi, bu potansiyelin ortaya çıkmasında diğer bir etmendir. Scott Devlet Gibi Görmek kitabında (2008), devletin doğaya ve ağaçlara da birer faydacı gözle baktığını yani işine yarayacak ağaçları (örneğin kereste olabilecek) değerli atfederken, diğerlerini yabancı olarak gördüğünü belirtmiştir. Bugün Siirt'te de aşılama yapılan bittim ağaçları atıl yabancı olarak adlandırılmakta ve fayda sağlayacak olan Siirt fıstığı övülerek yerini fıstık ağaçlarına bırakması için çalışmalar yapılmaktadır. Halk arasında bittim olarak adlandırılan bitki, Menengiç olarak da biliniyor. Doğada ender bulunan bir yabancı fıstık ailesinden olan bu bitki, Türkiye sınırları içinde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bol miktarda bulunması bugün bir avantaja dönüşmüş durumdadır.

Yıllarca bölgede yakacak ihtiyacının karşılanması için kesilen bittim ağaçların aşılama yapılarak ekonomiye kazandırılması bölgede önemli değişimlerin filizlenmesini sağlamıştır. Her ne kadar atıl durumda olsa da aslında bölgede küçük üreticinin sakızdan sabuna kadar birçok alanda da kullandığı bir ağaç olan bittim bölgede piyasaları da etkilemiştir. Saçlara iyi gelmesiyle bilinen bittim sabunu, bölgede fıstık üretiminden en çok etkilenen ürünlerin başında gelmektedir. Bunun en büyük nedeni ise bittim ağaçlarına aşılama Siirt fıstığıdır. Bu konuda açıklamalar yapan esnaf Kenan Özalp, “bağ, bahçe sahiplerinin fıstık ağaçlarına yöneldiği ve bittim üretiminin çok az olmasından dolayı fiyatların iki katına çıktığını belirterek ürünün giderek zor bulunan bir hale gelmesiyle 2019 yılında kilosunun 150 ile 200 TL'yi gördüğünü açıkladı.⁴⁸ Aslında fıstık ile bölgede üretimden ekonomiye kadar

---

⁴⁸ <https://www.haberler.com/siirt-bittimi-altin-fiyatini-gecti-12703353-haberi/> (18.04.2022).

birçok alanın etkilenmiş ve etkilenmeye devam ettiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Ancak bu durumun olumsuz bir yanı da bölgenin doğal bir ürünü olan bittim ağaçlarının aşılansarak fıstığa dönüştürülmesi veya fıstık ekimi için kesilmeleridir. Her geçen gün azalmakta olması ilerde bölgenin doğal yapısında bozulmalara neden olacak etmenlerden biri olacaktır.

4.3.Fıstık Kimin Projesi?

Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi kapsamında başlayan “Siirt Fıstığını Geliştirme Projesi”, bölgede bir kalkınma hamlesi olarak görülürken aynı zamanda bölgesel eşitsizliğin ve istihdam olanakları sunması beklenen bir proje konumundadır. Bu konuda 2012 yılında dönemin valisi Ahmet Aydın, Aktaş köyünde bir vatandaşa ait 130 dönümlük arazide, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi kapsamında fıstık fidanı dikerken basın mensupları bu anları kaydetmişti.⁴⁹ Benzer açıklamaları yine 2015 yılında Siirt valisi olan Mustafa Tutulmazdan da duymak mümkündür. Tutulmaz basına yaptığı açıklamada; fıstığın Siirt ile özdeşleşmiş hem marka özelliği taşımakta hem de köye dönüş projesine katkı sağlaması açısından stratejik ve ekonomik öneme sahip bir ürün olduğunu ve köye dönüş yapan vatandaşların öncelikli olarak faydalandığı belirtmiştir.⁵⁰ Ancak projenin gerçek faydalananlarına baktığımızda bu projenin kime, nasıl fayda sağladığı bazı soru işaretlerini barındırmakta ve projenin samimiyetini zedelemektedir. Bu soru işaretlerinin ortaya çıkmasının en büyük sebebi ise koruculuk-fıstık-geri dönüşler arasında bulunan karmaşık ilişkinin ortaya çıkardığı sonuçlardır.

Koruculuk sistemi kurulduğu ilk günden itibaren tartışılan bir konu olurken KDRP'nin başlamasıyla da yeniden gündeme gelmiş ve geri dönüşlerin önünde bir engel olduğu tartışılmıştır. Bu durumun en büyük nedeni olarak da korucuların bazı bölgelerde boşaltılmış köylerde işgal ettikleri arazi, bağ ve bahçeleri yıllardan beri kullanmakta ve bu nedenle de geri dönüşün önünde şu anda önemli bir engel

---

⁴⁹ [https://www.haberler.com/siirt-fistigi-modeli-gelistirme-projesi-4377415-haberi/\(18.04.2022\)](https://www.haberler.com/siirt-fistigi-modeli-gelistirme-projesi-4377415-haberi/(18.04.2022)).

⁵⁰ <https://www.dunya.com/yurttan-haberler/siirt039te-fistik-ekili-alan-6-kat-artti-haberi274360> (15.02.2021).

oluşturmakta olmalarıdır (TESEV, 2008: 33). Bu durum Avrupa Birliği'nin yayınladığı 2001 yılı raporlarında da öngörülmüştür. “Boşaltılan köyleri korumaları için devlet tarafından ödenek ve silah verilen köy korucuları, giden köylülerin evlerine yerleşmiş olup, bu evleri yasal sahiplerine iade etmeyi reddetmektedirler” (2001: 30). Bu sebeple bölge illerinde devletin temsilcisi konumunda bulunan valilerin köy koruculuğunu kabul eden köylerle ilişkisi, zorunlu olarak göç ettirilen ve köy koruculuğunu kabul etmeyen köylerle olan ilişkisinden daha iyidir. Dolayısıyla bölgede yapılan çalışmalardan köy koruculuğunu kabul eden köylerin ve köylülerin faydalandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çalışmamı yaptığım Meydandere köyüne bu durumu yaşayan köyler arasındadır. Bu konuda koruculuğu kabul eden köy, yapılan destekler ile fıstığa geçmiştir. Ancak Siirt'te her seçimde diğer ilçeler ile kıyaslandığında daha muhalif bir sonuç veren Kurtalan ilçesinde yaşayan ve koruculuğu kabul etmeyen kişilerle 2019 ocak ayının son günlerinde görüştüğümde kendilerinin köylerine gittiklerini ancak fıstık ekimi için verilen yardım ve desteklerden haberleri olmadığını, hiçbir vali ve yetkilinin kendilerine gelip bunu anlatmadığını, arazilerinde hala buğday ve arpa ektiklerini belirttiler. Yapılan açıklamalar ve söylenenler ile alandan aldığımız veya duyduklarımız birbirleriyle örtüşmezken ortada tek bir gerçek olduğu aşikardır: Siirt Fıstığı.

Fıstığın Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne devam eden kır nüfusunun tasfiyesi ve boşalan köyler giderek arttı. Güneydoğu bölgesinde bunların yanında bir de silahlı çatışmalar, köy boşaltmaları ve bölgesel ayrımcılığın yarattığı yoksullaşmayla kırsal alanlar fazlasıyla boşaldı ve boşaltıldı. Ancak 1994-1995'lere dayanan köye dönüş projeleri de istenilen sonuçları vermemekle birlikte 2000 sonrası köye dönüş projeleri kapsamında başlatılan Siirt Fıstığını Geliştirme Projesi tek başarılı proje gibi görünüyor. Öyle ki fıstık sonrası köy boşaltılmasından ziyade bir köye dönüş söz konusudur. 1980'lerde Manisa, İstanbul gibi batı illerine göç eden birçok görüşmeci artık yılın belli dönemlerini Siirt'te geçirerek ikili bir hayat yaşarken bazı yakınlarım ise tamamen geri döndüler. İşsizliğin ciddi bir sorun oluşturduğu ülkemizde tarım kesiminde ortaya çıkabilecek gelişmeler, kentlere hızlı göçün olmasını engellemektedir (Aysu, 2002). Fıstık ile hem kırdaki istihdam olanakları yaratılırken

hem de Siirt için kısmen göç azaltılmış oldu. Özellikle koruculara sağlanan avantajlar ve fistikçılığa yönlendirerek gençlerin göç etmesinin önüne geçilmiş denebilir.

Siirt ilinin yıllara göre göç hızı	
Dönem	Net göç hızı (%)
1980	-29,5
1990	-140,7
2000	-75,1
2007	-2,5
2008	-10,9
2009	-16,7
2010	-12,7
2011	-18,5
2012	-7,8
2013	-11,91
2014	-17,52
2017	-9,95
2018	-2,14
2019	-18,7
2020	-11,75
2021	10,99

Kaynak: TÜİK (20.04.2022)

Siirt'in 1980'den günümüze göç durumuna baktığımızda bazı önemli noktalar göze çarpmaktadır. 1980 yılı ülke genelinde küresel piyasalara bütünleşirken bölgenin bu duruma tepkisinin göçler üzerinden olduğunu belirtmiştik. Ancak bölge için olduğu

kadar Siirt için de 1990-2000 yılları göçlerin en yoğun yaşandığı süreçler olmuştur. Bunun en önemli sebebi bölgede yaşanan silahlı çalışmalar ve zorunlu göç politikalarıdır. 2000 yılına önemli oranda göç vererek nüfus kaybeden Siirt'te fıstık projesinde uygulamaya geçilmesi ilk bakışta etki etmiş gibi görünmektedir. Aşılana fıstıkların 5 yılda verim vereceği düşünöldüğünde projenin başlamasından 7 yıl sonra nüfusun önemli bir bölümünü koruduğu görölmektedir. 2007 yılından sonra Siirt nüfusu hızında gelgitli süreçler yaşanmış olsa da diğere bir önemli nokta 2018 yılıdır. Bu süreçte ölkede yaşanan kriz ile 1 milyon insanın kırsal alanlara döndüğü söylenmektedir. Siirt içinde anlaşılacağı üzere geri dönüşlerle birlikte 2018 yılında tarihinin en az göç verdiğı dönem olmuştur. Son iki yıla baktığımızda ise Siirt, belli oranda aldığından daha fazla göç veriyor olsa da bu durum küçük oranlarda azalma eğiliminde ve 2000 öncesine göre büyük oranda değıştığını göstermektedir. Siirt ilinin 2000 sonrası nüfus verileri de bu durumu desteklemektedir. Nüfus sayılarına baktığımızda da 1980 yılında önemli oranda göç vermiş olmasına rağmen nüfusu artarken 1985 yılına kadar artmaya devam etmiştir. Ancak bu yıldan sonra neredeyse nüfusunun yarısını kaybetmiştir. 2000 yılında nüfusu yeniden yükselişere geçmişse de bu dönemde nüfus oranı ile 81 il içinde 64'üncü sırada kalmıştır. 2011 yılında 58'inci sıraya kadar ilerlemiş olsa da bu yıldan sonra sabit bir tutum içinde kalmış ve nüfusunu korumayı başarmıştır.

Siirt il nüfus bilgileri		
Yıl	Toplam	Sıra
1965	264.832	51
1970	320.684	44
1975	381.503	43
1980	445.483	41
1985	524.741	38
1990	243.435	66
2000	263.676	64
2007	291.528	59
2008	299.819	59
2009	303.622	59
2010	300.695	59
2011	310.468	58
2012	310.879	58

2013	314.153	58
2014	318.366	58
2015	320.351	58
2016	322.664	58
2017	324.394	58
2018	331.670	58
2019	330.280	58
2020	331.070	58
2021	331.980	58

Kaynak TÜİK (20.04.2022)

Ayrıca fıstığı bölgedeki diğer illere yayarak sadece Siirt değil göç veren çevre illerde de kırsal göç azaltılırken aynı zamanda kırsal istihdam da sağlanmış oluyor. Bu durumun Türkiye ve göç alan büyük kentler için bir avantaj yarattığı söylenebilir. Ancak hükümetin böyle bir proje ile bölge üzerinde planlamaları sadece bu kadarıyla sınırlı olamayacağı ortadadır. Bölgede tarım topraklarının bölge halkı için ne kadar önemli olduğunu görmüştük. Bölgeyi toprak üzerinden kontrol etmek her dönem hükümetlerin baş vurduğu politikalar arasında yer almıştır. Bu konuda aslında cumhuriyetin ilk gününe kadar gidebileceğimizi önceki bölümlerde vurguladık. Kısa bir hatırlatma yapmak adına Celal Bayar'ın hazırladığı Kürt raporuna bakacak olursak, “Köylüyü toprak sahibi yapmak köylüyü hükümet bağlayacak çok etkili bir tedbirdir” (Topdemir, 2009: 138) dediğinde henüz bölgede tarım ilkel dönemini yaşamaktaydı. Bugün de Siirt fıstığı ile aslında cumhuriyetten beri bölgenin kontrolünde toprağın önemini anlamaktayız. Fıstık sonrası değersiz topraklar önem kazanmış ve bölge insanını devlete bağlayacak bir unsur olarak kullanılmıştır. Siirt fıstığı ile de yerel üretim desteklenerek istihdamın artması planlanmış ve bu şekilde tarım üzerinden bölgenin içine nüfus edilebileceği düşünülmüştür. Çünkü kapalı bir topluma nüfus edebilmek adına öncelikle o yapıyı kırmak gerekmektedir. Günümüzde bu ortamı yaratacak olan sistem kapitalizmdir. Çünkü “Kapitalist toplumun emek yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğmuştur. Bu ikincisinin çözülmesi ilkinin serbest hale getirir” (Marx, 2019: 688). Cumhuriyet'in başından itibaren bölgeden uygulanan tarım politikalarının istenilen hedefe ulaşmasında bir araç olan kapitalizm, ancak feodal yapının çözülmesiyle alan üstünlüğünü elde edebilirdi. Bu üstünlük ile birlikte devlet de bölgede daha fazla kontrol sağlayabilecekti.

Kitlelerin rejime kazanılması sorunu 1930'lar ve sonrasında hiçbir yerde ülkenin Doğusu ve Güneydoğu'sunda olduğu kadar hayati bir önem arz etmiyordu. Rejimin önde gelenlerinin kafasında toprak reformunun en büyük getirilerinden birisi, kendisini Kürt olarak gören önemlice bir nüfusun rejime kazandırılmasıydı (Karaömerlioğlu, 2014: 139). Bugün de benzer şekilde hep göz ardı edilse de asimile ve kendi tarafına çekme politikalarında toprak ve tarım bölge için önem arz etmektedir. 1930'larda gündeme gelen toprak reformunda olduğu gibi kıra yapılan yatırımlar ve Siirt fıstığı projesi ile izlenen politika aslında devletin bölge halkını yanına çekme ve onları toprağa bağlayarak kontrollerini sağlama düşüncesinin ürünüdür. Bu doğrultuda başlayan Siirt fıstığı projesi ile 1990'larda GAP'ta olduğu gibi yapılan destekler ve teşvikler de bölge halkını feodal yapıdan çıkararak devlete bağlamak adına yapılmış hamlelerdir. Bu konuda 2012 yılında dönemin Siirt Valisi tarafından yapılan açıklamada "200 çiftçimize 97 bin 375 adet fıstık fidanı, 97 bin 375 metre tel örgü, 19 bin 375 adet demir dikme yardımı yapılarak, 4 bin dekar alanda fıstık bahçesi tesis edildiğini"⁵¹ belirtirken aslında bir anlamda bölgede fıstığı merkeze alan bir noktada durulmaktadır. Fıstığının devlet tarafından bölgede merkez bir noktada durmasının farklı bir çok etkisi olmuştur. Bunların en başında ise daha önce de bahsettiğimiz gibi Siirt fıstığında uzmanlaşma ile bölgede artan mono-kültür tarımı ve hayvancılığın giderek azalmasıdır. Her fırsatta fıstık projesine dair devlet yetkilileri (valiler, il tarım ve hayvancılık müdürlüğü...) tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi, bölgede ekonomik şartlarının iyileştirilmesi ve artırılması için çaba harcadıklarını kolaylıkla dile getiriyor olsalar da fıstık sonrası yapılan yardımların büyük bir çoğunluğu fıstık üreticisi öncelikle korucular olmuştur. Bu durum bölgede hayvancılığın giderek azalmasına ve ülke de hayvan ve et ihtiyacı açısından dışa bağımlılığının artmasını da beraberinde getirmiştir. Çünkü bölgede tarım ile birlikte en fazla iş olağanı olan hayvancılık fıstık sonrası tıpkı bittim ağaçlarında olduğu gibi azalmaya ve değersizleştirilmeye olanak sağlamıştır. Bu konuda eskiden hayvancılık yapıp bugün fıstık üretimine geçen bir köylü 2019 yılının ocak ayında görüştüğümde, daha önceki yıllarda köyde otlanmaya sekiz sürü çıktığını belirtirken bugün artık sadece iki sürünün⁵² olduğunu, hayvancılığın giderek azaldığını belirtmişti. Bu durumun ortaya çıkmasında özellikle mera alanlarının fıstık ekimi adına

⁵¹ [https://www.haberler.com/siirt-fistigi-modeli-gelistirme-projesi-4377415-haberi/\(18.04.2022\)](https://www.haberler.com/siirt-fistigi-modeli-gelistirme-projesi-4377415-haberi/(18.04.2022)).

⁵² Her bir sürüde ortalama 200-250 hayvan vardır.

çitlenmesinin de büyük bir etkisi olduğu kesin. Altıncı bölümde fıstık üretiminin hayvancılık üzerindeki etkilerinden daha detaylı bahsedeceğimizden burada bu konuya daha fazla girmezken kısaca bölgede çitleme hareketinden de bahsetmek gerektiği kanısındayım. Siirt'te fıstığın giderek yaygınlaşması ile toprağın metalaşması da hız kazanmıştır. Metalaşma süreci “köylü toplulukların hayvanlarını otlatdığı, yakacak odununu topladığı, balık tuttuğu, avlandığı ve toprağı işlemeden sağladığı asgari geçimini takviye ettiği diğer faaliyetlerini yürüttüğü ortak kullanıma açık alanların etrafının çitle çevrilerek, kapatılmasını içermekteydi” (Bernstein, 2009: 43). Bilindiği gibi çitleme hareketi devletin ve burjuvazinin (feodal ağaların) köylüyü topraktan ve meralardan uzaklaştırarak tarımda metalaşmaya gitmesi ve uluslararası pazara o toprağı ve o toprakta üretilen ürünleri dahil etmesi sonucu topraktan koparılan köylülerin işçileşme hareketidir. Bu doğrultuda sürekli yeni kaynaklar ve yeni alanlara dahil olmaya çalışan kapitalizm için aslında çitlemeler sürekli tekrarlanmaktadır. Bölge açısından baktığımızda aslında çitlemeler yeni değildir. Uygulanan politikalar ile bölgede mera alanlarının tehlikeli olarak görülmesi ve bu yüzden hayvanların otlatılmasının yasaklanmasının yanı sıra zorunlu göç politikası ile köylülerin topraklarından uzaklaştırılması, ormanların yakılmasından mera alanlarına mayınlar döşenmesine kadar bölgede farklı amaçlar uğruna çitlemeler hep askeri güç ile yapılmıştır. Bugün de fıstık sonrası mera alanlarının “fıstıklaştırılması” ile hayvanların otlatılamaması yani çobanların ve hayvancılık yapmak isteyenlerin doğal müşterek alanlardan çıkarılması aslında bölgede çitleme hareketinin fıstık ile de farklı bir boyut aldığını, kısacası artık bölgede çitlemelerin kapitalizmin de çıkarlarını besleyecek bir şekil aldığını göstermektedir.

Ayrıca bölgede dağlık alanların fıstık ile buluşmasından, bölgenin doğal bir ürünü olan bittim ağaçlarına fıstık aşılmasına kadar birçok alanda çitleme hareketinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bununla birlikte bütün dünyanın başına gelen felaketlerden biri olan çevre, hava, toprak, deniz, ozon tabakasının delinmesi gibi ortak müşterek alanların da çıkarlar uğruna çitlenmesi 1980'lerde küreselleşme politikaları ile hızlanmıştır (collective, 2014). Bugün ülkede tarım alanında en az kimyasal ilaç ve gübreye maruz kalan alanlarda fıstık ile birlikte kimyasala bulaştığını belirtmemiz gerekiyor. Bildiğimiz gibi hava kirliliğinden, içme sularına oradan çocukların balık tutup yüzdüğü nehirlere kadar çevre, hava kirliliğini tarımda kullanılan kimyasalların

çok büyük bir etkisi vardır. Bugün bölgede de fıstık ile artan kimyasal kullanımı doğal müşterek alanları kirleterek aslında çitleme hareketine katılmaktadır. Ancak bu çitleme hareketi fıstık projesinin geçen 20 yıllık sürecinde köylüyü topraktan kopardığını söylememize izin vermeyecek şekilde aksine köylüyü toprağa bağlamaktadır. Ancak büyük toprak sahiplerinin diğer alanları almak istediğini kendi köyümde sürekli duyarken ilerleyen zamanlarda bölgede yeni yerel burjuvanın ortaya çıkması mümkün görünüyor.

5.BÖLÜM: AB ve ORTAK TARIM POLİTİKASI

Avrupa Birliği, 1957 yılında altı üye ülke tarafından işgücü ile mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına dayanan kömür ve çeliğin yanı sıra diğer sektörlerde de ekonomik birliği kurmak amacıyla, 1957'de Roma Antlaşması imzalanarak 1958 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olarak kuruldu. AET'nin amacı, malların, işgücünün, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaştığı bir ortak pazarın kurulması ve temelde Avrupa kıtasında siyasi bütünlüğün sağlanmasıydı. ABD'nin Avrupa ülkelerine yüklü miktarda yaptığı Marshall yardımları ile Doğu Bloğuna karşı müttefik sağlarken aynı zamanda bunu güçlendirmek için de Avrupalı Devletlerinin birliğini desteklemiştir. ABD destekleriyle kurulmaya başlanan AET, katılan yeni ülkeler ile bölgesel bütünleşme hareketlerinin en büyüğü konumuna gelmiş ve hızla gelişerek ABD'nin karşısında kapitalist dünyanın ikinci güç merkezi olarak çıkmıştır (Aysu, 2005). Daha sonra farklı yıllarda üye sayısı artan ve yeni anlaşmalar imzalanarak genişleyen Avrupa Birliği, küreselleşen kapitalist dünyanın yeni koşullarıyla uyumlu hale getirilmiştir. Topluluğun ilk amaçlarından biri; mal, hizmet, sermaye ve işgücünün serbestçe dolaşabileceği geniş bir ortak pazar oluşturmaktır. Bu ortak pazar amacının bizi asıl ilgilendiren kısmı ise topluluğun başından beri Roma Anlaşmasıyla tarım sektörünü kapsamayı amaçlaması ve anlaşma maddeleri arasında tarıma yer vermesidir. Özellikle 1957 yılında imzalanacak olan ve Avrupa Birliğinin kurulmasına da ön ayak olan Spaak raporunda tarımın yer almadığı bir ortak pazarın kurulamayacağı önemle vurgulanmıştır. Ancak bu ortak pazarın kurulması bazı şartları da beraberinde getirmiştir. Bu şartlardan ilki altı üye ülke arasında sadece ticaret sınırlarını kaldırmak yeterli değildir. Bunun yanı sıra, uygulanan kotalar, fiyat belirlemeleri, gümrük vergileri, mevsimlik işçi dolaşım kısıtlaması ve ihracat sübvansiyonları gibi ticaret üzerinde etkili olan bazı uygulamalardaki sınırlarında kaldırılması gerekmektedir. Ayrıca üye ülkeler kendi uluslarının tarım politikalarını bırakarak üye ülkeler arasında belirlenen ortak politikayı izlemelidir. Spaak raporunda yer alan maddelere bakıldığında amaç; ortak bir pazar kurarak ürünlerin serbest dolaşımını sağlamak olarak yazılmış olsa da pratikte farklı amaçlar içermektedir. Avrupa Birliği ülkeleri kendi ülkesinde olmayan ve diğer ülkelere getireceği ucuz ürünleri kendi halkına sunarken aynı zamanda kendi ürünlerinin de satışını sağlayarak kendi çiftçisini korumaktır. Bunun için giderek yeni devletleri kabul eden Avrupa Birliği aynı zamanda başvurular da

almıştır. Türkiye’de Avrupa Birliğine girebilmek adına kapıyı çalan tarafta yer almaktadır. Demokrat Parti döneminde Başbakan Adnan Menderes’in öncülüğünde Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğuna tam üyelik için 1959’da başvurmuş ve yapılan görüşmelerin ardından 1964’te Ankara anlaşasını imzalamıştır. Ancak 1970’lerde izlenen ithal ikameci politika sonrası AB ile ilişkisini askıya almıştır. Daha sonra bütün dünyada hızla artan neoliberalizmin ülkemize Özal ile birlikte 1980’de 24 Ocak kararlarıyla kendini gösterirken bu süreçte ithal ikameci politika terk edilmiş ve serbest rekabete dayalı ekonomi anlayışı hızla hayatımıza girmiştir. İzlenen bu yeni politika sonrası AB ile ilişkiler yeniden canlanmış ve 1995’te temel amacı, dış ticarete serbestleşmeyi teşvik etmek, sınırlardaki tüm korumacı uygulamalara son vermek (Aysu, 2015: 255) olan Gümrük Birliği anlaşması imzalanarak 1996 da yürürlüğe girmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte 1980’lerin başından bu yana, Türkiye önemli ekonomik değişimler yaşamıştır. Bu değişimlerin gerçekleşmesinde önemli bir pay olarak ise ülkenin küresel piyasalara eklenmesi gösterilmektedir. Avrupa Birliği Türkiye’nin AB’ye katılımı yönünde yayınladığı 1998 yılı raporunda Türkiye’de gerçekleşen bu ekonomik değişimde ülkenin dış dünyaya aşamalı olarak açılmasının kilit bir rol oynadığını belirtmiştir. Raporda açıklanan veriler ise bu durumu destekler niteliktedir.

İhracatın GSMH içindeki payı 1981’deki %4,3 düzeyinden, 1997 yılında %23,9’a yükselmiştir. İthalatın payı da %11,7’den %29,5’e çıkmıştır. Bu dışa açılma, Topluluk ile Gümrük Birliği anlaşmasının 31 Aralık 1995’te yürürlüğe girmesiyle daha da hızlanmıştır. 1997 yılında, Türkiye’nin ihracatında ve ithalatında Topluluğun payı, sırasıyla %46,7 ve %51,2 olmuştur (1998: 18).

Fakat dışa açılma ve bununla birlikte artan ithalat ve ihracata rağmen Gümrük Birliği Anlaşması sırasında “Türkiye tarımının OTP’ye uyumu konusunda, Türkiye’de bir gelişme sağlanamadığından, tarım ürünleri Gümrük birliği dışında bırakılmıştır, sadece işlenmiş tarım ürünleri Gümrük Birliğine dahil edilmiştir” (Aysu, 2005: 131). Bu işlenmiş ürünler AB’nin çıkarıdır. Çünkü AB fıstığı alırken Türkiye gümrük vergisi ödeyecek ancak AB Türkiye’ye işlediği tarım ürünlerini sokarken herhangi bir gümrük vergisi ödemeyecektir. Ancak Gümrük Birliği ile sadece tarım alanında değil diğer alanlarda da avantajlı taraf Avrupa Birliği olmuştur.

Gümrük Birliği ile dış ticaret bilançosu Topluluk lehinde olmaya devam etmektedir (1997’de 10,4 milyar ECU). Türkiye, birçok kere, Topluluk ile ticaretindeki

dengelessnessi gündeme getirmiştir. Ancak, Topluluk ve Türkiye arasındaki hizmet ticaretinin, mal ticaretindeki açığın kapatılmasına büyük katkı yaptığı not edilmelidir” (AB Komisyon Raporu, 1998: 24).

Avrupa Birliği 2017 yılında 427 milyar Euro değerinde tarımsal üretim yaparken bugün tarım sektörü içinde 44 milyon⁵³ vatandaşı bulunmaktadır. Türkiye ile kıyaslandığında kişi başına verilen destek AB ülkelerinde Türkiye'nin dört katı civarındadır. AB bütçesinin geçmişte yüzde 80'nin şimdilerde ise yüzde 55'inin tarıma ayırmaktadır (Aysu, 2002: 44). Bu durum gösteriyor ki dünya da ve AB için tarım hala önemli bir yerde durmaktadır. Bu doğrultu da tarımın gelecekteki önemini fark eden AB üye ülkeleri arasında 1961'de “ORTAK TARIM POLİTİKASI”(OTP) benimsenmiş ve tarımda yeni bir aşama kaydedilmiştir. OTP ile üretimde kendine yetme, gıdanın tüketiciye ucuza mal olması ve tarımcı gelirlerinin toplumun diğer sınıflarının düzeyine çekilmesi, üretim artışını garantilemektir. Ancak değişen hayat koşulları ve dünyaya karşı Avrupa Birliği yeni politikalar geliştirirken tarım politikaları da bu durumdan nasibini almıştır. Bu doğrultu da 1970'lerde bölgesel ve sektörel farklılıkların giderilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. 1980'lerde ise bütünleştirilmiş kalkınma programları yürürlüğe girmiştir. 1987 yılına gelindiğinde “Tek Senet” çerçevesinde “Tek Pazar” oluşturulması hedeflenir ve bölgeler arası farklılıkların giderilmesi öncelikli hale gelir (Aysu, 200). 1992'de tek senet anlayışına “kırsal bölgelerin durumunun iyileştirilmesi” bölümü eklenir. Çünkü Avrupa birliğinin Tek Pazar hedefi vardır ve bunun için de serbest rekabeti sağlayacak olan bölgeler arası farklılıkları minimuma indirmek gerekmektedir. Ancak bu şekilde ekonomik ve sosyal bütünleşme sağlanmış olacaktır.

Bu gelişmelerin Türkiye'ye yansımalarını baktığımızda ise kırdan kente göç 1980 sonrası en yoğun dönemini yaşarken Koç, Doğan Holding gibi büyük uluslararası şirketlerin bu alana girmesiyle küçük köylü piyasalarla rekabet edememiştir. Bu konuda çok fazla yazı ve kaynak bulunurken ortak düşünce Türkiye'de tarımın giderek gerilemekte olduğu ve artık tarım ülkesi gerçeğinden uzaklaştığıdır. AB'nin 2003 yılı raporlarında yer alan Türkiye tarımı üzerine olan kısımları incelediğimizde

---

⁵³Ali Ekber Yıldırım <https://www.dunya.com/kose-yazisi/avrupa-birliginde-tarim-ve-gidanin-gelecek-10-yili/459696> (18.04.2022).

de bu durum daha net anlaşılmaktadır. “2003 yılında tarım sektörü gayri safi yurtiçi hasılanın %12,2’sini oluşturmuştur. 1983 yılı itibarıyla, tarımın ekonomideki payı %21,4 iken bu oran 2003 yılında %12,2’ye düşmüştür (AB Komisyon Raporu, 2003: 80). Kısacası Türkiye AB ile bütünleştikçe tarımsal verimlilik ve üretim düşmeye devam etmekteydi. Çünkü “Avrupa Birliği, çiftçiyi bir yandan kota, ucuz ürün, pahalı girdi, indirilen gümrük vergileri ile yıldırıp, öte yandan cebine koydurduğu doğrudan destek ve yardımlarla da şehrli olmaya zorluyor” (Özkaynak, 2008: 28). Fakat Siirt projesine baktığımızda burada bazı ayırışan noktalar görmekteyiz. “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi” kapsamında başlayan Siirt Fıstığı Projesinin, bölgede köylüleri göçe zorlayarak şehrli yapmaktan ziyade köylü köyünde kalsın anlayışını benimsediğini görüyoruz. En azından geçen 20 yıllık süreçte bu durum ağır basmaktadır. AB’nin böyle bir projeye girişmesi ve önemli miktarda destekler sağlaması, köylünün artık ürününün elden kolay çıkıp piyasaya sürmesini kolaylaştıracak olan büyük fabrikanın yapılması ve yüksek miktarda paralar harcaması bu durumun karşısında bir tutum gibi durmakta. Peki, 1980’den beri hep konuşulan ve köylünün şehre göç etmesini zorunlu kılan politikalara ne oldu da AB tarıma yönelik böyle bir politika izledi? Sanıyorum bu tutumunda Türkiye hükümetleri ile bölge halkı arasındaki ilişki ve bölgenin siyasi havasının payı bulunmakta. Çünkü daha önce de dediğimiz gibi tarıma yönelik bütün çalışmalar gibi yardım ve imkânlar batıyı işaret ederken bölgede tarım ikinci hatta üçüncü plana atılmaktaydı. Daha önce barajlar ve GAP gibi projelerle beklenen seviyede bir değişim yaşanmaması belki de hem hükümetleri hem de AB’yi bölgesel kalkınma adı altında tarımsal üretim ile bölgeyi değiştirmeye ve kapitalizme entegre etmeye itmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Bu şekilde en azından halkın bir kısmı da rejime bağlanabilirdi. Çünkü artık fıstık ile hem yeni çiftçiler yetişirken AB aslında bir anlamda bunu desteklemiş oluyor hem de aslında bize Avrupa birliğinin bölge ve iş alanı fark etmeksizin kapitalizme yani pazara yönelik çalışmalar içinde olduğunu da gösteriyor. Avrupa Birliği, bölgede ekonomîğin tarımdan geçtiğini ve bölge insanının tarım ve hayvancılık ile hayatını idame ettirdiğini gördükçe bölgeyi kapitalist piyasalara tarım üzerinden sokabileceğini fark etmiştir. Bu konuda daha önce de farklı politikalar benimseyen Avrupa Birliği, GAP’ta boy göstermiş olsa da 2000 sonrası daha önce değindiğimiz Şanlıurfa’da başlattığı gıda projeleri ve Siirt fıstığı ile bölgeyi sanayi tarımına entegre ettikçe bölge kapitalist piyasalara da entegre olmaktadır.

AB’de kimyasal ilaç ve gübre kullanılmasından sonra hızla değişen ve adına modern tarım dediğimiz yeni bir aşamaya geçilirken “geleneksel tarımın deney aktarma, dayanışma ve bilgeliğe dayalı üretim tarzı AB Ortak Tarım Politikası’nda yer almaz ve destek dışı bırakılarak terk edilir” (Aysu, 2006: 25). Siirt’te de ilk defa yüksek oranda fıstık sonrası kırsal alanda üretimi arttırmak adına kimyasal ilaç ve gübre kullanımına gidildi. Aslında bakıldığında Siirt ve çevresinde fıstık üretimi uzun yıllardır var olan bir üründü. Ancak hem modern araçların yokluğu hem de kimyasal kullanılmaması bir de işleme tesislerinin yokluğunda geleneksel dediğimiz kendi kendine yetecek kadar veya pazarda kendi geçimini sağlayacak küçük meta üretimi yapılmaktaydı. Bu düşük verim ile küresel bir piyasası olmayan fıstık AB’nin Ortak Tarım Politikası doğrultusunda kimyasallarla ve modern tarım araçlarıyla üretim arttı ve bir marka yaratılarak Ortak yani TEK PAZAR’a dâhil edildi. Bununla birlikte nesilden nesile aktarılacak olan kadim bilgi yerini belirli ürünlerde uzmanlaşmaya ve modern üretim tarzına bırakarak aslında şirket tarımcılığının ilk adımı atılmış oldu. AB’nin Ortak Tarım Politikası anlayışını bölge üzerinden küresel pazara yeni üretim ve tüketim alanları kazandırıyor. Ancak genel kabul edilen tarım literatüründen farklı olarak şirket tarımcılığının bölgede küçük üreticiyi köyden, topraktan çıkarma gibi bir durumu söz konusu değildir. En azından geçen süre içinde fıstık üreticileri bölgede bulunan büyük toprak sahiplerinin yanı sıra küçük köylü tarımcılardır. Bunu başta kendi köyümde görmekte ve gözlemlemekteyim. Bilindiği gibi özellikle 1980 sonrası küreselleşme politikalarının köylüyü topraktan kopardığı yönündeki anlayış 2000 sonrası şirket tarımcılığının gelişmesiyle devam etmiştir. Ancak Siirt’te fıstık ile birlikte küçük üretici toprağa daha sıkı bağlanarak hayatını kendi köyünde idame ettirmeyi garantilemiş görünmektedir. Bu durumun en büyük kanıtı ise fıstık sonrası üreticilerin fıstık gelirlerini yine arazi, tarım aracı ve kendi köylerinden farklı yerlere yatırımlar yapmasıdır.

5.1.OTP ‘nin Dayandığı Prensipler

Başından beri söylediğimiz gibi Ortak Tarım Politikası’nın prensiplerinin başında TEK PAZAR anlayışı vardır. Tek Pazar, bütün ürünlerin üye ülkeler arasında engelsiz dolaşımıdır. Bu anlayış ile her ülke kendi ürününe satarken kendisinde olmayan ürünlerin üretimini destekleyerek kendi uluslararası şirketlerine ucuz ürün

sağlamış olmakta ve desteklediği ülkeleri de kendine bağımlı kılmaktadır. “Tek Pazar, üye ülkeler arasında tarımsal ürün hareketinin serbest olması anlamındadır. Yani; Tek Pazar, içinde her türlü engelin kalktığı, rekabette mücadeleciler yardımının sonlandığı, gümrük vergilerinin ve tarife dışı engellerin olmadığı bir Pazar şeklidir” (Aysu, 2006: 33). İkinci prensip ise Topluluk tercihidir. “Topluluk tercihi, ulusal pazarlarda üretilen tarımsal ürünlere, alış ve satışlarda öncelik verilmesi esasıdır. Yani Topluluk tarımının, Topluluk dışı rekabete karşı korunmasıdır. Topluluk fiyatları dünya fiyatlarını yükseltir” (Aysu, 2006: 33). Kısacası Topluluk serbest dolaşım ve ucuz ürün önceliğini üye ülkeler arasında yaparken diğer ülkeler ikinci tercihtir. Yani AB’nin Türkiye’de gıda ürünlerine yani asıl konumuz olan fıstık üretimine destek vermesi bu prensibe dayanır. Bu yüzden Türkiye’de desteklenen gıda ürünleri aslında Avrupa Birliği’nde yer alan uluslararası şirketlerin ürünlere ucuz ve kolay ulaşmasını sağlamaktadır.

“Diğer bir prensip Mali Dayanışma prensibidir. Tek Pazar ve Topluluk Tercihi ilkeleri çerçevesinde uygulanacak olan politikanın, ortak bir bütçeden ve bütün üye ülkelerin katılımı ile karşılanması amaçlanmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde 1962’de “Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu” kurulmuştur” (Aysu, 2006: 33). Bu fonun amacı geri kalmış yani aslında kapitalizme istenilen seviyelerde entegre olamamış bölgelerin kalkındırılmasıdır. Bugün Siirt fıstığına ve Türkiye’nin tam olarak kapitalistleşmemiş bölgelerine yaptığı yatırımlar bu doğrultuda destekleniyor denebilir. Yani aslında bu bölgeleri kalkındırma ve pazara eklemeye çalışıyor. Ayrıca bu fonun içinde yer alan “Garanti Bölümü; ortak piyasa içindeki harcamaları finanse etmekte ve asgari fiyat garantilerini ve ihracat sübvansiyonlarını desteklemektedir” (Aysu, 2006:37). Bu ihracata sübvansiyonlarına yönelik destek aslında tüketim önünü açmaya ve kapitalizmi geliştirmeye yönelik desteklerdir. Garanti bölümü desteklerin %90’ını alırken buraya aktarılan paralar 7 alana ayrılabilir. Bunlardan özellikle 2 bölüm Türkiye de bugün AB’nin gıda alanında yaptığı proje ve yardımları içermektedir. Bunlar depolama yardımları (Giresun ve Şanlıurfa örnekleri) ile işleme ve pazarlama yardımları (Siirt örneği) olacaktır. Çünkü AB temsilcilerinin yaptığı açıklama ve proje kapsamında fıstığın işlenip pazara açılmasını, Avrupa Birliğinin destekleriyle faaliyete geçen fabrikanın büyük katkılar sağlayacağı iddia ediliyordu. Ancak her ne kadar Avrupa Birliği Türkiye tarımına yön vermeye başlamış olsa da diğer yandan IMF ve Dünya Bankası

gerçeği Türkiye’yi iki çıkmaz arasında bırakacak bir hale getirmiştir. Avrupa Birliği kendi çiftçisine ürün ve verimlilik ölçütünde destekler sağlarken Türkiye destekleri tapu üzerinden vermekte ve Avrupa Birliğinin tarım politikaları içinde yer alan geri kalmış bölgelerde ihtiyaç fazlası yardım anlayışı Türkiye tarım politikaları içinde bulunmamaktaydı (Aysu, 2006: 46). Dolayısıyla Türkiye’nin en büyük sulama projelerinden olan GAP ile birlikte yapılan yardımların hangi anlayış ve amaç doğrultusunda yapıldığını da buradan anlamaktayız. GAP, AB’nin içinde yer aldığı bir projeydi. Ancak destekler AB’nin kendi üye ülkelerinde olduğu gibi ürün ve verimlilik bazında değil toprak mülkiyeti yani tapu üzerinden verilmekteydi. Bu durum paranın büyük toprak sahipleri ve aşiretlere akmasının önünü açan en önemli tarım politikalarından biriydi. Ayrıca Koç Holding’in GAP sürecinde bölgeye gelmesi gösteriyor ki amaç uluslararası gıda şirketlerini bölgeye getirerek bölgeyi kapitalistleştirmek ve yerel burjuvazi yaratmaktır. Aynı zamanda bu durum gösteriyor ki Türkiye’de amaç büyük toprak sahiplerini beslemek ve yanında tutmaktır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde aşiret ve büyük toprak sahiplerini düşündüğümüzde desteğin köylüden ziyade büyük toprak sahipleri ve aşiretlere gitmesi ülke içinde bu durumun izlenen politikayla yakından ilişkili olduğunu ve toprak üzerinden bir kontrol, rejime bağlama amacı olduğu görülüyor. Burada toprak sahipliği yani territory aslında siyasetin bir parçası olarak işlev görüyor. Bu durum Avrupa Birliği ve Türkiye’nin bölge üzerindeki planlarının hem ortaklaştıkları hem de ayrışan yanlarının en güzel örneklerinden biridir. Siirt fıstığı da aslında bu doğrultuda GAP’tan farklı olarak fakat benzer amaçlar doğrultusunda planlanmış bir proje gibi görünmektedir.

5.2. Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye Tarımı

2007’de oluşturulan, Avrupa Birliği ve Türkiye Mali İşbirliği ile Rekabetçi Sektörler Programı 2007’den bu yana yürütülüyor. 2007 ile 2013 yılları arasında 43 ilde milli geliri Türkiye ortalamasının %75’inin altında olan bu iller “Bölgesel rekabet edebilirlik operasyonel programını (BRÖP) hayata geçti. Bu program ve yapılan projeler doğrultusunda bölgesel farklılıkların dengelenmesi için KOBİ’lerin rekabet gücünü artırarak hedef bölgelere sosyal ve ekonomik kalkınmaya hız kazandırmak amaçlandı (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Dr. Faruk Özlu, 2017).

Türkiye, AB adaylarından ekonomik ve sosyal reformların desteklenmesi, sosyo-ekonomik farklılıkların azaltılması ve yenilikçiliğin geliştirilmesi için yardımlardan faydalanır (AB Türkiye Delegasyonu başkanı Büyükelçi Christian Berger, 2017).

Bölgesel kalkınma kapsamında AB işbirliği ile yürütülen projeler için yapılan iki açıklamaya bakıldığında Türkiye'nin küresel piyasalarda rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesi için bölgelerin ekonomik refahının artırılması ve bölgesel farklılıkların azaltılmasına odaklanılmaktadır. Çünkü Türkiye'de bölgesel farklılıkların giderek artması AB'ye üyelik açısından sorun teşkil etmektedir. AB komisyonu yayınladığı 2001 raporlarında “Türkiye’de bölgesel farklılıklarla mücadele, sosyo-ekonomik kaynaşmanın güçlendirilmesi ve üyeliğe hazırlanma bakımından temel hedef teşkil etmekle birlikte, bu konuların ele alınmasına yönelik kapsamlı ve uzun vadeli bir strateji hâlâ bulunmadığını” belirterek bu alanda çalışmalar yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu dönemde başlayan “Siirt Fıstığını Geliştirme Projesi” Türkiye'nin beklentileri doğrultusunda atılmış bir adım olsa da 2002 yılı raporlarında Fıstık Projesinin AB için yeterli görülmediği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin, bölgesel politika ve yapısal araçların kullanımı konularında AB'ye uyum sağlamaya yönelik önemli mesafe kat etmesi gerekmektedir. Merkezi ve bölgesel düzeyde bölgesel politikayı uygulayacak yeterli kapasitenin geliştirilmesine ve yeterli insan ve mali kaynaklarla donatılmış gerekli kurumların oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır (2002: 101).

Avrupa Birliği ilerleyen yıllarda bölgesel farklılıkları azaltmaya yönelik ülke için de projeler yürütecektir. Ancak iki taraf içinde bu projelerin çok farklı amaçları vardır. AB kendi çiftçisini koruma amaçlı yeni pazarlar aramakta ve kendi vatandaşlarına kaliteli ve ucuz ürünü getirmeyi istemektedir. Bu durum AB'nin kendi internet sitesinde tarım bölümündeki amaçlar kısmında açıkça belirtilmiştir. Kısacası AB kapitalizmin tam olarak hâkim olmadığı bölgelerde kalkınma adı altında küresel piyasalar ve uluslararası şirketler için yeni alanlar açmayı hedeflemektedir. Bunun bir kanıtı da 1992 yılında yaptığı reform ile yeni bir ortak tarım politikası benimsemiş olmasıdır. 1992 reformu “az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) tarımları gelişmiş ülkeler (GÜ) ve onların çokuluslu şirketlerine göre yeniden yapılandırılmaktadır” (Aysu, 2005: 60). Tam da bu süreçte Türkiye’de AB ortaklığıyla GAP projesi başlatılıyor ve ülkenin en az gelişmiş bölgelerinden olan Güneydoğu Anadolu

bölgesi küresel kapitalist piyasaya eklemlemeye çalışılıyor. Bu süreçte Koç gibi uluslararası geçerliliği olan bir şirketin Urfa’da çiftlik tarımcılığına geçmesi Gelişmiş AB ülkelerinin Türkiye tarımının rotasını belirlemeye çalıştığını, yapılan yardımlar ve bu yardımların sahiplerine baktığımızda şirket tarımcılığının temellerini atmaya çalıştıklarını görebiliyoruz.

“1992 reformu, OTP öncesine göre politikalarını bu kez rekabet edebilirlik üzerine oturtur” (Aysu, 2005: 61). Daha sonra bunu yaymaya ve aday ülkeler arasında bölgeler rekabeti arttırmaya yönelik politikalar uygulanacaktır. AB 2007’de Türkiye ile bölgeler arası rekabeti arttırmaya yönelik projelerini gerçekleştirmek adına anlaşma imzalayacaktır. Ayrıca bu reform “Pazar politikası ve kırsal kalkınma politikaları gibi iki ayaküstüne oturtulmuştur” (Aysu, 2005: 63). Bu politikalar bugün hala devam eden kırsal kalkınma adı altında AB az gelişmiş bölgeleri kendi tek Pazar politikalarına dahil etmeye çalışmaktadır. Ancak Türkiye bunun yanı sıra başından beri söylediğimiz gibi bölge halkını toprak üzerinden rejime bağlama hedefi vardır. Bu hedef doğrultusunda bölgenin çözülmesini sağlayacak politikaları kabul etmektedir. AB bu durumu kullanarak bölgeyi küresel piyasalara eklemleyebilmek adına her türlü politikayı devlet desteğiyle bölgede uygulayabilmektedir. Devletin burada göstereceği destek AB’nin hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü “kapitalistler büyük bir pazara ihtiyaç gösterirler, ama aynı zamanda devlet çokluğuna da ihtiyaç duyarlar; böylece, devletlerle birlikte çalışmanın avantajlarından faydalanırlar” (Wallerstain, 2004: 47).

AB üye ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar ve ülkelerin kendi bölgeleri arasındaki dengesizlikler nedeniyle sosyo-ekonomik entegrasyon ve uyumu sağlamak için “Bölgesel Politika” geliştirme ihtiyacı duymuştur. 27 ülkede 271 bölgede rekabetçi sektörler programı, bölgesel kalkınma projelerini yürütmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’ye ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde 2005 yılında kabul edilen ve 2007 yılından itibaren geçerli olacak “Katılım Öncesi Yardım Aracı’nın (IPA)” kırsal kalkınma boyutu çerçevesinde AB ödeme kuruluşu oluşturulmuştur. Bu süreçte AB raporlarında yer alan bilgilere göre Gümrük Birliği Anlaşmasında da önemli aşamalar kaydedilmiş ve 2006 yılında 85 milyon Avro’ya ulaşan ticaret ilişkisi ile Türkiye AB’nin yedinci ticari ortağı olmuştur. İkili ilişkilerin devam ettiği ilerleyen yıllarda ticari ilişkiler gelişmiştir.

AB ile Türkiye arasındaki ikili ticaret 2012 yılında toplam 123 milyar avro olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, AB'nin altıncı en büyük ticari ortağı olmaya devam ederken, AB Türkiye'nin en büyük ticari ortağıdır. Türkiye'nin toplam ticaretinin %38'i AB ile gerçekleşmekte ve ileri teknoloji bileşeninin büyük bir bölümünü oluşturduğu doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık %71'i AB'den gelmektedir (AB İlerleme Raporu, 2013: 5).

Bu gelişmelerin ardından 2013 yılına gelindiğinde IPA kırsal kalkınma projeleri kapsamında Türkiye tarımına 213 milyon avro yatırım yapılmıştır. Bu desteklerin amaçları iki noktada birleşmektedir. Birincisi Türkiye'nin tam üyelik için, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına katkı, ikincisi ise Türkiye'nin rekabet gücünü geliştirmektir. Türkiye açısından baktığımızda ise bölgesel geri kalmışlık ve Kürt sorunu AB'ye giriş sürecinde önemli bir engeldir. Ancak "Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin gerçekleşmesi halinde sorunun hem Kürt kimliğine ilişkin yönünün hem de bölgesel geri kalmışlık yönünün çözülmesini kolaylaştıracağı" (Tekeli, 2009: 316) anlayışı da 2010'lara kadar hâkim olmuştur. Bu doğrultu da AB Türkiye'de 4 ilde gıda üretimine katkı sunacak projeleri desteklenmiştir.

Dünyada küreselleşme her geçen gün artarken kapitalizm hükmedemediği veya henüz gir(e)mediği alanlarda aktifliğini arttırmak amaçlı yeni yollara başvurmaktadır. AB'nin bölgeler arası rekabet edebilirliği arttırmaya yönelik projeleri de bu amaçla masumlaştırılmaktadır. Ek olarak AB kırsal kalkınma projeleriyle gelecekte gıda problemleriyle karşılaşmamak adına kırsal belirli üretimleri destekleyerek bazı ürünlerde devamlılığı sağlamaktadır. Bu doğrultuda AB ülkemizde daha az kapitalistleşmiş Şanlıurfa, Rize, Giresun ve Siirt gibi yerlerde gıda projelerini başlatması veya dâhil olması bunun bir kanıtıdır. Bu projelerden biri olan Giresun'da "Fındık Altına Dönüşüyor" projesi ile AB fındığın korunmasını sağlayacak depolar kurmuş ve bu proje için 9.500 bin avro yatırım yapmıştır. AB'nin kendi internet sitelerinde açıkladığı Türkiye'de başlatılan projelerin tanıtım kısmında bu depolar için, "Avrupalı çikolata üreticilerinin birinci tercihi olan Giresun fındığını acılaşımadan, afladoksin oluşmadan ilk günkü tazeliğinde depolarda

stoklamak” amaçlanmaktadır. Yani aslında açılan depolarla büyük çikolata şirketlerinin kaliteli ürüne ulaşması için yapılmış bir projedir.⁵⁴

Yine benzer şekilde Rize’de çay araştırma uygulama merkezi AB’nin 10 milyon avro ile desteklediği bir projedir. Buradaki amaçta Giresun’a benzer şekilde çay üretiminde pazara dönük üretimin artırılmasıdır.

Bir diğer gıda projesi olan ve bu çalışma da bölgenin önemli tarım alanlarına sahip olduğu için sık sık değindiğimiz Şanlıurfa’da başlatılan “Şanlıurfa Hububat Borsası ve Lisanslı Depoculuk Projesi” ile köylüye mercimek, bulgur, un gibi gıdaları depolayarak uluslararası geçerliliği olan ürün senetleri veriyor ve bu senetler ise istedikleri zaman bankadan üreticiler kredi alabiliyorlar. Şanlıurfa ülkemizde en fazla pamuk yetiştirilen bölgedir. AB ülkeleri arasında da en fazla pamuk üretimi yapılan ülkelerden biri Türkiye’dir. Dünya da pamuk üretiminde Türkiye ile birlikte Çin, Hindistan, Pakistan, Amerika ve Özbekistan sayılırken hiçbir AB ülkesi bu grupta yer almamaktadır. Dolayısıyla AB’nin ABD ile tarım ürünleri arasında yaşadıkları rekabet ve Türkiye ile imzaladığı gümrük anlaşmasını düşündüğümüzde AB için pamuk üretiminde yatırım yapılacak ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Bu doğrultu da AB pamuğunda depolanarak üreticiye senet verilmesini sağlıyor ve bu şekilde kredinin önünü açmış oluyor. Dolayısıyla kredi alan pamuk üreticisi krediyi ödeyebilmek adına düzenli üretime devam etmek zorunda kalması AB’nin pamuk ihtiyacını da garanti altına almasını sağlıyor. Ayrıca AB’nin tarıma yönelik politikalarında ürünlerin işlenmesine vurgu yapılmakta ve bu durumu kendi lehine geliştirecek şekilde desteklemektedir. Öyle ki yaptığı yatırımlar ile birinci elden işlenen ürünü Avrupa’ya ucuza getirmektedir. Ayrıca çikolata ve fıstık ezmesi gibi ürünler için kendi uluslararası şirketlerin ihtiyaçları göz önüne alındığında kaliteli ürün yetiştirip işlenmesi ve gerekli yerlere bozulmadan ulaşması sağlanıyor. Avrupa birliği uyguladığı projelerle OTP’yi hakimiyeti ve üyesi konumunda bulunan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de geliştirmeye yönelik bir politika gütmektedir. AB, tarım kesiminde uyguladığı Ortak Tarım Politikası (OTP) ile çiftçiliği ortadan kaldıran, tarımı şirketleştiren politikası doludizgin sürmektedir. Türkiye de her geçen gün, AB içine çekilmekte/taşınmaktadır (Aysu, 2005: 11). AB’nin Türkiye’de gıda üretimine

---

⁵⁴ T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı AB Mali Programları Dairesi Başkanlığı “BÖLGESEL REKABETE YÖN VEREN PROJELER” raporu. S.60

yönelik projeleri Türkiye tarımına değil kendi uluslararası şirketleri için yapılmış desteklerdir. Aynı zamanda Türkiye’de de şirket tarımını yaygınlaştırarak tek pazar anlayışını hâkim kılmaya çalışmaktadır.

Bu projelere ek olarak Avrupa Birliğinin önemli katkılar yaptığı diğer bir projede bölgede önemli etkiler yaratan “Siirt Fıstığı Geliştirme Projesi” ve bu proje kapsamında AB’nin önemli desteğiyle 2017 yılında açılan dünyanın en büyük üçüncü fıstık entegre fabrikasıdır.

5.3.AB ve Siirt Fıstığı Geliştirme Projesi

Proje-6: Fıstık Üretim Altyapısının Geliştirilmesi ve İyileştirilmesi Projesi

Program: IPA-III Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Bölgesel Kalkınma Bileşeni
Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı

Proje Bütçesi: 9,8 Milyon Avro

Proje Sahibi Kuruluş: Siirt İli ve İlçeleri Fıstık Üreticileri Birliği

Uygulama Yeri: Siirt

Daha önce farklı proje ve programlar ile Güneydoğu Anadolu Bölgesine gelen Avrupa Birliği yine bir tarım politikası ekseninde bölgede varlığını hissettirecek bir projeye adım atmak adına 2011 yılında harekete geçmişti. Siirt İli ve İlçeleri Fıstık Üreticileri Birliği tarafından yürütülecek projenin Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın koordinasyonunda hazırlık çalışmaları tamamlanmış olup Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti Mali İşbirliği çerçevesinde finanse edilen Rekabetçi Sektörler Programı kapsamında projeye dair operasyonel anlaşma 23 Eylül 2011 tarihinde imzalanmıştır. İmzaların atılmasından beş yıl sonra Haziran 2016 yılında fıstığı küreselleşmesinin önünü açmayı hedefleyen fabrikanın ilk adımı atılmıştır.

2017 yılına gelindiğinde Avrupa Birliğinin katkılarıyla yaklaşık 10 milyon Avru harcanarak kurulan dünyanın en büyük üçüncü fıstık fabrikası açılmıştır. Açılış törenine katılan AB Türkiye Delegasyonu Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Bölüm Başkanı François Begot, törende yaptığı konuşmada Siirt'in dünyada fıstık üretiminin yüzde 5'ini karşıladığını hatırlatarak fıstığın bölgede yaratabileceği etkiler için ipuçları vermiştir. Konuşmasının devamında, fıstığın bölge için çok önemli bir ürün olduğunu vurgulayan Begot, "fıstık için Siirt'in pırlantasıdır diyebiliriz. Bu yüzden

bölgede fıstığın daha iyi koşullarda üretilmesi için AB'nin bu projeye destek vermesinden mutluyum. AB'de olduğu gibi Türkiye de gelişmişlik seviyesi diğer bölgelerden geride kalmış bölgelere yardım yaparak aradaki farkı mümkün olduğu kadar azaltmaya çalışıyor. AB olarak Türkiye'yi desteklemeye devam edeceğiz ve umuyorum bir gün Türkiye AB üyesi olacak ve bu destekler devam edecek" ifadelerini kullandı.⁵⁵

Polanyi (2017), bir yerde kapitalizmin işleyebilmesi için “toprak, emek ve para”nın metalaşması gerektiğini savunur. Siirt üzerinden fıstığın gelişim süreçlerine baktığımızda da aslında benzer bir durumu görmekteyiz. Siirt'te fıstık fabrikasının açılması ancak fıstık geliştirme projesinden 14 yıl sonra onaylandı ve ancak 16 yıl sonra açılabilirdi. Bu süreçte aslında araziler fıstık ile buluşurken toprağın metalaşma sürecinin başlaması gerekmektedir. Açılan fabrika ile artan üretim, emeğin ve paranın da metalaşmasını hızlandırdı. Dolayısıyla metalaşma süreci ile aslında kapitalizm bölgede işlevini kazanmış oldu. Ayrıca AB'nin projeye dair beklentilerinden biri üreticilerin pazara kolay ulaşımı ve üretimin artırılması olurken aynı zamanda “AB'nin kırsal kalkınma politikasıyla güttüğü amaçlardan biri de kırsal alanların rekabet gücünün artırılmasıdır” (Aysu, 2006). Çünkü neoliberal politikalar tam da bu rekabet mantığı üzerine oturtulduğundan sistem kırsal alanları rekabet edecek düzeye getirerek sistemin içine çekmeye çalışmaktadır. Türkiye için ülkenin kırsal rekabetin en az olduğu bölgelerden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, giriştiği kalkınma politikası tam olarak bölgede neoliberal politikaların hâkimiyetini arttırmaya yönelik politikalardır. Ayrıca AB'nin bir diğer önem verdiği konu olan bölgesel rekabet edebilirlik adına Güneydoğu Anadolu bölgesini diğer bölgelere yaklaştıracak bir kalkınma hamlesi olarak da görülmektedir. Böylece hem bölge AB'nin hedeflediği “TEK PAZAR”a entegre olacak hem de üretim artırılarak fıstığa ulaşım kolaylaşacaktır. Çünkü dünyada 3 büyük fıstık üreticisinden biri olan Türkiye, Avrupa ülkelerinin fıstığa en kolay ve ucuza ulaşabileceği ülke konumundadır. Türkiye dışında fıstık üretiminde ilk üçte bulunan ABD, Avrupa birliği ülkelerinin tarım konusunda en rekabette olduğu ülke konumundayken diğer bir üretici olan İran ise hem doğu bloğunda yer almakta hem de AB'nin belirlemiş olduğu ORTAK TARIM POLİTİKASI (OTP)'nin dışında bulunmaktadır.

---

⁵⁵ <https://ilkha.com/ekonomi/dunyanin-3uncu-buyuk-fistik-fabrikasi-siirte-acildi-63655> (18.04.2022).

Dolayısıyla fıstık konusunda en cazip ülke Türkiye ve fıstık üretiminin arttırılmasıyla piyasalara eklenecek olan Güneydoğu coğrafyasıdır. Ancak fıstığın daha kolay ve hızlı ihracatı için üretim artığının istenilen düzeye ulaşması ve tek elde toplanması gerekmektedir.

Küresel olarak entegre olmuş bir piyasada, tarımdaki veya başka bir sektördeki bir ekonomik aktörün ayakta kalmasının tek yolu üretken enerjisini başkalarından daha iyi üretilip yaygın biçimde dağıtabildiğini tek bir metaya yoğunlaştırmasıdır. Bunun sonucu olan ihracata yönelik, tek ürünlü tarım kaçınılmaz bir biçimde büyük çaplı üretimi ve mülkiyet yoğunlaşmasını getirir (Hard ve Negri, 2004: 135).

Bu doğrultuda açılan fabrika ile ürün tek elden Pazara doğrudan sunulabilirken üretici içinde ürün satış garantisi olarak görülmekte ve üreticinin fıstığa geçmesi ve üretimin arttırılması böylelikle teşvik edilmektedir. “Yetersiz pazarlama imkanları ve etkin olmayan açık piyasa fiyat oluşumu, tarımsal büyümeyi kısıtlamaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de tarımsal üretkenlik son 10 yıldır sürekli olarak azalmaktadır” (AB ilerleme Raporu, 2000: 31). Fabrika ile aslında anlıyoruz ki bölgede fıstık üzerinden sanayi tarımı gelişmeye başlamıştır. İlk birikim sürecinde Marx(2019), açıkta kalan köylünün tüketim ihtiyaçlarını artık yeni efendisi olan sanayici kapitalistten alacağını söylerken bugün de GAP ile ortaya çıkan ve fıstık ile bölgede yayılmaya devam eden mono-kültür tarımı yani tek üründe uzmanlaşma ile köylü her ne kadar fıstık üretiminde başarılı olsa da daha önce kendi yetiştirdiği ürünleri artık sanayi tarımı yapan efendisinden diğer adıyla bağlı olmaya başladığı Avrupa Birliği’nin kapitalist şirket ve çiftçisinden almak zorunda kalacaktır. Bu durum AB’nin hedefi olan bölgenin kapitalist piyasalara eklenmesini sağlarken aynı zamanda bölgenin feodal ve kapalı ilişkilerin de çözümleri beraberinde getirecektir.

Kapitalizmin bir tarım sorunu vardır. Kırsal ilişkilere nüfus etmekte zorlanan sistem beklenen dönüşümü görememekte ve bu durumu sorun olarak nitelemektedir. Bu yüzden her dönem bunu aşacak çözümler geliştirdiği söylenebilir. Ülkemizde tarım alanları ve tarımsal üretim her geçen gün azalırken AB’nin böyle bir proje yapması tam olarak aslında kapitalizmin tarım sorununu işaret etmektedir. Daha kapalı bölgelere büyük gelir getirici ürünler ile girerek hem gerekli dönüşüm-değişim sağlamış olacak hem de beklenen pazar ilişkileri bölgeye hâkim olacaktır. Bu da bölgenin küreselleşmesini ve uluslararası şirketlerin bölgede hakimiyetlerini sağlayacaktır. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği benimsediği ortak tarım politikası ile

Türkiye'ye maddi destekler sağlarken Serpil Özkaynak'a göre (2008); AB'nin kendi tüketicileri için ucuz tarım ürünlerini sağlama misyonu vardır. Özellikle Gümrük Birliği anlaşmasından sonra Türkiye'nin tarım ürünleri itibariyle ortalama gümrük indirimi ürünler bazında değişim göstermekle birlikte bizim asıl konumuz olan fıstıkta; 16,7'dir (Aysu, 2002). Bunu da AB'nin internet sitesinde yer alan tarım bölümündeki yazılanlara dayandırmaktadır. Siirt fıstığı ile bölgedeki büyük bir kesimi tek üründe uzmanlaştırarak kendi kendine yeten köylülüğü bitirirken Avrupa ülkeleri içinde daha düşük ücretli ürün elde etmiş oluyor. Ayrıca tek ürüne geçiş yapan kesim ihtiyaç duydukları diğer gıda malzemelerini de pazardan almak zorundadır. “Şirketler çeşitleri azaltarak Pazar hâkimiyetini ellerine geçirmek istemektedirler. Şirketler, kültürel çeşitliliği pazarın önünde bir engel olarak değerlendirmektedirler” (Aysu, 2015: 232). Avrupa Birliği de aslında bir bakıma bir şirket gibi Siirt fıstığıyla birlikte bölgede sebze meyve çeşitliliği giderek azalmakta bölgede tek ürün üzerinde pazar hâkimiyeti kurulmaktadır. Bu durum Avrupa için Türkiye içinde yeni bir pazar alanı oluşmasını sağlıyor. Avrupa'dan gelecek olan ürünlerin yeni bir satış alanı gibi. Marx, Kapital'in ilk cildinde (2019), iki farklı sınıf arasında yeni bir ilişki olduğunu, bu ilişki de bir pazar üreticisi olduğu gibi bir de bunları tüketmek için bir kitleye ihtiyaç olduğunu söylüyor. Yani aslında hem bir üretici olduğu gibi aynı zamanda tüketicinin de olması gerekiyor. Bunun içinde para ekonomisinin o topluma oturması gerekmektedir. Fıstık ile tam olarak para ekonomisi otururken aslında fıstık üreticisi köylüler, çocukları ve eşleriyle birlikte Avrupa Birliğinden gelecek olan yeni ürünlerin tüketicisi olacaklardı. Dolayısıyla fıstık dışında gıda ihtiyaçlarını pazardan almak zorunda kalan üretici bir bakıma AB çiftçisinin de kazanmasını sağlamaktadır. Çünkü arazilerin giderek fıstıklaşması sonrası özellikle buğday, arpa ve yonca ekiminde azalma hayvancılığın da azalmasını beraberinde getirirken “hayvan sayımızın azalması ve giderek tarım ile hayvancılığın bağının koparılması doğrultusunda süren politikaların uygulanması, bizi daha fazla kimyasal gübre kullanmaya ve tek ürün ekimine yönelmemize neden olmaktadır” (Aysu, 2005: 169). Siirt ilinde fıstık ile başlayan tek üründe uzmanlaşma hayvancılığı azaltırken arazilerin hayvanlar için kullanılmasının önüne geçmektedir. Dolayısıyla artık köylüler sadece fıstık ile uzmanlaşmakta ve kadim bilgi dediğimiz tohum saklama, geleneksel ekip-biçme ve kendi ürünlerini kullanışlı hale getirme ve saklama yolları giderek unutulmaktadır. Bununla birlikte hayvan sayımız azaldıkça Avrupa Birliği son 10 yıldır Türkiye'ye hayvan ve et ithalatının önündeki engelleri

kaldırması yönünde baskı uyguluyor. AB 2008 yılı komisyon raporlarında “Türkiye, AB kaynaklı sığır eti ve canlı hayvan ithalatı yasağını sürdürmektedir. Bu engeller ikili yükümlülüklerle uyumlu olmayıp, bunların ortadan kaldırılması bu fasıldaki katılım müzakerelerinin başlaması için kilit bir unsurdur (2008: 52). Avrupa birliği ilişkilerin gelişmesi ve Türkiye’nin AB üyeliği için görüşmelerin sağlıklı yürümesinde et ithal etmesini adeta şart koşuyor. 2009 Raporlarında ise kısıtlamaların hala devam etmesini katılım müzakerelerinin ihlali olarak görüyor ve et, sığır ithal yasaklarının kalkması yönünde baskılarına devam ediyordu. Bu durum ülkede hayvancılığının önemli bir geçim kaynağını oluşturduğu bölgede et ihtiyacını da arttırmaktadır. Giderek azalan hayvan sayısı sonrası ilk defa baskılara boyun eğen Türkiye, canlı sığır ve sığır eti üzerindeki ithalat yasağının kısmen kaldırılmasını kabul etmiştir. Bu husus, AB 2010 Müzakere Raporlarında ilişkilerde gelişme ve ilerleme olarak kaydedilmiştir. Ancak yasakların kısmın kaldırılması AB ülkelerini ilk aşamada mutlu ettiği kadar aynı zamanda yetersiz olarak görülmüştür. Bu sorunun AB lehine tam olarak çözüme kavuşması için 2013 yılını beklememiz gerekecektir. Kaldırılan yasak sonrası Türkiye, 2011 yılında dışarıdan kurbanlık ithal ederken hemen ardından onu et ithali takip etmiştir. Oysa yıllarca Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu için hayvancılık en önemli geçim kaynağı olmuştur. Ancak bölgede hayvancılık azalırken dışarıdan hayvan alımlarının Siirt fıstığının da yükselişe geçtiği dönemlere denk gelmesi tesadüf olmasa gerek. Ayrıca yine 2011 yılında ilk defa yonca, saman, fiğ gibi kaba hayvan yemleri ithal edilmesi de tesadüf değildir. Başta kendi köyüm olmak üzere bölgede tarım alanları hayvanlar için ekim alanları olurken ve aynı zamanda büyük boş arazi ve meralar hayvancılık için önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Ancak bölgede fıstığın artması ile başta arazilerden buğday ve yoncalar çekilirken bunu mera alanlarının tahrip edilmesi ve arazilerin çitlenmesi takip etti. Bu durum bölgede ahır hayvancılığını zorunlu kılarken uzun yıllar meralarda beslenen hayvanlar için köylüler hazır yemlere başvurmak zorunda kaldılar. Bu durum AB’nin bölgede fıstığın gelişmesine yaptığı katkıların yanında aslında Türkiye’ye ithal ettiği hayvan, et ve kaba yemler açısından kendi üreticisini besleyecek yeni bir alan kazanmıştır.

2000 öncesine kadar ülke içinde dahi çok az insanın bildiği Siirt fıstığı, 2000 sonrası başlatılan proje ile dünyada alıcı bulmaya başlarken fıstık küresel bir boyut kazanmıştır. Fıstık öncesi köylüler ürettikleri ürünlerin büyük bir kısmını kendi

tüketimleri için ayırırken kalan küçük bir kısım ise piyasaya sürülürdü. Ancak piyasa alanları yerelle sınırlıydı. Bağlı oldukları kent merkezleri veya çevre iller içinde bir Pazar ağları bulunmaktaydı. 2000 öncesi üretilen fıstık işleme tesisi olmadığı için Gaziantep iline götürülürdü. Ancak bugün hem geliştirilen ulaşım ağları ile hem tek üründe uzmanlaşma bu duruma yeni bir boyut kazandırmıştır. Bütün arazilerin tek ürünle buluşması artı-değerin üretilmesini sağlamıştır. Ancak bu üretilen artı-değerin yerelden büyük bir pazara ihtiyacı olacaktır. Bu durum öncelikle sanayi yatırımlarını ve beraberinde küresel bir boyut kazanarak ulusal sınırların aşılmasını beraberinde getirmiştir. “Kimi ülkeler küreselleşen ilişkilerden daha çok yararlar sağlar, kimi ülkelerde zarar görmektedir. Bu etki farklılığı sadece ülke bazında değil aynı zamanda bir ülke veya bölgede farklı toplumsal sınıfları da farklı biçimlerde etkilemektedir” (Öztürk, 2014: 11). Küreselleşme politikalarıyla 1980’de resmi olarak tanışan Türkiye’de ülke içinde etkileri de bölgesel farklılıklar göstermiştir. Özellikle Güneydoğu küreselleşmenin etkilerini göç üzerinden hissederken kırsal alanlarda küreselleşmeden beklenen çözümlere sık rastlandığı söylenemez. Ancak bölgenin küresel piyasalara eklenmesi uluslararası bir önem arz etmekteydi. Bu yüzden özellikle ihracat ürünü olarak hedeflenen Siirt fıstığına Fransa ve Suudi Arabistan’dan talepler olsa da “fabrika” açılana kadar kendi markası ve borsası olmadığından diğer iller (Gaziantep, Diyarbakır) üzerinden satışı yapılmıştır. Bu konuda açıklamalarda bulunan Siirt ili Fıstık Üreticileri Birliği Başkanı Şuayip Aslan, “Siirt fıstığının ihracat talebi çoktur. Ancak Siirt'te borsa olmadığından dolayı hepsini Gaziantep ve Diyarbakır üzerinden ihraç ediyoruz.” dedi.⁵⁶ Ancak 2017’de açılan ve fıstığın pazarlanmasını kolaylaştırmayı hedefleyen fabrika projesi 4 yıl gibi bir sürede meyvelerini vermiş ve 2021 yılında Siirt kendi markasıyla ilk ihracatını 7 ton fıstığı Almanya’ya ihraç ederek gerçekleştirmiştir. Siirt Fıstık İşleme Tesisi Yönetim Kurulu Üyesi ve Pazarlama Sorumlusu Erol Avcı, Siirt fıstığının Almanya’ya ihraç edilmesinin ardından verdiği bir röportajda; “burada fıstığın beğenilmesi üzerine Belçika, Hollanda, Avusturya, İngiltere, Çekya ile de ihracat

---

⁵⁶ <https://www.dunya.com/ekonomi/quotyesil-altinquot-siirtli-ureticinin-yuzunu-gulduruyor-haberi-188464> (18.04.2022).

görüşmelerine başladığını” açıklayarak Siirt fıstığının küreselleşme boyutunu da ortaya koymaktadır.⁵⁷

Avrupa Birliği sağladığı destekler ile fıstık üzerinden kapitalizme alan açarken tarım alanlarını sömürmek ve aynı zamansa sanayiye çevre ülkelere taşıyarak ihtiyacı olan ürünleri üye ülkelere taşıyacak yeni bir düzen getirmiştir. Burada önemli olan iki noktadan biri fıstığın her ne kadar önemli gelişmeler sağlamış olsa da kendi markası ve adıyla 2021 yılına kadar ihraç edilememiş olması, bugün açılan fabrikanın ve fabrika üzerinden aslında Avrupa Birliğinin Siirt fıstığı üzerindeki etkilerini göstermektedir. İkinci olarak ise fıstık ile birlikte kendi kendine yeten köylü tarımı terk edilirken artık tek üründe uzmanlaşan, üretim süreçlerine yabancılaşan tüketici köylüler var.

Küreselleşme sürecinde uluslararası kuruluşların yönlendirilmeleriyle Türkiye de belli tarımsal ürünlerde uzmanlaşma, belli ürünlerden ise vazgeçme politikası uygulanmaktadır. Buna neden olan temel etken ise üretimin uluslararası pazarda daha fazla talep olan ürünlere yönelmesidir (Furat, 2010: 206-207).

Bu ürünler uluslararası piyasada fiyatı yüksek, lüks diyebileceğimiz ürünler olmaktadır. Aynı durum Avrupa Birliği tarafından bölgede uygulanırken fıstık ile birlikte AB için yeni bir pazarın ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ancak burada bir parantez açmak gerekir ki o da şudur; “ihraçat amaçlı tarımsal ürün üretimi büyük çiftçi ile küçük çiftçi arasındaki uçurumu her geçen gün daha da arttırmakta, küçük çiftçiler iflas ettirici bir yönde yol almaktadır” (Aysu, 2015: 269). Ancak Siirt’te en azından geçen 20 yıllık süreçte bundan söz etmek pek mümkün değildir. Çünkü daha önce kendi üretimini yapan küçük çiftçiler bugün fıstık ile birlikte iyi bir gelir elde ederken bahsedildiği gibi bir uçurum bölgede pek gözükmemekle birlikte aksine daralmaktadır. Bu uçurum daha çok devletin yanında olanlar ile olmayanlar arasında oluşmaya başlamış gibi görünüyor. Şöyle ki koruculuğu kabul etmiş olan köyler bundan en fazla faydalanan ve ilk fıstığa geçen köyler oldular. Bunlar aynı zamanda hayvancılık ağırlıklı olmak üzere küçük meta üreticisi çiftçilerdi. Bu durum bölgede klasikleşmiş küçük üreticiyi tasfiye edecek politikalardan farklı senaryoların olduğunu gösteriyor.

---

⁵⁷<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/siirt-fistigi-almanyada-raflarda-yerinialdi/2181364> (18.04.2022).

Türkiye açısından bakacak olursak fabrikanın açılması hükümetin bölge üzerindeki hedeflerini kolaylaştıracak ve hızlandıracak bir adımdır. Projenin IPA tarafından kabul edilmesinden sonra 2015 yılında Siirt valisi yaptığı açıklamada açılacak olan fabrikanın bölgede yaratması beklenen katkılarını şöyle özetlemektedir;⁵⁸

1. Siirt'in sahip olduğu tarımsal potansiyeli ekonomiye kazandırmak,
2. Marka ürünü olan Siirt fıstığının piyasalarda rekabet edilebilirliğinin artırılmak,
3. Köylerden kentlere göçü durduracak, çiftçimizin, köylümüzün yaşam standardını yükseltmek,
4. Gelir ve refah düzeyini artırarak, yeni istihdam alanları yaratmak.

Bu durum bölgenin çözülmesini hızlandıracak olan piyasa ekonomisinin bölgede hakimiyetinin arttırılmasının yanı sıra göçlerin de durdurularak hem fıstık üretiminin artmasını hem de büyük kentlere nefes aldirmasını da sağlayacaktır. Siirt fıstığı ile değerlendirilen ve gelir düzeyi artan köylüler açılan fabrika ile de bir nevi satış garantisi olarak fıstık üretimine daha güvenli adım atacaktır. Bu durum bölge hakkında refah seviyesini arttırırken kapalı yapının çözülmesini hızlandırması görülmektedir. Bununla birlikte aynı dönemde köylüleri üretime teşvik etmek ve fıstık ağaçları sayısını arttırmak adına her yıl üreticilere milyonlarca fıstık fidanı, kilometrelerce tel örgü ve yüz binlerce demir dikme dağıtıldığını açıklayan Vali Mustafa Tutulmaz, bölge hakkında devletin güven ve itibar kazanmasını amaçlamaktadır.

5.4.Kır'dan Kent'e AB Projeleri ve Amaçları

Avrupa Birliği'nin bugün Türkiye tarımında ve başta Siirt Fıstığını Geliştirme Projesindeki izlemiş olduğu politikaları anlayabilmek adına 19. Yüzyılda Mısır'da izlediği tarım politikasını incelemek faydalı olacaktır. 19. yüzyılda Mısır'ın sömürgeleştirilmesi ve Avrupa'nın ihtiyacı olan pamuk üretiminin artarak Avrupa'ya

---

⁵⁸<https://www.dunya.com/ekonomi/siirt039te-tarima-40-milyon-liralik-destek-geliyor-haberi-285734> (18.04.2022).

aktarılması için Mısır'ın dönüştürülmesi şarttı. Bunu için de tarımsal politikalar güden Avrupalılar Mısır'da önemli etkiler yaratacaktı.

İhracatın artması ve tek bir üründe yoğunlaşması, özellikle gıda ithalatının da artmasını beraberinde getirmişti. Bu durum tarımsal üretimi dönüştürmek isteyen Avrupalıların ülkeye akın etmesine ve ticari hayatın merkezi olan kentleri yeniden inşa etmelerine yol açmıştı. Sadece pamuk üretimi yani tek bir sanayi kolundaki üretim için büyük bir dönüşüm yaşanmıştı (Mitchell, 2001: 50).

Ne tesadüftür ki 2 yüzyıl sonra Güneydoğu Anadolu Bölgesi de Avrupalıların tarımsal üretimi dönüştürmek ve tek üründe uzmanlaşma sağlamak adına yaptığı projeler ile kırsal olduğu gibi kenti de dönüştürmeye ve yeniden inşa etmeye giriştiler. İngiltere'nin Mısır'da izlemiş olduğu süreç Mısır'ı çerçeve içine alarak yeniden düzenlerken bir nesne gibi siyasi ve ekonomik hesaplara uygun şekle sokacaktı (Mitchell, 2001). Tıpkı Siirt'te olduğu gibi bölge bir nesne haline getirilerek üzerinde siyasi ve ekonomik hesaplar planlanıyordu. Bunu için tarım dışında kalan alanların güçlendirilmesi kırsal kalkınma için önemli bir konu haline almaktaydı (Dağ, 2018: 35). Bu anlayış ile 2017 yılında AB'nin destekleriyle Siirt Fıstığı Geliştirme Projesi kapsamında açılışı yapılan Fıstık Entegre Fabrikası ile birlikte yaratılmaya çalışılan marka ürün anlayışı aynı zamanda şehirde markalaşmasını sağlamalıydı. Bu yolda şehrin markalaşmasını destekleyecek farklı adımlarında atılması gerekmektedir. Tek bir ürünle istenilen markalaşma sağlanamadığı için şehrin farklı yönleri ortaya çıkarılmaya başlandı. Çünkü kırsal kalkınma ile tarımsal faaliyetlerin çeşitlenmesi ve üretimin artırılmasının yanında turizm gibi tarım dışı potansiyel taşıyan alanlardan da yararlanılır (Dağ, 2018). AB özellikle bir şehirdeki ürünlerin tanıtımında turizmin çok büyük katkısı olacağını fark etmiş olacak ki fıstık sonrası kentin diğer alanlarına da el atmaya başlandı ve mekanları düzenlemeye gitti. Mekânsal düzenleme kontrolle birlikte kapitalist ilişkileri yaygınlaştırmak adına da önemli bir işlev görür. "Mekânı iktidara tabi kılmak, mekânı kontrol etmek ve kapitalist üretim ilişkilerini koruyarak bütün toplumu teknokratik şekilde yönetmek" (Lefebvre, 2014: 17) kapitalizmin olmazsa olmazlarından. Bu doğrultu da Şırnak, Mardin, Siirt üçgeninde yer alan ve Dicle Nehrinin bir kolu olan Botan Çayı'nın üzerinde yapılan barajlar ile balıkçılık gelişirken aynı zamanda çayı vadi konumuna erişmesini sağlamıştır. Botan vadisi üzerinde başlatılan ve doğa tahribatının en büyük kanıtı olan Hasankeyf'e kadar

gitmekte olan vapur turları şehre modern kent imajı katmaktadır. Bu yıl temmuz ayında açılışı yapılan ve Türkiye'nin en yüksek köprüsü olan Botan Çayı Beğendik köprüsü kente ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Bunların yanı sıra turizmi geliştirmek amaçlı yine AB destekli ve 3 milyon avro harcanarak başlatılan Siirt'te "Turizm Sektörünün Canlandırılması Projesi" kentin markalaşması yolunda önemli bir gelişme sayılabilecek bir adımdır. AB Rekabetçi Sektörler Programında açıkladığı proje kapsamında yapılan çalışmalar şunlardır;

-Tillo'yu ziyaret eden turistlerin kullanacağı tesis yapılıyor.

-Şehrin atmosferine ve çevre düzenlenmesine uygun ışıklandırma döşeniyor.

-Bazı sokak ve meydanlar restore ediliyor, türbe ve mezarlıkların bulunduğu bölgeyi çevreleyen duvarlar onarılarak düzenleniyor.

-Kaletül-Üstad'da bir park yeri yapılıyor.

-Bilgi ve yönlendirme levhaları ve işaretleri yerleştiriliyor.

Tanıtım faaliyetleri çerçevesinde ise Tillo'nun "Batıdan Doğuya Uzanan Sufi Yolu" teması kullanılarak bilinirliğinin artırılması, ekinoks günlerinde etkinliklerin düzenlenmesi ve çeşitli aktivitelerle desteklenmesi sağlanıyor. Avrupa Birliği turizm projesi ile de modern kent imajı yaratırken büyük bir dönüşüm yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak modern bir kentin var olabilmesi için kargaşanın ve düzensizliğin ortadan kalkması gerekmektedir. Bunun için de gerekli olan düzen ve kontrolün sağlanması önemli bir sorun teşkil ediyordu. Turizm projesi ile bu duruma bir çözüm sağlanacağı hesaplanmış ve piyasaların bozulmaması için gerekli düzenin sağlanması amaçlanmıştır. Bu duruma en iyi örnek yine 19. Yüzyılda Mısır'da gerçekleşti. Mısır'ın kırsal alanında yeni yol, baraj, kanal, köprüler yapıldı. Kontrol için bunlar şarttı. Bizim İkinci Bölümde bahsettiğimiz Atatürk'ün Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yol ve ulaşımı bir kontrol sağlayıcı olarak görmesinden kaynaklı bölgede bu alanlara yoğunlaşması gibi 19. Yüzyılda İngilizler de Mısır'ı bu şekilde kontrol sağlıyorlardı. Çünkü kontrol için mekânın dönüştürülerek yenilikler yapılması önemli bir adımdı. Çünkü Yeni düzen, insan gruplarının belli mekanlara hapsedilmesi, davranışların sürekli gözlenmesi, hareketlerin ve beden dilinin denetlenmesini sağlayan bir otorite tarzı doğurdu (Mitchell, 2001).

Ali mübarek 19. yüzyılda yazdığı bir eserde mekânsal düzen ile kişinin disiplin altına alınmasını arasındaki ilişkiyi anlatmaya çalışıyordu. Kitapta kahraman sorunu disiplin ve eğitimde bularak gençlerin eğitilmesi ile kargaşanın çözüleceğini düşünüşü (Mitchell, 2001: 124).

Çünkü mekânın düzenlenmesi kişinin disiplin altına alınmasını sağlıyor. Ayrıca gençlerin disiplin altına alınarak uygun vatandaşların yetiştirilmesi toplumdaki karışıklığı çözecekti. Ancak 21. Yüzyıl Türkiye'sinde her ne kadar eğitim ücretsiz denilse de hem üniversite hayatının belli bir ekonomik refaha gereksinim duyması hem de okumak için aileden ayrılacak bireyin (aile evinde kalsa bile) aynı zamanda ailenin ekonomik süreçlerinden de ayrılarak üreticiden tüketici konumuna geçmesi bazı koşulların sağlanmasını da beraberinde getiriyordu. Dolayısıyla gençlerin eğitimini alabilmesi adına ailenin belli bir ekonomik refahının sağlanması gerekmektedir. Siirt'te fıstık üretimine ilk geçenlerden olan 10 çocuklu bir görüşmeci, ilk 7 çocuğu aile içi emeğe katkı yapmak adına kimi mevsimlik işçi olarak göç etti, kimi köyde çobanlık yaptı kimi ise kendi arazilerinde çalışmak zorunda olduğunu ifade etti. Fıstık ile zenginleşerek belirli bir ekonomik düzeye ulaşmasıyla ilk defa sekizinci çocuğu üniversiteye giderek emeğine ihtiyaç duyulmayan çocuk oldu. Bu durum bölge insanının refah seviyesini arttırarak onları belirli mekanlara kapatılmasının yanı sıra denetim imkanını da sağlıyordu. Belirli mekanlara kapatılan yeni modern birey aynı zamanda yeni alışkanlıklar edinmeliydi. Tüm bir halkın beğenilerinin ve alışkanlıklarının değiştirilebilmesi için, siyasetin bireye hâkim olması ve bireyi modern siyasi özneye dönüştürmesi gerekiyordu (Mitchell, 2001). Mısır'ın sömürgeleştirilmesi sürecinde, Mısır'da kentin düzenlenmesi ile şehir aydınlanacak yeni ışıklandırmalar meyhane ve eğlence mekanları daha iyi ve daha uzun süre hizmet verebilecekti. Şehir bir tüketim yeri haline gelirken kırsal kesim ile yeni ilişkiler ortaya çıkacaktı (Mitchell, 2001). Tıpkı Siirt'te de turizm projesi sonrası başlayan meydan ve yolların restorasyonu, ışıklandırma çalışması kesin olarak kır ve kent arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirirken kenti tüketim alanlarına dönüştürürken ve kentli bireyi de tüketici bireyler haline getirmekteydi. Kısacası piyasa ile kentte kontrol ve düzen sağlanarak yaşam şekillerini belirliyor ve sürekli bir denetime tabi tutuluyordu. Disiplinci iktidar kısıtlayarak değil aksine hareketleri kendisi üreterek varlığını korurdu. Ordulardan, okullara, oradan fabrikalara kadar modern bireyi üretirler (Mitchell, 2001). Asıl sorun bölgede kimin iktidar olacağı ve bölge halkının davranışlarını

kimin şekillendireceği. AB için bölgenin kontrolü piyasaların eline geçmeli ve üretimden tüketime kadar bütün alanlar piyasaların kontrolünde olmalıydı. Türkiye ise bunun yanı sıra bölgede feodal yapıyı ve PKK sempatanlığını kırarak varlığını kabul ettirmeli ve bölge halkına yön vermeliydi. Bölgede yaşanan gelişmeler aynı zamanda ülke içinde siyasi iktidarı da yakından ilgilendiriyor ve bölgede kırsaldan başlayarak kentlere yayılmak istenen kontrol ve düzeninin iplerini eline alarak denetimi kendi sağlamak istiyordu. Dolayısıyla bölgede yapılan proje ve kontrol amaçları AB ile farklılık göstermekteydi.

Sonuç: AB Tarım Politikalarında Güneydoğu Anadolu Toprakları

Meta üretimi ve değişimi çevre ülkelerin kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmesini sağlamaktadır (Ecevit,1999). Çevre ülke konumunda bulunana Türkiye 1980 sonrası ve 1995'te imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasıyla dünya ekonomisiyle bütünleşme çalışmalarını hızlandırmış ve her geçen gün dışa bağımlılık artmıştır. AB yayınladığı 2002 yılı raporlarına baktığımızda Türkiye'nin gitgide tarımda ihracat yapan ülke konumundan ithal eden ülke konumuna geldiğini görmekteyiz. Raporda, Türkiye ile AT arasındaki tarımsal ticaretin 2001 yılında 2192 milyon Euro olan Türkiye'nin AB'ye ihracatı, 2002 yılında 1992 milyon Euro'ya düşmüştür. Topluluktan yapılan ithalat 773 milyon Euro'dan 941 milyon Euro'ya yükselmiştir (2002: 70). Bu durum Türkiye'nin tarımda dışa bağımlılığının artmaya başladığını gösteriyor. Ancak her ne kadar dışa bağımlılık ve dünya piyasalarıyla bütünleşme artmaya devam etse de ihracat yapan ülke konumundan ithal eden ülke konumuna geldiğini görmekteyiz. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise dünya ekonomisiyle buluşmakta gecikmiş bir konumdaydı. Tıpkı 19. Yüzyılda Mısır'da olduğu gibi bölgede de üretimin arttırılarak kontrolün sağlanması adına modern bir tür iktidar ve hegemonya sağlanmalıydı. AB bunu hızlandırmak adına fıstık projesini destekleyerek bölgeye yayılmasını sağlamıştır. “Gıdanın nasıl üretileceği, ne kadar üretileceği, ticaretinin nasıl yapılacağı gibi hemen her konuyu üretenlerin tüketicilerle birlikte belirleyebilme hakkı gıda egemenliği (food sovereignty) konusuna girer” (Aysu, 2015: 151). Fıstık ile aslında daha önce gıda egemenliğini kendi elinde barındıran kırsal kesim git gide bu egemenliklerini ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi kaybederken artık tamamen piyasaya yönelik üretim

yapmaktadırlar. Ayrıca AB projeleriyle üretilen ürünün depolanmasından satılacağı şirketlere kadar her süreçte aktif olan AB bu egemenliği IMF ve DB ile birlikte elinde barındırıyor. 1950'lerde ABD'nin yaptığı Marsall yardımlarına gibi bugün de Avrupa Birliği IPA, IPARD, bölgesel kalkınma programları ya da GAP'ta ve Siirt fıstığında yardım ve destekler ile hem ülkede hem de ülke içinde bölge bazlı kapitalistleştirmeye giderken aynı zamanda ülke içinde tarımın ve yetiştirilecek ürünlerin rotasını da belirliyor. Tıpkı 2000'lerde pamuk, tütün gibi geleneksel ürünlere kısıtlama getirilmesini dayatırken aynı dönemde fıstık teşvik edilmiş ve bunu desteklemiştir.

Gümrük Birliği anlaşmasıyla AB'nin Türkiye pazarına hâkim olduğunu söylesek de aynı zamanda bölgesel farklılıklar bu durumun tam olarak sağlanamamasına neden olmaktadır. Güneydoğu Bölgesi henüz tam olarak günümüz kapitalist rejimlerinin istediği seviyeye ulaşamaması ve kapalı feodal yapısını bir parça korumasıyla AB'nin hoşnut olmadığı bölgeler arasındadır. Çünkü bu durum AB'nin tam olarak bütün pazara yayılmadığının göstergesidir. Bu yüzden AB öncelikle bölgesel kalkınma adı altında bölgeyi piyasaların içine dahil ederek bölgede bir değişim yaratmayı sonrasında ise bölgede pazar ağını genişletmeyi hedeflemekteydi. Bunu için de kapitalizmin olmazsa olmazı rekabetin ortaya çıkması gerekiyordu. Bu doğrultuda başlatılan "Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı" ile rekabetin artması ve beraberinde üretimin artması beklenmekteydi. Çünkü kapitalizm üretkenliği arttırmak adına rekabeti öne sürer. Kapitalist sistemde çoğunlukla da üretim artışı gerçekleşir. AB geri kalmış bölgelerde başlattığı ve üyelik için şart koştuğu rekabetçi programlar bu bölgelerin kapitalist sisteme daha fazla entegre olmasını sağlamaktadır. Ancak bu entegrasyonun ne ölçüde ve hangi yolla ve yollarla olacağına AB ve hükümetler kendi çıkarları doğrultusunda karar vermektedir.

Ayrıca "AB'nin bölgesel kalkınma politikasının amaçlarından biri de kırsal alanları belirli bir ekonomik düzeye getirme içeriklidir" (Aysu, 2006: 208). Kırsal alanlarda artacak ekonomik düzey aynı zamanda kırsal alanlara dahil olmayı kolaylaştıracak ve kırdan artan ekonomik düzeye kentle ilişkilerin gelişmesini ve böylelikle kırsal alanların kapalı yapısının çatlamasını beraberinde getirecektir. Avrupa Birliği tarafından bölgeye yapılan yardım ve projeler (GAP, fıstık fabrikası gibi) bu duruma işaret etmektedir. Bu durum aslında kapitalizmin ve küresel ekonomisinin düsturu olan

serbest piyasa anlayışının nasıl işlediği hakkında da ipucular vermektedir. Serbest piyasanın oluşabilmesi adına öncelikle şartların oluşturulması gerekir. Bunu sağlayacak ortam ise liberal bir ortamdır. Bu ortamın yaratılması adına Polanyi (2004), bir gücün olması gerektiğini piyasanın yani pazarın kendiliğinden oluşamayacağını iddia ediyor. Tıpkı 2001 de fıstık projesi başlayana kadar aslında ilde fıstık üretiminin olması fakat bir pazarın ve piyasasının olmaması bize henüz uygun ortamın yaratılmadığını gösteriyor. Ancak proje başladıktan bir süre sonra önce ülke içinde daha sonra AB'nin eli ile küresel piyasa da kendi markasıyla yer edinmesi aslında bölgede serbest piyasanın ve pazarın kendiliğinden değil müdahaleler ile oluştuğunu gösteriyor. Özellikle dışarıdan bir güç olarak Avrupa Birliği bölgenin küresel piyasalara eklenmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Polanyi'ye benzer şekilde Wallerstein'de (2004) kapitalizmin gelişmesi adına pazara müdahale edildiğini savunuyor. Müdahale olmaksızın kapitalizmin gelişemeyeceği ve barınamayacağını iddia eden Wallerstein ve Polanyi bir bakıma serbest piyasa mantığını kusursuz işleyen bir süreç olmadığını vurgulamaktadırlar. Bu durumu daha iyi anlaşılabilmesi adına Türkiye tarım gündemi üzerinden 2018-2019 yıllarında patates üzerinde yapılanlar çok iyi bir örnek teşkil edecektir. Dönemin Tarım ve Ormancılık Bakanı Bekir Pakdemirli yaptığı açıklama da hastalıklar bahane edilerek 25 ilde toplam 141 bin 650 dekarlık alanda patates ekilmesini yasaklamıştı. Yasaklamalardan kısa bir süre sonra sıfır Gümrük vergisiyle 200 bin ton patates ithal edildi. Dönemin CHP Edirne Milletvekili Okan Gaytancıoğlu ithal edilen patateslerin Bakan'ın daha önce danışmanlık yaptığı MC Cain Food adlı uluslararası bir firma olduğunu iddia etmesi üzerine tartışmalar büyümüş olsa da bizi bu olayda ilgilendiren nokta "serbest ticaretin" aslında belirli güçler tarafından yönlendirmesi ile şekil aldığıdır.

"DTÖ anlaşmalarının imzalanmasından sonra, bütün ülkelere üretiminin %5'i oranında ithal zorunluluğu getirilmiştir. Bu tabii ki, ekonomileri tarıma dayalı olan az gelişmiş ülkelerin pazarlarını sarsarak, işsizliğin daha da artmasına neden olmaktadır. Kısaca süreç, çiftçiliğin tasfiyesi ve tarımın şirketleşmesi doğrultusunda işlemektedir" (Aysu, 2005: 51). Ancak Siirt fıstığı için asıl önemli olan bölgede tarıma yönelik yapılan bu yatırımların amaçlarıdır. Bu amaçların kendini en iyi gösterdiği yer ise 1986-1993 yılları arasındaki Uruguay Turu sonucu gezilen ülkeler dayatılan tarım anlaşmasıdır. Bu anlaşmalar ile her ülke yalnızca bir tarımsal ürün üretmeye

yönlendirilmekte ve ülkeler ihracata dayalı üretime teşvik edilmektedir. Özelleşmiş ürün üretimine yönlendirme diğer ürünlere muhtaç kılma yöntemidir (Aysu, 2015). Bu anlaşmaların amacına benzer bir amaç taşıyan fıstık entegre fabrikası AB'nin de benzer bir politikayı bölgede gütmekte olduğunu bize göstermektedir. AB 2015 ilerleme raporunda doğrudan yardım alanında yasal düzenlemelerin AB Ortak Tarım Politikası ile uyumlaştırılmasına yönelik stratejinin belirlenmesi yönünde ilerleme sağlanamadığını belirterek Avrupa Birliği ülkelerinden besilik sığır ve dana ithalatına yönelik kısıtlamalar devam etmesini eleştirmiş ve kaldırılması yönünde talepler ilemiştir.⁵⁹ Tüm bu gelişmelerle birlikte aynı dönemde AB Siirt'te fıstık entegre tesisi projesini IPA kapsamında başlatarak fabrika açılışının müjdesini vermesi, AB'nin de Türkiye'de bölgeler arası farklı politikalar izlediğinin göstergesidir. Bir yandan ülke genelinde ithalata teşvik ederek bir yandan ise ihracat ürünü olması beklenen Siirt Fıstığına yönelik çalışmalar yürüterek fıstığın küresel piyasalara ve pazara ulaşımının önünü açmaya çalışmaktadır. Bu durumda "AB'nin tarım konusunda bizden istediği, onların ihtiyaçları için bir fazlalık üretmemiz, yer açmamızdır" (Aysu, 2005: 212). Fıstık üretiminde AB ülkeleri arasında birinci olduğumuz düşünülürse AB'nin fıstık ihtiyacını karşılayacak ucuza üretimin yapılması ve pazarlanması gerekirdi. Siirt'te açılan fabrika AB için üretime teşvik edecek ve ürünlerin kolayca ülkelere gelmesini sağlayacaktır. Geç 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın ortalarına kadar Asya ve Afrika'da, Avrupa halkının kitlesel tüketimi için ihtiyacı olan ürünlerde uzmanlaşma sağlandı (Bernstein, 2009). Bugün Avrupa'nın üçüncü ülkelerde izlemiş olduğu tarım politikaları da benzerlikler taşımaktadır. Özellikle geri kalmış bölgelerde rekabetçi programlar ile Avrupa Birliği, kendi üye ülke vatandaşları için belirli ürünlerin üretilmesini garanti altına almakta ve belirli ürünlerde uzmanlaşmayı sağlamaktadır. Özellikle 2 yüzyıl önce Mısır'da kendi tüketimi için pamuk üretimini arttırmak adına yaptıklarının daha ileri seviyesini geçen 2 yüzyıl bilgisini de ekleyerek Siirt'te kendi üye ülke vatandaşları için fıstık üretimine teşvik ediyor (Mitchell, 2001). Dolayısıyla açılan fabrika ile AB fıstığa destek vermesi şaşırtıcı olmamaktadır. Aynı zamanda bölge piyasaya dahil olurken tek üründe uzmanlaşma ve hayvancılıktan kopma ile bölgenin diğer ürünlerde ihtiyacı artarken AB için Türkiye içinde yeni bir pazar bölgesi ortaya

---

⁵⁹ Ali Ekber Yıldırım. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/avrupa-birligi039nin-turkiye-tarimina-bakisi/26028> (18.04.2022).

çıkılmış oluyor. “Pazar, güneş sisteminde gezegenlerin güneş etrafında yayılmasına benzer şekilde, etrafa halkalar halinde dağılmış toplulukları birbirine bağlar. Bu toplulukların her biri kendi özel uzmanlık alanına sahip olabilir” (Wolf, 2000: 73). Bu durum gösteriyor ki; bölgede Pazar hâkimiyetini arttırdıkça hem ülke içi hem de uluslararası ilişkiler ve ürünler daha hızlı geçiş yapacaktır. Bu durum bölgenin daha hızlı çözülmesi ve dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu çözülmenin birçok kanıtı olmakla birlikte en belirgin şekli üretim süreçlerinde görülmektedir. Aysu’nun (2006) tartıştığı Türkiye’ye uyan sürdürülebilir köylü tarımcılığıyla özdeş olan permakültür tarımcılığına karşı AB’nin dayattığı endüstriyel tarım arasında neler olacağını zaman bize gösterecek dediğinde sene 2006’ydı. Bugün neredeyse 15 yıl geçti ve artık fıstık sonrası ülkenin en kısıtlı endüstriyel tarım modelini uygulayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi de endüstriyel tarım modelini benimsemiş oldu. Kimyasal ilaç ve gübre artık ülkenin en batısından en doğusuna kadar yayılış durumunda. Siirt’te açılan fabrika ve köylerde açılan küçük fıstık işleme fabrikalarının yanı sıra traktör kullanımı ve tarım araçları da hızla artmaktadır. Bunların yanı sıra AB’nin bölgesel kalkınma baskılarına karşı küçük önlemler alınsa da bu durum bölgede aynı zamanda büyük problemlere de neden olmaktaydı. Bölgede topraklarını zehirlenmesini arttırdığı gibi ayrıca bölgesel kalkınma dayatmaları sonucunda 2012 yılında 5 yıl uzatılan GAP kapsamında inşa edilen Baraj projeleri başta Hasankeyf, tarihi miras, doğal yaşam alanları, canlı türleri ve tarım arazileri de dahil olmak üzere, yerel nüfusun yaşam koşullarını tahrip ederek sürdürülebilir kalkınmayı tehdit etmesi nedeniyle eleştirilmiştir (AB İlerleme Raporları, 2012: 41).

6. BÖLÜM: Fıstık Sonrası Toplumsal Dönüşüm

“Asıl mesele, onları elimizde tutabileceğimiz, zapt edebileceğimiz bir şeye dönüştürmektir (Charles Richard’dan aktaran Timothy Mitchell, 2001: 171).”

Boratav(1980), 3 üretim biçimi olduğunu (kapitalist, yarı-feodal, küçük meta üretimi) söyler ve bunlardan üretim araçlarına sahip olup kendi ve aile emeğiyle kısmen veya tamamen piyasa için üretim yapan fakat tüketim amacı güden üretim olan küçük meta üretiminin en yaygın üretim biçimi olduğunu belirtir. Bu durum 2000 yıllarına kadar Siirt ve çevresi için ağırlıklı olarak hayvancılık üzerinden işleyen bir süreç olmuştur. Köylüler köye gelen tüccarlar aracılığı ile hayvanların ihtiyaçlarını karşılamak adına piyasaya satarak hayatlarını devam ettirmekteydiler. Ayrıca araştırmamı yapmış olduğum Meydandere ve çevre köylerde hemen hemen her ailede korucu bir kişinin bulunması da küçük meta üreticisi olarak hayatlarını devam ettirmelerini sağlamıştır. Burada önemli bir nokta “tüccar”ın varlığıdır. Tarım ve sanayi, köy-kent arasındaki işbölümü gerçekleştiği andan itibaren tüccar ortaya çıkmış olur (Boratav, 1980). Tüccar, üretimin kentlere ulaşmasında aracı olarak artık değeri paylaşan bir kategori olarak işlev görür. Bölgede tüccarların ilk temsilcileri hayvancılık üzerinden köy-kent arasında aracı olurken bugün fıstık üzerinden yeni tüccarların ve güç ilişkilerinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Küçük meta üreticisi olan köylüler hayvanı yetiştirir ve tüccar köye gelerek satın alırdı. Ancak 2000 sonrası tüccarın fıstık üretiminin artması ile ilişkiler yeniden şekillenmiş ve bu ilişkiler üzerinden tüccarın rolü de değişmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında piyasa için üretim yapıp tamamen tüketim amacıyla olan köylüler elde ettikleri karın farkına varıp fıstık üretiminde hızlı bir gelişme gösterdiler. Bugün amaç sadece tüketim değil aynı zamanda birikim yapmaktır. Birikimleri arttıkça köylülerin küçük meta üretiminden kapitalist üretime geçmeye başladıkları söylenebilir. Artık kendi arazilerinde kendi aile mensuplarının geçimi ve hayvanların ihtiyaçları için yaptıkları üretim bugün tamamen pazara yöneliktir. Bu durum ülke içinde de bölgede de aslında yeni bir durum olmamakla birlikte hayvancılıktan uzaklaşma dönem dönem bölgede yaşanan bir durumdu. Özellikle koruculuk sistemi bölgede hayvancılığı etkileyen önemli faktörlerdendi. Bu konuda bir görüşmeci, “*babamızın zamanında 250*

hayvanımız vardı. Kendimiz çobanlık yapıyorduk. 4 kardeşlik ayrıldık. Korucu olduk. Hayvancılık zor oldu. Millet fıstığa çevirdi tarlaları, artık bakım zor oldu” sözleriyle dile getirmektedir. Görüşmeci hayvancılıktan uzaklaşma süreçlerini ailenin ayrılması, koruculuğa geçiş ve son olarak da fıstık üretiminin artmasına bağlamaktadır. Bugün hayvancılığı etkileyen en önemli faktörün fıstık üretiminin artması olarak gören diğer bir görüşmeci ise, *“hepimiz korucu olduk. Bu fıstıklar ortaya çıktı. Millet uğraşmak istemiyor. Zor geliyor”* ifadesini kullanmıştır. Üretim modelinin yaşadığı bu dönüşüm ve pazara açılma köylünün sadece ürününü, üretim ve emek sürecini değil aynı zamanda köylünün toplumsal hayatında da etkilerini göstermiştir. Fıstık üretimine geçiş toplumsal dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

Fıstık ile birlikte piyasa ile rekabet içine giren köylüler 15 yıl gibi bir süreçte toplumsal olarak büyük bir kopuş yaşadılar. Giderek küresel piyasalara entegre olan bölge de “köylülerin yaşam şekillerini, ekonomik ve teknolojik olanaklarını ve bunlara paralel olarak göç ve kentleşme eğilimlerini değiştirdi” (Keyder ve Yenal, 2013: 173). Kırdan büyük kentlere doğru olan göç dururken kıra dönüşler oldu. Daha önce mevsimlik göç ederek büyük kentlerde işçi olan köylüler, bugün kendi arazilerinde işçi kullanır hale gelmişlerdir.

“Avrupa’da birçok entelektüel kırsal yaşamı ve köylülüğü geleneksel ve milli değerlerin korunduğu kaynaklar olarak görüyordu” (Karaömerlioğlu, 2014: 54). Sağ kesim için ise özellikle kırsal alanlar yani köylülük gelenekselliğin, muhafazakârlığın ve kültürün korunduğu yerler olarak düşünülmektedir. Benzer düşünceler Türkiye içinde söylenebilir. Fakat ülke içinde kırsal alanların farklı grup ve kimliklere ev sahipliği yapmasından kaynaklı bu durum bölgesel farklılıklar göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi kırsalı için geleneksellik ve muhafazakâr yapı korunmuş olsa da bu durum iktidarların isteyeceği bir şey değildir. Aksine o bölgede hızlı bir kültürden, geleneksellikten koparma isteği bulunmaktadır. Çünkü bölgede bu durum birlik ve beraberliği yani aslında Kürt kimliğini muhafaza etmektedir. Dolayısıyla burada geleneksel dediğimiz kendi kendine yeten köylünün kapitalist piyasaya geçerek dışarıya açılması ve bununla birlikte gelecek olan değişimler göstermesi yerel güçlerin ve hükümetin isteyeceği bir durumdur. Çünkü Güneydoğu’da batı köylerinde olduğu gibi milli değerler değil aksine ayrı bir dil ve kültür olarak kabul edilen milli değerlere tehdit barındırmaktadır. Ayrıca yeni neoliberal politikalar güden hükümet ve uluslararası sermaye için de yeni bir alan

durumundadır. Son yıllarda ürün çeşitliliği devletin desteklediği bir tarım politikası olurken fıstıkta bu ürünler arasına girdiği söylenebilir. Dünya fıstık üretiminde ilk üçte bulunan Türkiye de 56 ilde fıstık üretilmektedir. Bun durum yaygınlaşmaktadır. Siirt de şu an dünyanın % 5 fıstık üretimini karşılarken piyasaya açılması sadece 15 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Fıstık ile birlikte köylerde geleneksel ürünler terk edilirken aile emeğine dayalı köylülükte darbe almıştır.

Her ne kadar dünyada kabul gören genel köylü tanımı, ekonomik açıdan kendine yeterli olan küçük arazi sahibi tarımsal üretici olarak anlaşılrsa da bugün artık birçok yerde bu tanım değişmeye başlamıştır. Modern tarım ile sadece traktör, tarım araç-gereçlerinin tarımda hakimiyeti ile olmadı aynı zamanda üretim ve mübadele ilişkileri önemli ölçüde dönüşüm yaşadı (Hard ve Negri, 2004). Üretim ve mübadele ilişkilerinde yaşanan bu dönüşüm beraberinde sosyal hayatta da değişimleri beraberinde getiriyor. Siirt'te de gördüklerim sadece fıstık ile üretimin şekillerinde yaşanan bir değişim olmadığı aynı zamanda günlük hayatta da bir şeylerin değiştiği yönündeydi. Öyle ki kapitalist sistem de “sermayenin yeni pazarlara ulaşması yalnızca üzerinde emperyalist tahakküm kurduğu ülkelere sızmasıyla mümkün olmaz; kapitalizm öncesi ya da yarı-kapitalist sektörlerine sızması gerekir ki bunu da oralarda var olan toplumsal ve ekonomik ilişkileri çözerek yapar” (Castells, 1997: 29). Çözülen toplumsal ve ekonomik ilişkiler ile sektörleri ve üretimi kendi çarkları içine alan kapitalist sistem oraya kendi pazar ağını kurmuş olur. Siirt Fıstığı Projesi başlayıp ağaçlar ekildikten yaklaşık 12 yıl sonra Siirt'te gittiğimde köyde birçok şeyin değiştiğini ve değişmeye gebe olduğunu fark ettim. Bunların başında ise insan ilişkileri gelmekteydi. Wolf'a göre, pazar bir topluma tahakküm etmeye başladığında cemaatin içine nüfus eder ve bütün ilişkileri satılık malı olan bireylerin tek çıkarlı ilişkisine dönüştürür (2000: 86). Köyde de “bireysellik” bu yüzden arttı denebilir. Pazar köye nüfus ederek köylüleri tahakkümü altına aldıkça köydeki ilişkiler bireysel çıkarlar doğrultusunda ilerlemeye başladı. Bu durum arazilerin kullanımında da kendisi göstermekteydi. Fıstık öncesine kadar açık olan ve insanların birbirleriyle yardımlaşarak sürdürdükleri arazilerde son beş yılda önemli bir çitleme hareketi başladı. Literatürde çitlemeler mülksüzleşme ile birlikte anılırken Siirt'te fıstık üretimiyle birlikte bu durumun aksine köylüler mülklerini değerlendirerek yani mülksüzleşmekten ziyade mülklerinin değerini arttırarak araziler de bir çitleme hareketine başladı. Özellikle devletin fıstık üretimini teşvik amaçlı dağıttığı ücretsiz

tel örgüler ile bütün araziler çitlenmeye başladı. Daha önce köye gittiğimde ilk tarladan başlayarak kendi tarlalarımıza (dedemin) bütün arazilerin içinden geçerek tarlaların sonunda bulunan ve bir türbe ile mescidin bulunduğu meydana gidebilirdim. Ancak şu an arazilerin tel örgülerle çevrili olması bireyselleşmenin hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Bu konuda bir görüşmecimin söyledikleri dikkate değer niteliktedir;

“Bi on yıl oldu millet kendini fısığa, tarıma veriyor. Tarıma dayalı olduğundan dolayı hayvancılık da azalıyor. Yani gittikçe toprak sayısı, tellerle kapatılıyor. Kapatıldıkça millet hayvancılığı bırakıyor. Şimdi yüzde 90 azalmış. Hala besleyen var ama daha az (Görüşmeci 2).”

Rekabet ve bireyselleşme mantığı üzerine oturtulmuş kapitalizmin köylüye nüfus etmesiyle giderek artan rekabet köylüleri gündelik ve sosyal hayatlarını da belirliyordu. Polanyi (2017) kitabında, ekonomik toplumsaldır derken sosyal hayata gömülmüş bir ekonomiden bahsediyordu. Siirt’te tarım ekonomik bir teşebbüse dönüştürüldü ve Polanyi’nin söylediği gibi sosyal hayat ekonominin içine oturtuldu. Artık sosyal hayatta ekonominin içinde gerçekleşir duruma geldi. Bu durum teknolojiyi köylere sokarak toprak işleme teknik ve usullerinde de değişimi getirdi ve sosyal hayatı da etkiledi. Tarlalar artık ailecek ya da komşu, akrabalar ile değil tek kişinin traktör ile giderek kendi arazisini kendi başına sürmesiyle hazır hale gelmektedir. Ayrıca ürün hasadı da yine imece usulü dediğimiz ortaklaşa bir dayanışmadan ziyade dışardan tutulan ve mesafeli bir ilişki kurulan (Patron-İşçi ilişkisi) işçiler üzerinden yapılmaktadır. Dolayısıyla bireysellik ön plana çıkarken sosyal ilişkiler geri plana atılıp sadece çıkar ilişkileri üzerinden devam etmektedir. Wolf bireyselleşmenin 3 şart altında meydana geldiğini belirtiyor.

Birincisi, eski düzen zayıfladığında ve ferdi köylü aileleri komşularını omuzlarından silkip atarak mal ve hizmetler üzerindeki denetimlerini arttırdıklarında ve kendi adlarına dış dünya ile yeni bağlar içine girdiklerinde meydana gelmesi muhtemeldir. İkincisi, toplumsal işbölümünde meydana gelen bariz bir artışın yeni çekirdek aileleri kendi hane halklarını kurmaya, aracı ve işverenle özerk ilişkiler içine girmeyi muktedir kıldığı yerlerde bu bireyselleşme hali meydana gelebilir. Üçüncüsü, şebeke pazarlar köylü cemaatinin içine nüfuz edip bütün ilişkileri satılık malları olan bireylerin tek çıkarlı ilişkilerine dönüştüğünde gerçekleşebilir (2000: 135).

Wolf'un bahsettiği bireyselleşmenin gerçekleşmesini sağlayan üç şartın günümüzde hala geçerli bir durum olduğu ortadadır. Ancak bu üç şartı Siirt kırsalı üzerinden okuduğumuzda aslında üçüncü yani pazarın köye ve köylüye nüfus etmesiyle çıkar ilişkilerine dönüşen ilişkilerin diğer şartları da beraberinde getirdiğini görmekteyiz. Bölge kırsalında ve özellikle gözlemlerim sonucunda kendi köyümde gördüğüm kadarıyla pazar ilişkileri geliştikçe artan bireyselleşme mallar ve araziler üzerinde denetimi de beraberinde getirmiştir. Ardından bu durum çekirdek ailelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla ortaya çıkan yeni ilişkiler kısa ömürlü ilişkilere dönüşmüştür. Çünkü köylü kapitalist pazara entegre oldukça bütün ilişkileri Pazarın hedeflerinden etkilenmektedir. "Pazarın sadece köylünün ürününü ve bu ürün sayesinde kendi denetiminde olan mal ve hizmetleri etkilemekle kalmayıp, onun üretim faktörlerini de etkilediğini görürüz" (Wolf, 2000:86). Üretim faktörlerinde gerçekleşen etkilenmelerin büyük çoğunluğu toprak ve emekte meydana gelir. Emek kullanımı değişirken, toprak hızla metalaşır. Eskiden ücretsiz kullanılan topraklar için bugün büyük kavgalar çıkmakta. Ayrıca hammadde ve toprağın denetimi değişmektedir. Bu durumu gördüğüm ve yaşadığım birkaç örnek üzerinden anlatmanın daha açıklayıcı olacağı kanısındayım. Fıstık sonrası köyde arazi, konut ve arsa fiyatlarının her geçen gün artmasıyla herkes kendi mülkiyetini korumaya ve yeni mülkler edinmeye çalışırken geçmişte köyden göç edenlerde geri dönerek kendi arazi ve mülklerini geri istemeye başladılar. Göç edenlerin geride bıraktığı topraklar için şu an gerilimler yaşanmaktadır. Ayrıca toprakların paylaşımından çitleme süreçlerinde, arazilerde açılan yol ve güzergahlara kadar köylüler rekabet halinde ve sürekli bir çatışma içine girmektedirler. Bugünden yaklaşık 25-30 yıl kadar önce annemin amcası olan bir aile büyüğümüz o dönemde geçim sıkıntısı yaşadığı için köyden göç ederken köyün içinde kalan bir arsasını o dönem yeni evlenen ve ailesiyle yaşayan bir yakınına kendi evini yapması için vermiş ve bu duruma birçok kişi şahit olmuştur. Hala göç ettiği yerde yaşayan ancak fıstık üretiminin artmasıyla birlikte yaklaşık son 10 yıldır yaz aylarında köye giderek yarı-zamanlı çiftçilik yapmıştır. Daha sonra yıllar önce yakınına vermiş olduğu ve bugün üzerinde ev inşa edilmiş olan arsaya "ben o zaman kullanman için vermiştim" diyerek geri istemesi ve bunun üzerinden başlayan aile içi soğukluklar insanları giderek bireyselliğe itmektedir.

Wolf'un bireyselleşmeyi meydana getiren diğer bir koşulu olan çekirdek ailelerin kendi evlerini kurarak geniş aileden kopmasıyla gerçekleşebileceği önemli bir noktada durmaktadır. Mübeccel Kıray, tıpkı Ereğli'de sanayi ile geniş ailenin çözüleceğini söylemesi gibi bugün fıstık ile bölgede artan sanayi tarımının etkisiyle de geniş ailelerin çözüleceğini iddia edecek olsaydı eğer yanılmış olmazdı. Bölge ekonomisi cumhuriyetten beri zayıf ve kendine ancak yetebilecek konumdayken aileleri bir arada tutardı. Aynı zamanda emek gücüne dayalı üretim olması geniş ailelerin ayrılmasının önünde önemli bir engeldi. Yiyeyeğin kıt olduğu ve aile emeğine dayanan yerlerde geniş aile tipleri sıklıkla görülmektedir. Çünkü geniş aileler araziyi ve hayvanları birlikte kol gücüyle işleterek yiyeyeğe dönüştürür. Yiyeyeğin arttığı ve kol gücünün azaldığı yerlerde ise çekirdek aileye dönülür. Bunun en büyük nedeni artık tarlada çalışacak kalabalık bir aileye ihtiyaç yoktur. Bugün fıstık üretiminin önemli bir gelir sağlaması ve tarım aletlerinin yaygınlaşmasıyla yeni evlenen ailelerin çekirdek aileye dönmesi geniş ailelere ihtiyaç kalmadığının işaretidir. Görüşme yaptığım ve fıstık üretimiyle birlikte ailesinden ayrılarak kendi çekirdek ailesini kuran 28 yaşında olan erkek bir görüşmeci bu durumu şöyle özetlemektedir;

“Hala var ama eskiye göre azalmış. Ayrılarda var evlenince. Eskiye göre geniş aile azalmış hem de çok azalmış. Artık evlendikten sonra gençler ayrılıyor. İnsan mesela evlendikten sonra kendi idaresini elde edebilmek için kendisi uğraşmak istiyor. Kendi insanların arasında durmak istemiyor. Kendi ayakları üzerinde durmak istiyor. Kendisi mücadele edecek (Görüşmeci 1).”

Köyde ilk olarak aile ile birlikte yaşarken bugün evlenenin bir parça arazi olarak hemen kendi çekirdek ailesini kurması bölgede bir şeylerin değişip dönüştüğünü gösteriyor. Ayrıca ailenin denetim mekanizmaları gücünü kaybederken çekirdek aileye hızlı bir geçişin söz konusu olduğu bir gerçektir. Aynı zamanda birlik ve bütünlük bozulurken güvensizlik artıyor. Daha önce aile bireylerinin ortak olarak kullandığı arazilerde, çocukların hak talebi olmazken şimdi evlenen kişi aileden ayrıldığı gibi hak talebinde bulunarak arazi istemekte ve kendi fıstık üretimine geçmektedir. Aynı zamanda toprağın bölünmesini de ortaya çıkarmıştır. “Geniş aile aynı zamanda toprak parçalanmasının sonuçlarından sakınmanın bir aracı olarak görülebilir” (Wolf, 2000: 112). Siirt'e aynı durum hâkimdi fakat fıstık ile toprak parçalanmaya başladı. Ortaya çıkan çekirdek aile ve bireyselliklerin toprağın

bütünlüğünü bozduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu durum aile içi gerilimlere sebebiyet diğer bir unsur olarak göze çarpmaktadır

Köyde fıstık ile birlikte yaşanan bireyselleşme ve rekabet aynı zamanda fıstık üretimiyle ekonomik olarak iyileşen kişilerin sosyal konumlarını da etkilemiştir. Köylüler de bu durumun farkına varmış olacak ki kendilerini sadece bir köylü olarak değil her konuda söz sahibi kişiler olarak görmektedirler. Bugün kapitalist üretime geçmiş kırsal alanlarda hane ile üretim iç içe geçmiş durumdadır. Kırdaki ekonomiyi ele alırken bütün süreçlere bakmamız gerekiyor. İnsanların gündelik hayatlarındaki hobilerinden yedikleri ürünlerden yemek yedikleri mekanlara kadar hepsi ekonomik durumları ile birlikte şekillenmektedir. Fakat bunları sadece üretim araçları üzerinden bakmamız bazı noktaları kaçırmamıza neden olabilir. Bunlar aynı zamanda sosyal bir meseleyi de beraberinde getiriyor. Çünkü bu durum aynı zamanda bir statü sağlıyor. Fıstık sonrası ekonomik olarak durumları iyileşen köylüler artık kendilerini belirli bir statüde görüp davranışlarını bu statüye göre belirlemeye başladılar. Boş zamanlarından çocuklarını okula gönderirken beslenme çantalarına koyacakları yiyeceklere kadar hepsi sosyal hayatlarının içinde bulunan ekonomiyle ilişkilidir. Tıpkı erkeklerin artık okul bahçesinde voleybol oynaması gibi. Ya da köyde fıstık üretiminin yanında servis şoförü olan bir kişinin okulda sevmediği bir hocayı MEB'den atılabileceğini iddia ederek kendisini o statüye sahip olduğunu düşünmesi gibi. Benzer şekilde bir seçimde muhtarın oy kullanmayan kişiler için kendisinin istediği partiye basmasına izin vermeyen köy hocasını okuldan attırmakla tehdit etmesi gibi. Bu durum bize ekonomik olarak köylülerin durumuyla kendi statü ve konumlarının da geliştiğini göstermektedir. Yine fıstık üretimi yapan ve aynı zamanda korucu olan bir görüşmeci evlendikten sonra aileden ayrılarak kendi fıstık üretimi ile hanesini kurduğunu belirtmiştir. Şöyle ki fıstık öncesi Denizli'ye göç eden ve orada kapıcılık yapan bir üreticinin fıstık sonrası ailesiyle temelli bir şekilde köye dönerek fıstık üretimine geçmesi ilgimi çekmiş ve kendisiyle köy kahvesinde bir görüşme yapmıştım. Bu duruma şahit olan diğer bir genç görüşmeci daha sonra yanıma gelerek bana görüşme yaptığım kişinin üniversite okumuş bir oğlu olduğunu ve (bunu görüşme yaptığım kişi de söylemişti) “yaşı benden büyük üniversite okumuş ama hala ailesiyle yaşıyor, kendi evi yok. Boşuna okumuş. Sonunda o da gelip korucu olacak” sözleriyle kendi ayakları üzerinde duramadığını oysa kendisinin bir aile kurarak ekonomik olarak da ondan çok daha iyi konumda

olduğunu, üniversite okumasına rağmen onun gerisinde kaldığını göstermeye çalışmıştı.

Fıstık ile birlikte bütün arazilerinde fıstık ağacının ekilmesiyle başlayan tek ürün uzmanlaşma süreci köylülerin üretim şekillerini olduğu gibi yaşam şekillerini ve tüketim alışkanlıklarını da etkilemiştir. Fıstık ile bölge sağlanan tek üründe uzmanlaşma, diğer ihtiyaçlar için köylüleri kente ve tüketim toplumunun içine dâhil edilmesini sağlamıştır. Bu durum özellikle Siirt olmak üzere bölgedeki birçok köylü için tarımda yeni bir dönemim başlangıcı hatta bölgenin “tarım devrimi” dir. Daha önce geleneksel köylülüğün başat rollerinden olan kendi arazisinde yetiştirdiği ürünler ile beslenen, kendi beslediği hayvanları özellikle Kurban Bayramı gibi özel günlerde tüketen köylüler fıstık sonrası birçok gıda ihtiyacını da şehirde bulunan büyük market ve pazarlardan almak zorunda kalmıştır. Meydandere köyünde yaptığım görüşme ve gözlemler de bu durumu desteklemektedir. Görüştüğüm herkes kentte özellikle kendi gıda ve tüketim ihtiyaçları için gittiklerini fıstık öncesine göre artık ihtiyaçlarının büyük bir kısmını kentten karşıladıklarını belirttiler. Özellikle köylülerin hayvancılığı terk ederek fıstığa geçmeleriyle hayvansal ürünlerin tüketimini de etkilerken bir görüşmecinin söyledikleri önemli bir noktada durmaktadır. *“Satın alıyoruz. Şimdi hepsini dışardan alıyoruz. Eskiden tereyağı yerdik şimdi o da fazla kalmamış şimdi çiçek yağ.”* Günlük hayatta ev fazla tüketilen ürünlerden olan çiçek yağ kullanımının köyde fıstık sonrası hayvancılığın azalmasıyla ortaya çıkması tüketim alışkanlıklarındaki önemli bir değişimin göstergesidir. Hala özellikle yaz aylarında kimi aileler kendi tüketim ihtiyaçları için sebze üretimine devam etmiş olsa da köylülerin arazilerinde fıstık ekimine geçmesiyle maddi kültür unsurları değişmeye başlamıştır. Bunların başında da tüketim alışkanlıkları gelmektedir. Bu durum özellikle köylülerin yemek kültürünün de dönüşüm yaşamasında etkili bir unsurdur. Geçmiş yıllarda göç eden yakınlarına başta peynir yollayan birçok görüşmeci bugün kendileri kent merkezine giderek marketlerden hazır peynirleri almak durumunda kalmışlardır. Ancak daha ilginç olanı ise Kürt ailelerinde özellikle köylerde sık sık yapılan tandır ekmeği konusunda gördüklerim olmuştur. Köylüler artık tandır ekmeği yapmayı giderek bırakmakta ve bunun yerine köyde yaklaşık 4 yıl önce açılan fırından ekme alarak ekme ihtiyaçlarını gidermektedirler. Bu durum özellikle Batı bölgelerinde birçok köyde normal olarak karşılanırsa da o bölge için yeni bir durumdur. Fıstık üretimi ise bu yeni

duruma geçişin en önemli etmeni konumundadır. Bu konuda çocuklar üzerinden bir örnek verecek olursam eğer yine geçmiş ve bugüne kıyaslamak yerinde olacaktır. Köyde fırının da açılmasıyla gözlemlediğim kadarıyla çocuklar kahvaltılarını sabah okula giderken köy içinde açılan fırından aldıkları poğaç, simit gibi hazır gıdalarla yapmakta ve hayvancılığın giderek azalmasıyla da süt kültüründen uzak büyümektedirler. Dolayısıyla köylüler artık tarlalarında ve mera alanlarında kendilerine yetecek ürünleri yetiştirmedikleri ve bu ürünleri pazardan satın almak zorunda kaldıkları için birer tüketici konumuna gelmişlerdir. Kısacası tek üründe uzmanlaşma meta ilişkilerinin derinleşmesini sağlamaktaydı. Bu durum aynı zamanda tüketim alışkanlıklarını değiştirerek piyasa ile bütünleşmenin önünü açmaktaydı.

Bu durumun önemli bir sebebi ise fıstık üretimiyle birlikte hayatlarına dahil olan konforlu yaşam şartlarıdır. Özellikle görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu fıstık üretiminin hayvancılığa göre çok daha iyi kazanç getirmesinin yanında sağlamış olduğu rahat yaşam şartları da hayvancılığın azalmasında önemli bir noktada durmaktadır. Görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu hayvancılığı çok meşakkatli ve yorucu bir iş olarak tanımlarken fıstık üretiminin çok daha rahat ve kazançlı olduğunu belirtmeleri köylülerin giderek hazır gıda kullanımları ile birlikte konforlu hayatlarının alışkanlık haline geldiğini göstermektedir. Bu konuda görüşmecilerin kendi tüketimleri için hangi ürünleri ettiklerini ve fıstık sonrası hangi ürünlerden vazgeçtiklerini sorduğumuzda aldığımız cevaplar oldukça açıklayıcıdır;

“Eskiden hepsini ekiyorduk. Hayvanlarımız çoktu. Hepsini buğday, arpa yapardık. Un almıyorduk, kendimiz üretip yerdik. Şimdi hepsi dışardan. Şimdi hepsinin hazırı var uğraşmak istemiyorlar. Şimdi şehre de istediğin zaman gidebiliyorsun. O zamanlar gidemiyordun. Şimdi her evde araba var (Görüşmeci 5).”

“Yüzde 99’unu bile şu an şehirden alıyoruz. Eskiden kendimiz yetiştirirdik. Şimdi köyün yüzde 90-95’i şehirden alıyor. İhtiyacı olan hatta hayvanın ihtiyacı olan şeyleri bile şehirden karşılıyor. Bütün ihtiyaçlarımızı şehirden temin ediyoruz (Görüşmeci 7).”

Köylülerin fıstık üretimiyle birlikte değişen tüketim kültürleri sadece gıda ürünlerinde değil hayatlarının her alanında kendini göstermiştir. Köyde bulunduğum

süre boyunca gözlemediğim bir durum bunun en iyi örneğinin kıyafetler olduğunu göstermiştir. Köylüler arasında kentte yapılan alışverişin önemli bir kısmını kıyafet sektörü oluştururken aynı zamanda markalara olan düşkünlükleri görünür bir davranış biçimi haline gelmişti. Bana sürekli kıyafetlerimin markalarını sorarak Siirt merkezde daha kaliteleri olduğunu ve kendi giydikleri kıyafetlerin Manisa’da bile olamayacağını Manisa’dakilerden daha pahalı ve kaliteli giyindiklerini iddia ediyorlardı. Bu konuda görüşmecilere sorulan “*kente en çok ne için gidersiniz?*” ve “*Kentte ne sıklıkla gidersiniz?*” sorularına verilen cevaplar köylülerin tüketim alışkanlıklarının nasıl değiştiğini ve kentle olan ilişkilerinin nasıl kurulduğunu özetler niteliktedir.

Görüşmecilerin hemen hepsi kent merkezine en sık alışveriş yapmak için gittiklerini, gençlerin ise daha çok eğlence ve gezme amaçlı kent merkezini sık kullandıklarını dile getirdiler. Köylülerin hayatında giderek artan tüketim kültürü beraberinde köylülerin kentle olan ilişkilerini de gelişmesini sağlayan bir noktada duraktaydı. Özellikle ekonomik refah arttıkça neredeyse 2 haneden birinde olan otomobiller ile köyde artan araç sayısını düşündüğümüzde köylüler sık sık kentte gidip gelmekte ve bu durum aynı zamanda köylülerin kente entegre olmalarını da beslemekteydi. Bunların yanında kentle olan ilişkilerin nasıl kurulduğu ve hangi saikler üzerinden ilerlediği de önemli bir konudur. Özellikle tüketim ve Pazar üzerinden kurular köy-kent ilişkilerinde zayıf olan ve çözülmesi beklenen köylerdir. Dolayısıyla köylüler fıstık sonrası sosyal hayatlarında da kente eklemlendikçe kapalı ilkel yapılarından sıyrılmakta ve giderek dışa açılan bir noktada durmaktadırlar. Bu durum her geçen gün artarak devam ederken beraberinde kentli hayat tarzını da getirmiştir.⁶⁰

Artık ürünlerin satılması ve iyi bir gelir getirici ürün olan fıstık sonrası ortaya çıkan tüketim kültüründeki değişimlerinin yanında elde edilen kazanç ile birlikte yatırımlar da değişmiştir. Piyasa ve Pazar bölgeye hâkim olana kadar toprak alım-satımında büyük dalgalanmalar yaşanmazdı. Genel olarak köylüler yatırımlarını hayvanlara yapar iyi bir gelir elde edildiğinde büyük baş hayvan alımı yapılırdı. Sadece göç edenler ve kaza, hastalık gibi acil durumda olanlar toprak satardı. Alıcılarda yine ya

---

⁶⁰ Bu hayat tarzını daha iyi anlayabilmek adına köylülerin gündelik pratiklerine bakmak yerinde bir tespit olacaktır. Bu konuda ilerleyen sayfalarda daha açıklayıcı bir bölüm bulunmaktadır.

aileden biri ya da yakın çevresinden olurdu. Köyde öncelik her zaman hayvancılıktı. Fakat piyasanın hâkim olmasıyla kapitalizmin dayattığı ve başat rol oynayan ya büyü ya yok ol mantığı köylerde de kendini gösterdi. Artık köylüler her fırsatta büyümek için en kârlı toprağın peşine düştüler. Köylüler ilk dönem kazançlarıyla daha fazla arazi ekmişlerdir. Bu durum artarak devam ederken artı değerler daha fazla üretim için yeniden fıstığa yatırılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla köylüler sermayeyi yeniden üretmek adına ilk adımı atmış oldular. Toprak alım-satım süreci köylülerin hayatlarının bir parçası haline geldi. Ayrıca araziye ekip biçmek için traktör, kente gidip gelişler için araç ve kentte ev satın almak önemli yatırımlar arasına girdi.

6.1.Mera Alanlarının Kullanımı

Türkiye’de 1980 sonrası özellikle Akdeniz de turizm yükselmesi gibi toprağın kullanım şekilleri değişirken toprak hızla metalaştı. Mera alanları turizmle azalırken Güneydoğuda çok farklı işledi. Siirt’te bu gelişmeler fıstık sürecinin artmasıyla birlikte yaşandı. Bu dönemde toprağın verimliliği azalırken, suni gübre ve kimyasal ilaçları ilk defa kullanan köyler oldu. Meydandere köyünde bir kişi dışında bütün görüşmeciler “kaç yıldır suni gübre ve ilaç kullanıyorsunuz?” sorusuna fıstık projesinin başlangıç ve gelişme gösterdiği son 15-20 yıllık süreci göstermektedirler. Bu durumun nedeni olarak ise hayvancılıktan tarıma doğru giden süreçte ilaç kullanımıyla verimliliğin arttığını ifade etmektedirler.

“10 yıldır şeye doğru gittik, hayvancılıktan. Bırakmak istemiyorduk ama bırakmak zorunda kaldık. Çünkü tarıma doğru gidiyoruz. Arazi artık fıstığa yönelmiş. Eskiden insanlar çalışmıyordu hayvancılık vardı. Şimdi insanlar çalışıyor. Tarlada eskiden verim azdı şimdi ilaç var verim arttı. Fıstık güzel bir iştir (Görüşmeci 6).”

Toprağın giderek kimyasal ilaçlarla tanıştığı ve hayvancılığın azalmaya başladığı bölgede mera alanlarının da bu durumdan nasıl etkilendiğini açıklamak yerinde olacaktır. Ülkemizde özellikle 1980 sonrası hızlanan kentleşme, turizm ve sanayi ile tarım alanları ve mera alanlarının özelleştirildiği bir süreci günümüze kadar yaşadık ve yaşamaya devam ediyoruz. Ancak Siirt’te en azından şimdilik ortak mera alanlarının azalmasının nedeni özelleştirilme, turizm ve sanayiden ziyade fıstık üretimidir. Mera alanları köylülerin dozer sokarak düzleştirip fıstık ektikleri alanlar

haline geldi. “İngilizcenin bir lehçesinde swidden sistemleri olarak adlandırılan yakarak arazi açma sistemi vardır. Ot, çalı, orman gibi alanlar yakılmak suretiyle tarıma açılıyor” (Wolf, 2000: 44). Siirt’te ise fıstık sonrası kısıtlı arazileri açmak amaçlı köylüler mera alanlarına dozer sokarak tarım dışı arazileri tarıma açmaktadırlar. Bu arazilere ben “merasızlaştırma” demeyi uygun buluyorum. Çünkü hayvan için kullanılan mera alanları tarıma açılarak ahır hayvancılığı zorunlu hale getiriliyor. Bu durum ilerleyen zamanlarda ekolojik sorunlara neden olabilir.

Swidden sisteminde toprak yakıldıktan sonra tarıma açılır ve verim azalmaya başlayana kadar kullanılır. Verimin azalmasıyla birkaç yıl arazi nadasa bırakılır. Oysa Siirt fıstığı bir ağaç olduğu için dozerin yıpratacağı toprak ve bitki örtüsü üzerinde ağaç ekili olduğu için nadasa bırakılamaz. Ancak uzun yıllar sonra verim düştüğünde ağalar köklenerek yenileri dikilebilir. Bu durumu nasıl gelişeceğini bize ilerleyen zamanlar gösterecektir şu an için Siirt fıstığında bunları gözlemleyebileceğimiz bir ilerleme kaydedilmedi. Henüz 20 yıllık bir süreci geride bırakıyoruz.

Mera alanlarının tahribi ve azalması, aynı zamanda arazilere çitlemeler yapılması da toprağın kullanım şeklinin değiştiğini gösterirken hayvancılığın bu bölgede hızla düşmesinde etkili olan diğer bir neden olmuştur. Siirt’te araziler fıstık olurken mera alanları hızla azaldı ve hayvanlar ahırlarda hazır yemlere mecbur bırakıldılar. Bu durum birçok hayvan üreticisini Fıstık üretimini arttırmaya yöneltti. Meydandere köyünde yaptığım görüşmede 10 yıl içinde hayvancılık da 8 sürüden 2 sürüye düştüğü anlatılmıştır. Çünkü artık mera alanı kalmazken hayvanların yıllardır kullandığı yollar bir anda fıstık ekimi için çitlenerek kapatılmıştır.

Bugün bazı araziler tapusuz halde olmasına rağmen köylülerin kullanım hakkı olarak işlev görmektedir. Köylüler mera alanlarını kendi arazileri olarak kullanmaktadır. Devletin bu duruma şimdilik sessiz kaldığını görüyoruz. İlerleyen zamanlarda köylüler ve devlet arasında sorunlar çıkacağını veya devletin bölgesel çıkarları doğrultusunda bir yol izlerken bu durumu kullanacağını tahmin etmek zor değil. Devlet mal sahibi olmasına rağmen uzun yıllardır orada yaşayan köylüler kullanım hakkını elinde bulundurmaktadır. Bu mera alanları ve tapusuz arazilerin ilerde devlet ve köylüler arasında sorunlar yaratma potansiyeli olduğu kadar yeni güç ilişkilerini de doğurabilir.

Hayvan desteği verilmesine rağmen hayvancılık azalıyor çünkü mera alanları kısıtlı ve azalmakta iken arazilere arpa buğday gibi hayvansal ürünlerde ekilmemekte ve bu durum ahır hayvancılığını tek çözüm olarak meydana getirmekte. Ancak yemlerdeki artış buna izin vermemekte. Fıstık retimi köylüler için daha iyi bir gelir kaynağı sağlarken koruculukla birlikte iyi bir kazanç sağlamakta.

“Hayvancılık bitmek üzere. Yoksa artık meraya falan çıkaramazsın. Çünkü kalmadı. Yani biraz vakıf tarlaları var oralar kaldı. Yoksa onların dışında sahipli tarlaların hemen hemen yüzde doksanı fıstık ekili. Hayvanı ıkaracağın mera kalmadı (Görüşmeci 6).”

Köylüler eskiden geleneksel üretim tarzı ile yetecekleri kadar üretim yapar, yetecekleri kadar tarla ekerdi. Bu hayvanların otlatılması için büyük boş araziler sağlardı. Ayrıca köylüler hayvanların yemlerini kendileri retirlerdi. Ancak bugün ihtiyacından fazlasını üretmek üzerine kurulu kapitalist düzen köyleri piyasa üretimine itmiş ve köylüler aile içi üretimden pazar tipi üretime geçmişlerdir. Bunun en belirgin özelliği Siirt fıstığı üretimine geçen köylüler hayvanlar için üretim yapmamakta, ayrıca pahalı olan yem de alamadıklarından hayvancılıktan uzaklaşmaktadırlar. Bu konuda dönemin köy muhtarı şunları dile getirdi.

“Hayvan yok. Eskiden oktu. Tek geçim oydu. Hayvan bakmak zor oldu. evre de daraldı. Fıstıkla ilgili. Fazla mera alanı kalmadı. şimdi genellikle fıstık.”

Devlet piyasa mantığının yerleşmesi için alışveriş mantığını hayata geirmiştiir. Siirt kırsal kesimlerin tüketim kültürüne dahil edilmesi ancak fıstık sonrası gerçekleştiğini iddia etmek g olmasa gerek. Çünkü fıstık ile birlikte hayvancılığın azalması ve arazilerde artık sadece fıstık ekilmesi birçok üründe kırsal yaşamı kente bağımlı hale getirmiştir. Kendi kendine yeten köylülük fıstık sonrası yetemez konuma gelmiştiir. Örneğin köylerde fırın ilk defa bu dönemde açılmıştır. Yine bir görüşmeci artık kendi ürünlerini üretmediklerini bu yüzden her gün kente ihtiyaçları temin etmek için gittiklerini belirtmiştiir.

“Eskiden buğdayı kendimiz yetiştiriyorduk. Bununla birlikte mercimek, arpa da yapıyorduk kendimiz için. Bugün onları şehirden alıyoruz. O zamanlar hayvancılık, arpa, buğday yoğundu. Kendimiz temin ediyorduk. Bugün % 99’unu şehirden alıyoruz. Eskiden kendimiz yetiştirir retirdik. şimdi bütün ihtiyaçları şehirden alıyoruz. Hatta hayvanın ihtiyacı olan şeyleri bile şehirden alıyoruz”.

Bugün bütün yiyeceklerini şehirden alan köylüler, kendi üretimlerini yapmaktan vazgeçmiş durumdadır.

“Şuan % 10’u yetiştirdiğimiz ürünleri yiyoruz. Eskiden % 90’ı kendimiz yetiştirirdik. Şimdi tam tersine dönmüş. Eskiden satma yoktu. Bizim ihtiyacımızı karşılıyordu. Hayvanlara veriyorduk. Şimdi sadece fıstık var. Bütün yiyecekleri şehirden alıyoruz”.

6.2.Koruculuk-Fıstık-Genç Nüfus

Kırsal kesimde köylüler bir yandan kapitalizm tarafından tasfiyeye uğramadan kendi varlığını sürdürürken diğer yandan ise aile içinde bulunan fazla emeği tarım dışına aktarmaktadır (Boratav, 1980). Siirt’te de köylüler varlıklarını böyle korudular. Başta genç nüfusu tarım-dışı bir işte olmak üzere emek piyasasına sürdüler ve kapitalist piyasa ile entegre oldular. Bu 2000’lere kadar İstanbul, Antalya gibi kentler ile Manisa ve Adana gibi illere gerçekleşti. 2000 sonrası ise köy yakınında bulunan Botan çayı üzerinde açılan barajlarda çalışmaya başladılar. Koruculuk ise bu duruma çok farklı bir boyut katmıştır. Bilindiği gibi devlet dönem dönem dengeleri korumak için kırsala dönük politikalar geliştirmiştir. Fıstık ile birlikte kentlere göç azalma göstermiş ve toplumsal dengeyi korunmuştur. Fakat burada fıstık ve koruculuk sistemini birlikte düşünmemizi gerektirecek bazı unsurlar bulunmaktadır. Siirt’te göçü engellemek ve gençleri köyde tutmak amaçlı koruculuk ön plana çıkarılırken bu durum fıstık üretimini de arttırmakta bu aynı zamanda bölgedeki dengeleri de korumaktadır.

Ayrıca fıstık üretimine için koruculuk önemli bir noktada durmaktadır. Çünkü koruculuk ile dışarıdan gelir beraberinde uzmanlaşmayı da getiriyordu (Keyder, 1988). Dolayısıyla koruculuk aslında fıstığa geçiş için önemli bir destek unsuruydu. Çünkü koruculuktan gelen gelir hanenin günlük hayatına devam etmesini sağlarken ve ihtiyaçların kısa sürede karşılanmasını kolaylaştırıcı etkisi vardı. Küçük üretici kapitalist çiftçiye göre daha kolay risk alabilmektedir (Bernstein, 2009). Ancak bu riski alabilmesi için belirli teşvikler, ek iş gibi garantiler risk payını küçültmektedir. Bu durum arazilerin uzun süreli ve yıllık gelir getirici bir ürün olan fıstığa dönüşmesinin yolunu açmaktaydı. İşgücü üretkenliğinde verimliliğin artışında teknolojiyle birlikte yoğunlaşan modern tarım aletleri ve traktörün aktif

kullanılmasıdır. Traktör kullanımının artmasıyla daha kısa sürede daha fazla üretim yapan köylüler aynı zamanda ek bir iş için kendilerine zaman yaratmış oluyordular. Dolayısıyla koruculuk ve tek üründe uzmanlaşma birlikte yürütülmesi iki iş haline gelirken birbirlerini tamamlayan noktalar olmaktadır. Fıstık üreticileri, traktör ve modern araçlar ile tek bir üründe daha hızlı ve kol gücünü en aza indirerek arazilerinde üretim yaparken enerjilerinin kalan kısmını koruculuk için kullanabiliyorlar. Bu durum daha fazla alanın üretime dahil edilmesini sağlıyor. Zamanla bu durum bir döngü haline gelmektedir. Fıstık projesiyle geliri artan köylüler aynı zamanda modern tarım araçlarına daha kolay ulaşabilmektedirler. Bu kolaylık daha fazla alanın üretime dahil olmasını sağlarken beraberinde üretim artışını da getirmektedir.

Güneydoğu 1990'larda köy boşaltmaları ile geleneksel üretimlerinden koparken devletin dayatmaları ile koruyuculuğu kabul edip sistemin içine dahil olan köyler varlıklarını koruyabilmişlerdir. Köylerde yaptığım görüşmelerde 45 yaş üstü her görüşmeci emekli koruyucudur. Burada önemli olan ise gençlerin neler yaptığı ve sisteme nasıl dahil edileceğidir. Çünkü kimi görüşler bir toplumun geleneklerini, yaşam tarzını geleceğe aktaracak olan kesimin gençler olduğunu düşünmektedir. Gençlerin yönelimleri toplumun ilerideki yaşam tarzını belirleyeceği yadsınamaz bir olgudur. Bu durum Türkiye genelinde tarımdan ve hayvancılıktan kopmuş bir gençliği göstermektedir. Özellikle Siirt'te 2000'lerin başlarına kadar kırsal alanda yaşayan gençler şehirlere göç etmekte, mevsimlik işçi olarak turizmin yoğun olduğu şehirlere kısa dönemli göçler yapmaktadır. Devlet bunun farkındadır ve o bölgeden Batıya göçleri engellemek aynı zamanda gençleri yanına çekerek, sisteme dahil edecek bir uygulama getirmiştir. 45 yaş üstü bütün koruyucuları emekli yapan devlet onlar yerine köylerdeki gençleri koruyucu olarak almıştır.

Devlet, ilk olarak bölgede çatışmaların yoğun hissedildiği 1990-1999 döneminde korucu alımlarını yapmıştır. 2000 sonrası ise sayı oldukça düşmüştür. Ancak Avrupa Birliğinin her yıl yayınladığı Türkiye'nin Katılım Yönündeki İlerleme Raporlarda, Türkiye'den koruculuk sisteminin sonlanması istese de her geçen gün artan korucu sayısı ve korucu hakları bu durumun bölgede uzun yıllar devam edeceğinin göstergesidir. Ayrıca köye dönüş projesi kapsamında köylere dönenlere yönelik korucuların ölümlere yol açan saldırıları olduğu açıklanan raporlarda bu konuda Türkiye'nin hiçbir aşama kaydedememiş olması raporlarda Türkiye'ye yönelik

yapılan eleştiriler konuların başında gelmektedir. AB'nin tüm uyarılarına rağmen 2017 yılına gelindiğinde gençleri sisteme dahil edecek olan zorunlu emeklilik çalışmasıyla yeniden korucu alımları başlamış ve sayı artmıştır. Koruculukta ilk defa 2007 yılında emeklilik hakkı tanınmıştır ve 55 yaş üstü kişiler bundan faydalanabilmiştir. Ancak 2016 yılında kanun hükmüne kararnameyle 44 yaşını dolduranlar kendi istekleriyle, 49 yaşını dolduran bütün korucular ise zorunlu olarak 6 ay içinde emekli yapıp yerlerine aynı ailede bulunan gençler alınması amaçlanmıştır. Hedef ise ilk etapta 20 bindir. Buradaki amaç göçü azalmak olduğu kadar genç nüfusu sistemin içine dahil etmektir. Bu şekilde gençler devlet kontrolü altında bulunacaklar ve kendilerini idame ettirebilecekler. Bu durum aynı zamanda fıstık üretimini de etkileyen bir faktör haline geldi. Koruculuk sistemine dahil olan genç kesim köylerinde kalarak kendilerini idame ettirirken aynı zamanda iyi bir gelir getirici faktör olarak fıstık üretiminde önemli bir rol oynadılar. Özellikle fıstık projesinin ilk başladığı dönemlerden günümüze kadar devlet destekli yapılan fidan, tel gibi yardımlardan en fazla faydalanan kesimin korucular olması aynı zamanda köyde kalan gençlerin fıstık üretiminde aktif olmalarını sağladı. Koruculara sağlanan bu destekler bölgede yeni bir durum olmamakla birlikte devletin dönem dönem uyguladığı bir politikadır. Devlet bölge halkını yanına çekmek, PKK etkisini azaltmak adına zaman zaman bölgede önemli denecek etkileri olan aşiret sistemini de kullanmıştır. Devletin yanında olan ve devlet ile iş birliği yapan aşiretler, bu durumu farklı sebeplerle açıklamaktadırlar. Bunlardan bazıları PKK güçlerinin feodal yapının bir unsuru olan aşiret sistemine karşı olması ve aşiretler ile çatışmalar yaşamasıdır. Diğer bir sebep ise devletin aşiretlere baskı uygulamasıdır. Ancak bir diğer neden de devletle iş birliği yapan bazı aşiretlerin devletin olanaklarını kullanma hakkı ve belirli imtiyaz elde etmeleri olarak gösterilmektedir (Önder, 2015). Önder'in yaptığı çalışmada da korucuların yarısından fazlasının aşiret üyesi olması bu durumu açıklar niteliktedir. Bölgede devletin yerel temsilcileri ve koruyucusu konumunda olan köy korucuları aynı zamanda üstlendikleri görevin bir mükafatı olarak Siirt fıstığı projesinden de en fazla faydalanan kesim olmuştur. Yaptığım görüşmeler ve gözlemlerimde de bu durumu destekler sonuçlar ortaya çıkmıştır. Koruculara sağlanan bu desteğin diğer bir gerekçesi olarak da yine Önder (2015), bölgede koruculuk sistemi üzerine yaptığı çalışmada korucuların koruculuk sistemini bırakma eğilimleri arasında ekonomik ve sosyal güvenlik sorununun önemli bir payı olduğunu tespit etmiştir. Diğer bir sebep olarak bazı korucular devletin kendilerini

yalnız bırakmasını ileri sürmesi bugün bölgede yapılan yatırımlarda koruculara öncelik tanınmasını anlamak açısından önemli bir noktada durmaktadır. Devlet bölgede kendisinden uzaklaşan ve devletin bölgedeki yerel gücünü oluşturan koruculara ekonomik ve sosyal refah sağlamak adına yaptığı yatırım ve destekler ile hem korucuları sistemin içinde kalmaya gönüllü bir rıza sağlamış oluyor. Hem de kendisine karşı olanlara devletin her zaman yanında olanı koruyup kolladığı mesajını vererek bölgede otorite sağlamaya çalıştığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Koruculukla birlikte hem mevsimlik hem de kalıcı göç etmekten vazgeçen genç nüfus aynı zamanda hayvancılıktan uzaklaşarak tamamen geleneksel üretimlerini terk etmişlerdir. Bu konuda bir görüşmecinin dile getirdiği “gençler korucu oldu. İkinci iş olarak babalarıyla fıstık yapıyorlar” cümlesi aslında durumu özetler niteliktedir. Ancak üzerinde durulması gereken önemli bir nokta ise bu durumun fıstık sonrası devletin de kabul ettiği bir durum haline geldiğidir. Köy korucuları Yönetmeliği gereği koruculuktan kazandıkları kazanç dışında ekonomik faaliyetlerde bulunmasını engellemesi o dönemde birçok korucunun tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunma imkanını da kısıtlamıştır (Önder, 2015). Ancak bu durumun aksine bugün birçok köy koruyucusu özellikle fıstık sonrası koruculuğu ikinci hatta üçüncü bir ek iş olarak nitelemekte asıl işlerini fıstık üzerine inşa etmektedirler. Fıstık sonrası ortaya çıkan inşaat sektörüyle birlikte ilk iş olarak inşaatı gören bir kesim dahi bulunmaktadır.

Diğer bir görüşmecinin söyledikleri bu durumu desteklerken aynı zamanda fıstık ile birlikte köylülerin gelir düzeyindeki artışa da işaret etmektedir.

“Şimdi koruculuk yapıyor adam. Bir tarla fıstık ekiyor. 30 milyar bir anda geliyor. O 30 milyar direk adama kalıyor. Eskiden kalmıyordu ki (Görüşmeci 9).”

Kısacası köylülerin ekonomik olarak seviyesindeki artışı düşünürken fıstık ve koruculuğa beraber bakmamız gerekiyor. Çünkü koruculuk yaparak aylık geçimini sağlayan köylüler aynı zamanda artan vakitlerinde fıstık ekimini yaparak toplu bir gelir elde ediyorlar. Elde ettikleri bu gelirleri ise yeniden fıstık ekimi ve arazi veya traktör, ev gibi yatırımlara harcayarak durumlarını iyileştiriyorlar. Bu durumu daha iyi anlamak adına görüşmecilere sorduğumuz “en büyük ihtiyacınız nedir?” sorusunda görüşmecilerin hiçbiri kişisel ihtiyaçları olmadığını, daha çok köyün yol

ve elektrik gibi ihtiyaçları olduğunu söylemiştir. Bu durum bize gösteriyor ki fıstık üretiminden ve ikinci iş olarak koruculuk sisteminden elde ettikleri gelirler ile bütün ihtiyaçlarını karşılayabilmekte ve ekonomik olarak köylülerin refah seviyesinin yükseldiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Meydandere köyünde tespit ettiğim bir durumu anlatmak yerinde olacaktır. Köy kahvesinde sohbet arasında duyduğum ve beni oldukça şaşırtan durum Köy camisinin arazilerinin olduğu ve fıstık toplatmak için işçi tuttuğuydu. Bu durumu biraz araştırdığımda özellikle 19980 ve 1990’lı yıllarda göç eden köylülerin bir kısmı o dönem değersiz olan arazilerinin bir kısmını camiye bağışlayarak köyden ayrılmışlardır. 2000 sonrası fıstık furyasının ortaya çıkmasıyla köy camisi ve köy muhtarının ortaklığında camiye bağışlanan araziler (birçoğu tapusuz arazi) zerinde fıstık ekilmeye başlanmış ve camide fıstıktan iyi bir gelir elde ederek parasını bankaya yatırmıştır. Bu durumu öğrendiğimde bir görüşmeciye “neden cami o parayla ihtiyaç sahiplerine yardım etmiyor?” diye sorduğumda görüşmeci, “bizim köyde ihtiyaç sahibi kimse kalmadı, hepsinin fıstıkları var. Zaten hepsi korucu” yanıtını verdi. Dolayısıyla bu örnekle anlaşılıyor ki aslında fıstık sonrası başta korucular olmak üzere köy camisi dahil fıstık üretimine geçen bütün köylüler fıstık üretimine geçmeden hemen öncesine göre iyi derecede ekonomik bir refah seviyesine yükselmişlerdir. Bu durum gözlemlediğim kadarıyla da ortaya çıkmış olsa da yaptığım görüşmelerde de benzer cevaplar verildi. Bu konuda bir görüşmeci;

“Eskiden bütün köylü bir araya gelseydi ancak bir traktör alabilirdi. O da zar zor. Ancak şu an herkesin traktör alacak gücü var (Görüşmeci 7).”

Köylülerin ekonomik ve toplumsal yaşamlarında kavuşmuş oldukları refah ve konfor yaşamlarına dair ortak görüş ilerleyen yıllarda bu durumun çok daha iyi seviyelerde olacağı ve köyün geleceğinin parlak olacağı yönündedir. Bu konuda görüşmecilere “Köyünüzün geleceğini nasıl görüyorsunuz?” diye sorulduğunda bütün köylüler geleceğe dair çok daha umutlu olduklarını ve beklentilerinin yüksek olduğunu dile getirdiler. Bunun nedeni ise fıstık ağacının ekiminden 5 ile 10 yıl arasında verim vermesi ve köylülerin birçoğunun fıstık ağaçlarının bir kısmının henüz fidan olması veya yeterli verim verecek olgunlukta olmamasından kaynaklıdır. Bütün görüşmeciler ilerleyen yıllarda fıstık üretiminin artmasıyla daha fazla maddi kazanç sağlayacaklarına inanmaktadırlar. Fıstık üretiminin getirdiği ve gelecekte getireceği

kazanç ile hayatlarını nasıl etkilediğine dair bir görüşmecinin dile getirdikleri kayda değer bir önem taşımaktadır.

“Köyün geleceği çok iyi. Gelecekte çok iyiye gidiyor. Fıstıklar çıkınca çok iyi olacak. Eskiden bi 50 dönüm arazi alsaydın bir- bir buçuk milyardı. Şimdi 50 dönümü 200-250 milyara alamazsın. Fıstıklar çıktığından beri tarlaların değeri arttı. Köyü yüzde yüz değiştirdi. Gidenlerin de yüzde yüzü dönüyor artık (Görüşmeci 5).”

6.3.Fıstık Sonrası Gündelik Pratikler

Gündelik pratikler insanın günlük yaşamında yapmış olduğu bütün eylemleri içermektedir. Özellikle çalışma ve hayatta kalmak için zorunda haller dışında insanın boş zamanlarında gerçekleştirdiği gündelik eylemler üzerinde durmakta yarar vardır. Burada özellikle spor ve sportif faaliyetler gündelik pratikler açısından önemli bir boş zamanı değerlendirme alanı olurken bunu eğlence amaçlı oyunlar takip etmektedir. Gündelik pratikler içinde bulunduğumuz grup ve kültür çerçevesinde şekillenir. Alanlar gündelik pratiklerle oluşur (Şentürk ve Yardımcı, 2010). Çalışma yaptığım köyde özellikle geçmiş yıllardan birçok etkinlik bu çerçevede belirlenen boş zamanı değerlendirme alanlarıydı. Bunların başında ise akşamları köyde bir büyüğün evinde toplanan erkeklerin karanlıkta yapmış olduğu dini sohbetler gelmektedir. Ayrıca gün içinde erkekler zamanlarını kahvehanede değerlendirme yoluna gitmektedirler. Kadınlar ise ev işleri ve hayvanların bakımı ve üretiminde çalışarak zamanlarının büyük bölümünü bu alanlara harcamaktadırlar. Ancak son yıllarda fıstık üretiminin artmasıyla değişen-dönüşen toplumsal gündelik pratikler noktasında da belirleyici olmuştur. Özellikle giderek azalan hayvancılık ve arazilerde traktör ile diğer modern tarım araçlarının dahil olması köylüler için daha fazla boş zaman sağlarken bu durum köylülerin yeni alışkanlıklar edinmesini sağlamıştır. Ayrıca araziye eskisi kadar gitmek zorunda kalmamaları onları kente veya köy içinde yeni alanlar açmaya itmektedir. Bu doğrultuda özellikle gençlere yönelik açılan internet cafe, halı saha ve playstation salonu boş zamanları değerlendirme alanları olmuştur. Ayrıca giderek artan bireysel araç sahipliği de boş zamanların kent merkezine veya diğer illerde bulunana yakınlarla ziyaret etme imkânı sağlamaktadır. Bu durumu önemli bir kaynağı ise ekonomidir. Ekonomi ile boş zamanlar yakın temas içinde olup ilişkileri önemli bir noktada durmaktadır. Boş zamanların nasıl

değerlendirileceği konusunda ekonomik yapı belirleyici bir rol oynar. Örneğin kent merkezine ve diğer illere yapılan seyahat ve gezilerde ekonomik durum ekseninde şekillenmektedir. Ekonomik refah seviyesi arttıkça boş zamanı değerlendirme alanları da artar veya farklılık gösterirken kapalı toplumlarda aynı zamanda toplumun çözülmesine de katkı sunar. Öyle ki köylüler giderek boş zamanlarını değerlendirme konusunda kent merkezini hedef alırken aynı zamanda kentle ilişkiler geliştirmekte ve temas kurulan noktada çözümler meydana gelmektedir.

Günümüz dünyasında özellikle Türkiye’de spor denilince akla ilk gelenlerden biri olan futbol hemen hemen birçok bölgede gündelik pratikler arasında önemli bir alan olagelmıştır. Çalışma yaptığım köyde de özellikle gençler ve çocuklar için toprak alanlarda oynanan futbol önemli bir boş zaman aracıydı. Ancak köyde 2007 yılında Avrupa Birliğinin finanse ederek açılan yeni okul ile futbol burada bulunan halı sahaya kayarken okul bahçesinde bulunan voleybol sahası özellikle orta yaş grubu içinde önem kazanarak boş zamanların vazgeçilmez spor aktivitesi olmayı başarmıştır.

Boş zamanların değerlendirilme alanları günümüz hayatına uygun olarak teknolojiyle birlikte sanal aleme kayarken bu durum çalışma yaptığım Meydandere köyünde de karşılaştığım bir olgudur. Akıllı telefonların köylerde giderek yaygınlaşmasıyla sosyal medya kullanımı artarken boş zamanlarını sanal alemde sörf yaparak geçirenlerin sayısı da giderek artmıştır.

Gündelik pratikler açısından özellikle kırsal alanlarda bir diğer önemli konu ev içi zanaatlardır. Peynirinden ekmeğine kadar birçok temel ihtiyacının yanında köylüler, günlerini hane için zanaatları ile de uğraşarak geçirirlerdi. Fakat köy ve çiftçilikte kapitalizmin gelişmesi ve iş bölümünde uzmanlaşma ev içinde köylünün kendi zanaatlarının ortadan kalmasına neden oldu (Bernstein, 2009: 83). İnşaat sektörü gelişti. Sıvadan boyacıya kadar artık kentten ustalar getirtildi. Tandır ekmeği gibi Kürtlerle özdeşleşmiş ekmek üretimi azaldı. Kısacası uzmanlaşma ev içi üretimin de değişimini beraberinde getirdi. Bu konuda kadın bir görüşmeci iş dışında kalan zamanlarını nasıl geçirdikleri sorulduğunda verdiği cevap önemli bir noktaya temas etmektedir. *“Bizim işimiz çoğunlukla hayvanlarla oluyor. Kışın çok bir şey olmuyor. Genelde yazın işlerimiz çok. Peynirleri güğümlere kondurup toprağa gömüyoruz. Kış için kurutmalıkları yapıyoruz (kuru sebze). Yazın hayvanlar hep dağda oldukları için*

ahırda iş varsa onları yapıyoruz. Genelde erkekler yapıyor onu. Bozulan dökülen yeri varsa onu tamir ediyorlar. Biz ev işlerini, ekmeği yapıyoruz” (Görüşmecisi 23).

6.3.1. Teknoloji ve Sanayi

Bölgenin kırsal yapısını baktığımızda en büyük yatırım projesi olarak ortaya çıkan GAP ile bölgede hidroelektrik ve inşaat sektörünün de canlanması ve tarımda sanayileşme de önemli gelişmelerin ortaya çıkması beklense de GAP bölgenin kırsal yapısında büyük bir etki yaratmadı. Fakat özellikle önceki bölümlerde bahsettiğimiz AB'nin Şanlıurfa ve Siirt'te başlatmış olduğu kalkınma projeleri ile bölge teknolojik ve sanayi açısından önemli gelişmeler göstermiştir. Siirt'te özellikle 2000'lerin başında Siirt fıstığı projesi ile başlayan fıstık sanayisi ve ardından 2017'de Avrupa Birliği'nin destekleriyle açılan fıstık fabrikası sonrası gerçekleşti diyebiliriz. Çünkü bölgede tarım liberalleşir ve uluslararası bir konuma yayılırken beraberinde sanayi için üretimi getirdi. Fıstık sonrası dünyanın en büyük üçüncü fıstık fabrikası Siirt'te açıldı. Ancak daha öncesinde köylerde küçük çapta fabrikalar açılmaya başlanmıştı. Ayrıca GAP ile yapılmaya çalışılan fakat ancak fıstık sonrası gerçekleşen tarımın gelişmesi ile gübre, ilaç, traktör sayısındaki artış ve bunları üreten büyük şirketlerin bölgeye dahil olması çok kısa sürede gerçekleşti denebilir. Bu açıdan Siirt fıstığı projesi sadece bölgeyi değil ülkenin diğer bölgelerinde bulunan sanayileri de etkilediği söylenebilir.

Ülke geneline baktığımızda Avrupa'yı etkisi altına alan ve 1960'larda Türkiye'de de görülen Yeşil Devrim ile toprağın kimyasal ilaçlarla tanışması ve ürün artışına yönelik politika bölgede pek rastlanılan bir üretim tarzı olmamıştır. Siirt'te birçok çiftçi ilk defa fıstık ile kimyasal ilaç ve gübre kullanımına geçmiş olması bugüne kadar Türkiye tarımındaki gelişmelerin bölgeden bağımsız geliştiğini göstermektedir. AB, IMF, DB ya da FAO, kimi zaman yürüttükleri kalkınma projeleriyle, kimi zaman verdiği ödüller ile kırsal alanları istedikleri şekillerde yönlendirmeye çalışmışlardır. Örneğin Birleşmiş Milletler gıda ve tarım örgütü (FAO), Foça'da yer alan ve alternatif gıda inisiyatifleri kapsamında açılan yeryüzü pazarına “En İyi Yeryüzü Pazarı” ödülü vermesiyle bölgede dengeler bozulmuş üreticiler kimyasal kullanımı artmıştır (Ayalp, 2020: 74-75). Ya da bizim asıl konumuz olan Siirt Fıstığı projesiyle açılan fabrika ve destekler ile üretimi arttırmak adına bölgede kimyasal ve

ilaç kullanımının artması gibi. Buradan yola çıkarak dönüşümün ilk sinyalleri aslında toprağın işlenme şeklinin değişmesiyle verilmişti denebilir. Köylüler ulaşım artmasının da etkisi ile bütün ihtiyaçlarını şehirden temin ederken üretim şekillerini değiştirmişlerdir. Modernleşme ve gelişme ile artık köylerde suni gübre ve ilaç kullanma sıklığı neredeyse %'de 100'e ulaşmıştır. Yaptığımız görüşmelerde tarlası olan her köylü arazilerinde suni gübre ve kimyasal ilaç kullandığını belirtmiştir. Neoliberalizmin getirdiği ihtiyacından fazla üretim köylüleri de etkisi altına almış, köylüler üretimi arttırabilmek ve pazarda yer edinebilmek için suni gübre ve ilaçlara yönelmiştir. Özellikle köylülere arazilerinde kaç yıldır suni gübre kullandığı sorulduğunda alınan bütün cevaplar bizi Siirt Fıstığı projesinin ilk başladığı 2000'lerin başına götürmüştür. Fıstık üretimiyle köylüler suni gübre kullanımına da geçtiğini ve fıstıkların çok verimli hale geldiğini ifade etmişlerdir.

Fıstık üretimine geçişle birlikte açılan fabrika ve kullanılan kimyasalların etkisiyle artan ürün artışını ve daha önce bahsettiğimiz köylülerin bireyselleşme durumu bir zincir gibi birbirine bağlanan diğer durumları da beraberinde getirmiştir. Fıstık sonrası artan tarla sayısı ve ekim alanlarını düşündüğümüzde bütün köylülerin hemen hemen aynı dönemde arazilerini sürdüğünü bakımlarını yaptığını ve mahsullerini yine aynı dönemde topladıklarını düşündüğümüzde bunları tek başına veya hane olarak idare edemeyecek durumda olan köylüler modern tarım araçlarına yönelmek durumunda kalmışlardır. Yaptığım görüşme ve gözlemlerde köy halkının neredeyse yüzde 50'sinde, diğer bir ifadeyse iki haneden birinde traktör ve modern tarım araçları bulunduğu görülmektedir. Bu traktör sayısındaki artış 10 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bir görüşmeci 2000'lerden önce köyde sadece 2 traktörün olduğunu ve herkesin bunları kiralayarak kullandığını belirtmiştir. Fıstık sonrası ise birçok kişi traktör aldığını belirtmiştir. Traktör sayısındaki artış aynı zamanda toprağa bağlılığın da artması yani göçlerin önünde bir engel olarak fayda sağlamaktadır.

Traktörün giderek artması da bireyselleşmenin önemli bir parçasını oluştururken hane içinde de iş bölümünde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Fıstık üretiminin henüz yeterli olgunluğa ulaşmadığı 2000-2005 yılları arasında hane içinde iş bölümünde kadına dair gözlemlediğim bir durum dönüşümün de bir göstergesidir. Arazilerde henüz bir hanenin geçimini sağlayacak kadar fıstık üretiminin artmadığı bu yıllarda hayvancılık hâlâ önemli bir geçim kaynağı olmaktaydı. Sürülerini bir çobana emanet ederek meraya yollayan köylüler çobanın günde iki defa (Sabah-

Akşam) bütün hayvanları köye yakın bir mera alanına getirerek kadınların kendi hayvanlarının sütlerini almalarını sağlıyordu. Kadınlar fıstık öncesinde hayvanlarla en çok ilgilenen kişiler olurken erkekler bu süreçte daha çok arazilerinde kendi geçimlik sebze- meyve ihtiyaçları için çalışmaktaydı. Hayvan sürülerinden süt sağlamak için 2-3 komşu kadının birleşerek gittiği mera alanları aynı zamanda kadınların kamusal alanlarını oluşturmaktaydı. Kadınlar bu alanlarda köydeki diğer kadınlarla yalnız kalmakta ve kendi sosyalliklerini burada oluşturmaktaydılar. Ancak fıstık üretiminin artması ve traktörün devreye girmesiyle giderek hayvancılıktan tarıma kayan üretim tarzı beraberinde hayvancılığın azalmasını ve kadınların bu konumdan uzaklaşarak ev içi işlere yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ancak bu durum aynı zamanda kadınlar içinde teknolojinin hayatlarında daha fazla aktifleşmesini ve sanal sosyallikler kurarak kamusal alanlarını buralara taşımasını sağlamıştır. Teknolojik gelişmeler sosyal medyayı ve Whatsapp uygulaması gibi haberleşme araçlarının hayatlarında önemli bir noktaya gelmesine neden olmuştur. Artık kamusal alanlarını Whatsapp gruplarından oluşturan kadınlar, kendi aralarında sadece kadınların olduğu gruplar kurmuşlardır. Özetle fıstık üretiminin artması köyde ve haneye teknolojinin aktif kullanımını getirmiş ve sosyal hayat üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Ancak bu durum sadece kadınlar üzerinde değil hemen her hanede akıllı telefonların, internetin ve sosyal medyanın aktif kullanımı artmıştır. Köyde ilk defa bu süreçte açılan internet cafe ve playstation salonu bunun en açık örnekleridir.

6.3.2. İnşaat Sektörü Gelişiyor

Feodal yapının belirgin olduğu dönemlerde aşiret reislerinin evleri köyün dışında, diğer köylülerden belirgin bir şekilde ayrılan bir konuma tekabül etmekteydi. Bu aslında bir merkez-çevre, biz-onlar, statü sahibi olanla-olmayan ayrımını işaret ediyordu. Bugün de köylüler ekonomik açıdan iyileşme gösterdikçe evlerine modern bir hava katma çabaları ve evleri köyün dışında yüksek yerlere taşımak istemeleri aslında benzer bir durumu göstermektedir. Köylüler ekonomik olarak zenginleştikçe bir statü sahibi olduklarını düşünüyorlar artık. Aynı zamanda bu durum tabakalaşma, sınıflaşmanın ilk adımlarını göstermektedir. Yani kapitalizm yarattığı değişimlerle kendini mekânda da hemen hissettirmiştir.

Ayrıca geri dönüş ve geleneksel geniş aile tiplerinde meydana gelen çözümler köylerde inşaat sektörünün gelişmesini de sağlamıştır. Bu durumu bir örnek üzerinden açıklamak gerekirse; bir görüşmeci geçmiş yıllarda Manisa'ya tarım işçisi olarak giderken 2000'lerin başında evlenip tamamen yerleşiyor ve inşaat sektörüne giriyor. Fakat inşaat piyasasındaki düşüş sonrası işsiz kalınca 2020 yazını Siirt'e giderek yaz aylarını köyde inşaatlarda çalışarak geçirdiği ifade etti. Köyde giderek artan inşaat sektörü ülkenin diğer bölgelerinden bağımsız olarak kendi dinamiklerinde işleyen bir durum haline gelmiştir. Fıstık üretimiyle toprağı metalaştırdıkça inşaatlar artmakta ve yeni bir iş kolu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir etken geleneksel aile yapılarında görülen hızlı çözümlerdir. Daha önce gençler göç ederken, kalanlar evlilik sonrası aile ile birlikte yaşamaya devam etmekteydi. Ancak son yıllarda gittiğimde bunun hızla dönüştüğünü, yeni neslin köye kalırken evlendiği gibi aileden toprak alarak ayrıldığını gördüm. Ayrıca gençlerin koruculuk yapması da aileden kopmada bir etken olmaktadır. Çünkü öncesinde aile emeğine dayalı üretim ortadan kalkarken koruculuk maddi olarak ekonomik özgürlük sağlamaktadır. Ayrıca teknoloji ile kırsala nüfus eden traktör emek gücü ihtiyacını azaltırken büyük ailelere ihtiyaç kalmamakta ve genç nüfus evlenerek kendi evlerini inşa etmektedir. Fıstık sonrası köylülerin kentle olan ilişkileri arttıkça köyde mekânsal ve mimari dönüşümler yaşandı. İlk defa bazı köylerde dış cephesi boyalı evleri fıstık sonrası süreçte gördüm. Özellikle bir köylünün yeni yaptırdığı evi boyatmak için boyacıyı kent merkezinden ücret karşılığında getirmesi çok şaşırılacak bir durum olarak görünmese de bugüne, çalışma yaptığım köy için bu yeni bir durumdur.

Türkiye'de konut meselesi AKP hükümeti ile prestij haline gelen bir olgudur. Son yıllarda bireysel kimlik ve statü AKP ile birlikte konut üzerinden belirlenmiştir. Fıstık sonrası bu görüşlerin gittiğim köyde de hâkim olmaya başladığına şahit oldum. Öyle ki her geçen gün artan inşaat ve dikey yapılaşma bunu açıklamaktadır. Modern görünümlü evlerin sayısındaki hızlı bir artış göze çarpılmaktaydı. Yüksek yerlere ev inşa etmek ve çok katlı binalar ön plana olurken bu durum köyde yeni bir mahalleyi ortaya çıkarmıştı. Fıstık üretiminden elde edilen kazançla köy kendini yeniden inşa ediyor. Köylüler kendi konumlarını, daha doğrusu hiyerarşik üstünlüklerini yeni inşa ettikleri evler üzerinden somutlaştırmak adına köyün çeperlerinde yüksek katlı, o bölgede 10-15 yıl öncesine kadar köy için lüks diyebileceğimiz, dış cephesi boyalı

binalar dikmeye başladılar. Dolayısıyla artan inşaatlar köy için bir sektör halini almış ve köyde yaşayan kişiler için de dikkat çekici bir durum olmuştur.

“Köyde mesela inşaat sektöründe köy ön planda, ilerlemiş. Artmış. Eskiden mesela bizim köy 15, bi 10 yıl önce köyün hanesi 50’yken şu an 150 olmuş, 100 olmuş (Görüşmeci 5). “

Köyde artan evler ve yeni yapılarla birlikte aynı zamanda geçmişte göç etmiş ve bugün fıstık ekimi için köyüne yeniden gelen ailelerin de yeni evler yaptırarak kimi yerleşik olarak kimi ise mevsimlik olarak kullanacakları evlerin yanında depolar ile inşaat sektörünün gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu durum köyde yeni bir iş kolu olarak ortaya çıkmasını ve kimi bireylerin ikinci hatta üçüncü işi olarak bir sektör haline geldiği görülmüştür.

Erbatur Çavuşoğlu’nun İnşaat Ya Resulullah(2017) kitabında anlattığı, AKP’nin inşaata dayalı büyüme modeliyle kent ve mahalle fikrinin yeniden üretilmesine neden olurken özellikle kentsel dönüşüm ile birlikte mahalle, komşuluk ilişkileri, dayanışma ortamı varlığını yitirmeye başladı. Aynı durum fıstık sonrası köylerde ortaya çıkmaktaydı. Bireyselleşmenin arttığı, dayanışmanın ve ilişkilerin zayıfladığı birçok köylüğün kabul ettiği bir durum olmaktadır. Geçmiş yıllarda arazileri birbirleriyle paylaşan köylüler arasında fıstık sonrası büyük toprak kavgaları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla köyde her toprak parçası meta olarak görülmeye başlanmış ve çitlenerek ya arazi olarak kullanılmış ya da inşaat alanına dönüşmüştür.

Araştırma yaptığım Meydandere köyünde dikey ve modern evler fıstık üretiminin giderek yoğunlaştığı son dönemde ortaya çıktı. Öncesinde evler 2 katlı ve alt katı ahır iken yeni evler 3- 4 katlı ve direk girişte daire olarak tasarlanıyor. Ancak aynı durum ortak kullanım alanlarının yapısında gördüğümüz bir durum olarak karşımıza çıkmıyor. Köyde caminin kendi parasıyla yaptırdığı yeni cami tek katlı gösterişten uzak ve tek katlı bir ev konumunda bulunuyor. Cami ortak kullanım alanı olduğu için belki de bireysellik burada kendini gösteriyor.

Ülkedeki cami sayısı sürekli gündeme getirilir ve ihtiyaçtan doğmadığı düşünülür. Benzer durum bir köyde karşıma çıktı. Fıstık öncesinde tek camisi olan ve yeterli bulunan köy, 10 yıl gibi bir sürede iki cami ve bir kuran kursu inşa etmiş ve diğer iki caminin hocası yok. Köylüler kendi kendine inşa edip kullanıyorlar. Buralar resmi

olarak cami değil. Bu ihtiyaç fazlası caminin nedeni ise caminin fısıltı gelirleri sonucu paranın harcanacak bir yer bulunamamasından kaynaklanıyor.

Sonuç: Bölgenin Kontrol Edilmesi

Bir Cava Atasözü merkez otoriteyi temsil eden başkent ile çeperi-kırsalı temsil eden köylüler arasındaki ilişkiyi özetler niteliktedir. “*Başkent'in asayışı varsa köyünde gelenekleri var.*” Başkent'in, yani merkez otoritenin ülkenin her alanına aynı şekilde müdahale etmesini ya da kontrol etmesini zorlaştıran yerlere özgü durumlar vardır. Özellikle köyler ve kırsal alanlar bunların başında gelmektedir ki bu alanlar kolay kolay yeniliğe açılmazlar. Kendi gelenek ve toplumsal ilişkilerine sıkı sıkıya bağlı olan köyleri kontrol etmenin en önemli yolu bu alanları kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürmek ve kapalı ilişkilerini çözümlenektir. Özellikle Türkiye'nin Güneydoğu bölgesine baktığımızda hem çeperde kalan hem de azınlık bir bölge olarak Başkent için her zaman potansiyel tehlike olarak görülen kapalı yapısını uzun yıllar koruması devletin buralara girmesini zorlaştırmıştır. Dolayısıyla bu yapı ve ilişkilerin çözülmesi devletin bölgesel çıkarları için önemli bir gelişme olmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı'nın son yıllarında başlayan bölgeyi kontrol altında tutma ve denetleme anlayışı günümüze kadar hâkim bir anlayış olmuştur. Bunun için 2. Abdülhamid döneminde başlayan Hamidiye Alayları politikası günümüze kadar farklı kılıklara bürünerek devam eden bir düstur olarak gelişmiştir. Dünyanın her yerinde ayaklanmaların bastırılması, halk ile örgüt üyelerinin birbirinden ayrı tutulması, halka, örgüt üyeleri karşısında güvence sağlanması, ülkeyi ya da ilgili bölgeyi örgütün kontrolüne terk etmemesi, hükümetlerin esas görevleri arasındadır (Önder, 2015: 48). Ancak bugüne kadar bölge her ne kadar zor durumda bırakılmış ve korkutulmuş hatta 15 yıl kadar süren Ohal ve baskılarla kontrol edilmeye çalışılmış olsa da otoritenin istediği oranda halk kontrol altında tutulabilmiş görünmemektedir. Bu durum otoriteyi strateji değiştirerek halkı yanına çekecek yeni yöntemleri beraberinde getirmiştir.

Özellikle PKK ile mücadelede kullanılan yöntemlerin kesin sonuç getirmemesi otoriteyi farklı yöntem arayışlarına itmiştir (Önder, 2015). Bu yeni arayış farklı dönemlerde farklı politikaları gündeme getirmiş olsa da (koruculuk sistemi, barış süreci) istenilen düzeyde bir kazanım elde edildiğini söylemek güçtür. Bu durumu

doğuran sebeplerin başında ise bölgede yerel halkın PKK ile aynı çizgide yer aldığı kanısıdır. Devlet bunu önlemek ve öncelikle yerel halkı kontrol etmek istemiştir. Bu durumun ilk adımı olarak ise yerel halkı kendi dışındaki güç unsurlardan uzaklaştırmak ve kendi çeperleri içine almak adına yen bir politika benimsemiştir; bölgenin çözülmesi, dışa açılması. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, devlet bölgenin dönüştürülerek sisteme dahil edilmesi düşüncesini uzun yıllar gündeminde tutmuştur. Bir bölgenin dönüşüm yaşaması adına farklı birçok metot olmakla birlikte toplumun temel yapılarını oluşturan kurumların dönüşmesi önemli bir adımdır.

Yapısal işlevselciliğe göre değişim-dönüşüm nasıl gerçekleşir? Toplumsal yapının temel kurumları aile, eğitim, din, hukuk, siyaset ve ekonomidir. Ancak ekonomi kurumunun diğer kurumlar üzerinde belirleyici etkisi vardır (Arslan, 2019: 102). Sonuç olarak ekonomik yapının ve emek sürecindeki değişim diğer bütün kurumları etkilemekte ve değiştirebilmektedir. Siirt Fıstığı üretimine geçiş sonrası ekonomi kurumunda yaşanan bu dönüşüm ile birlikte aile yapısı değişmiş, eğitime bakış farklılaşmış din en önemli birimken ikinci plana itilerek grup konuşmalarında konu olmakta güçlük çekmeye başlamıştır. Özellikle görüşmelerimi gerçekleştirdiğim ve gözlemlediğim Meydandere köyünde din faktörü ailelerin ve köylüler için önemli bir unsur olurken bu konuda da farklılıklar ortaya çıkmıştır. İlk olarak ne zaman başladığı bilinmese de uzun yıllardır devam ederek günümüze kadar gelen ve köylülerin sert bir şekilde uyguladıkları dini bir vecibeleri halini alan ve bütün köylülerin katılmak zorunda olduğu (yazılı olmayan bir kural halini almıştır) “ziyafet” adını verdikleri bir etkinlik fıstık üretimiyle değişime uğratılabileceği bütün köylüler tarafından ortak bir kabul görmüştür. Ziyafet adı verilen tören her yıl eylül ayının ortasında köyün az ilerisinde bulunan ve geçmişte yaşadığı düşünülen “Şeyh Ali adını” yapılmış türbenin başına gelerek kurban kesme ve kesilen kurbanı pişirerek orada bulunanlar arasında dağıtma töreni olarak yapılmaktadır. Köylüler bu törenin yapılmadığı takdirde köyde bulunana bütün hayvanların hastalanarak ölçeğine inanarak bunu bir vazife olarak görmektedirler. Bu tören uzun yıllar devam ederek gelmiş ve giderek büyüyen bir hal almıştır. Ancak son yıllarda fıstık üretiminin artmasıyla birlikte fıstığın hasat dönemiyle aynı haftaya denk gelen bu etkinlik başta köy imamı ve önde gelen köy sakinleri hasatların aksamaması adına bu etkinliğin eylül ayının sonuna atılmasının herhangi dini bir sakıncası olmadığını dile getirerek törenin ertelenmesinde ön ayak olmuşlardır. Aynı zamanda köylülerin de

çıkartına olan bu durum ortak bir kararla hasatların bitimi olan eylül ayının sonunda yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla köy içinde artan para ekonomisi diğler alan ve ilişkileri belirleyerek hâkim noktada durmaktadır. Bu durum gelenekçi-muhafazakâr ve feodal yapının da gevşemesine ve kapalı ilişkilerin çözümlenmesine neden olmuştur.

Siirt fıstığı ile birlikte değışen üretim şekilleri aynı zamanda köylülere önemli bir ekonomik kazanç sağlarken köy içinde kişisel araçların artışını sağlamıştır. Bu durum kent ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamakta ve haberleşme olanaklarındaki fazlalık köylülerin dışa açılmasını kolaylaştırmaktadır. Aynı zamana pazarda alım-satım ilişkilerinin köye dâhil olmasını sağlamaktadır. Bu durumu yaratan diğler bir neden ise arazilerin giderek fıstık ağaçlarıyla kaplanması ve hayvancılığın azalması köylüleri tüketim ihtiyaçları için kente gitmeye mecbur kılmaktadır. Giderek pazara bağımlı hale gelen köylüler tek bir üründe uzmanlaşmaya giderek kadim bilgi dediğimiz köylülerin bütün gıda üretim süreçleri ve toprak dışında kıyafet, çanak çömlek, ekmek, bulgur gibi kendi ürünlerini de artık üretmemesi, kendi evini inşa etmemesi, kendi ev tamir-tadilatlarını yapmaması ve bu kadim bilgiyi yeni nesillere aktarmamasını sonucuna gebe durumundadır.

Genel olarak köylere dışarıdan yapılan temasın artmasıyla eğitim de olumlu yönde gerçekleşen değışimlerin olması kaçınılmazdır. Çalışma yaptığım Meydandere köyünde de fıstık üretimiyle belli bir oranda eğitim kurumunda değışim yaşadığı görülmüştür. Köy içinde gözlemlediğim ve köy öğretmeni olan amcam aracılığıyla öğrendiğim kadarıyla okullaşma oranın ilkokul ve lise düzeyinde kayda değer bir artış olmakla birlikte hala birçok genç için fıstık üretimi eğitimden önce gelmektedir. Bu durum aynı zamanda gençlere koruculuk hakkı tanınmasıyla da ilişkili bir durumdur. Çünkü gençler için az emek harcanarak bir ek gelir kapısı elde etmeleri ve kalan zamanlarında fıstık üretimiyle iyi derece de ekonomik kazanç elde etmeleri gençleri cezbetmektedir.

Bir proje olarak ortaya çıkan ve önemli siyasi amaçları olan Siirt fıstığı üretimine yapılan devlet yatırımlarının aynı zamanda devlet açısından da köyüler üzerinde kendi lehlerine bir değışimin veya kendilerine olan desteğin artmasının beklenmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Fıstık üretiminin artması ve yapılan yardım ve yatırımlar sonucunda köylülerin siyasi açısından bakıldığında elde ettikleri imkân ve gücü

kaybetme korkusuyla mevcut iktidara bağlanmaları artmıştır. Muhtar ile yaptığımız görüşmede neredeyse her soruda ve görüşme sonrası her ne kadar projeyi başlatan kişi olarak ön plana çıkan dönemin valisi ve 26. Dönem İYİ Parti Milletvekili Nuri Okutan olsa bile sürekli mevcut iktidarı ve devleti öven ifadeler ile siyasi tutumlarını belli etmekten kaçınmamıştır. Bu durum sadece muhtar için değil aynı zamanda köy içinde 2018 seçimleri öncesi ve sonrasında mevcut iktidar partisi lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın resimlerinin ve Türk bayraklarının tamamının Kürt olduğu bir köyde, köyün merkezi yerlerinde asılı bulunması köylülerin siyasi tutumlarında son dönemlerde yaşadıkları refahın devlet eliyle sağlandığı kanısını güçlendirmektedir.

Bölgede dönüşüme uğrayan diğer bir önemli noktanın mera alanları olduğunu söyledik. Hayvancılık sektöründe özellikle bölge için önemli konuma sahip olan mera müşterek alanlarının kırsalda çitlenerek fıstık ekimine açılıyor ve müşterek alanlar olmaktan çıkarılıyor olması hayvancılığın giderek azalmasında büyük bir öneme sahiptir. Ancak mera alanlarına yapılan bu müdahalenin ortaya çıkardığı diğer bir konu ise devletin bu alanlara müdahale etmeyerek köylülerin bu kadar kolay mera alanlarına müdahale etmesine göz yummasıdır. Aslında Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren toprak reformlarıyla yapılmaya çalışılan köylüleri topraklandırma hedefi kısmen fıstık üretimiyle gerçekleşmiştir. Bu durum beraberinde feodal ilişkilerin zayıflayarak ve kapalı toplum yapısının çözülmesini kolaylaştırmaktadır. Çözülen bu alanlar ise devletin girerek kontrol etmek istediği bölgelerdir.

Sonuç

Son yıllarda Türkiye’de tarım alanları hızla azalırken, üretimde gözlenen düşüşler ve ürün fiyatlarının maliyeti karşılamaması karşısında kırsal alanlar terk edilirken, tarıma yapılan destekler belirli ellerde toplanmışken fıstık üretimine nasıl bu kadar destek verildi? Fıstık nasıl tutundu ve bölge için bir istihdam aracı olarak görüldü? Türkiye’de toprağın amaç dışı kullanımıyla ekili alanlar azalma eğilimi gösterirken bugün ekim alanı olarak kullanılmayan birçok arazi fıstık ekimiyle tarım alanına dönüştürüldü. Bölgede nasıl bu kadar ekili alanlar artış gösterebildi? Bu duruma AB nasıl bir katkıda bulundu? Bölgesel eşitsizlikler artarken bölgede ortaya çıkan fıstık üretimiyle bu eşitsizlik azaltılmaya mı çalışılıyor? Bölgede birçok fıstık üreticisi köylü kendi traktörünü satın almaya başladı. Bölgeye yapılan bu yatırım derinleşen bölgesel eşitsizliklerin sonucunda mı ortaya çıkmıştır? Yoksa yapılan hamlelerin ekonomik hamleler dışında daha büyük sebepleri ve sonuçları mı vardır. Yapılan projenin ve yatırımların, harcanan paraların ve yardımların gittiği ellere baktığımızda gösterilenin çok daha ötesinde bir amaç olduğu görülmektedir. Tekeli’de, “benzer bir yaklaşımla bölgenin kalkınma hamlelerinin politik bir oyundan öteye gidemediğini belirtmiştir” (2009: 110). Hele ki uzun yıllardır bölgede süren siyasi gerilim ortamını düşündüğümüzde Siirt Fıstığı Projesinin de sadece basit bir kalkınma halesi olmadığı aşıkardır.

Türkiye devleti, cumhuriyetin ilanından bugüne en büyük kaygıyı ülkenin Doğu bölgesi olmuştur. Bu nedendir ki bölgede yaşayan Kürt halkını kontrol altında tutmak için çeşitli politikalar izlemiştir. İskân politikası ve düşünce özgürlüklerini kısıtlamaktan OHAL ilan ederek baskı rejimini sonuna kadar hissettirmeye çalışmıştır. Ancak aynı zamanda toprak reformları ile feodal yapının kırılarak parçalanmasını sağlamak planlanmıştır. Parçalanması beklenen bu alanlara sızarak bölgenin devlete bağlanması beklenmiştir. 1990’lerin başında başlayan GAP ve bugün fıstık ile bölgeye yatırımlar çekilirken belirli alanlarda bölgeye sermaye akışı sağlanmaya çalışılıyor. Bu durum ekonomik olarak kalkınması beklenen bölge insanının sisteme dahil edilmesini sağlaması beklenirken aynı zamanda denetim ve kontrolünde kolaylaşmasını sağlayacaktır.

“Devlet, Kürt meselesini hemen her zaman bir asayiş meselesi olarak görmüş ve meseleyle daha çok baskı siyasetiyle meşgul olmuştur” (Önder, 2015: 31). Ancak

Kürt meselesini bir asayiş sorunu olarak görmesine rağmen aynı zamanda soruna Kürtlerin “ilkel” toplumsal yapılarının bir sonucu olarak da bakmış ve bölgenin geri kalmışlığını Kürt sorununun sebebi olarak nitelemiştir (Önder, 2015). Bu doğrultuda Devlet, bölgede ekonomik sorunu ortadan kaldıracak kalkınma hamleleri ile Kürt halkının “ilkel” toplumsal yapılarını kırılmaya uğratacak ve bunun sonucunda bölgede önemli boşluklar ortaya çıkması beklenecektir. Bu durum Kürt sorununun çözümünde devlet açısından önemli ve olumlu bir gelişme olarak anlaşılmaktadır. Bu durum devletin olduğu kadar bazı korucuların da üzerinde durduğu bir noktadır. Önder, bölgede korucular üzerinde yaptığı çalışmada, Kürt sorununun kabul etmeyen korucular arasında bu durumun farklı gerekçeleri olmakla birlikte ön plana çıkan gerekçenin yatırım ve istihdam meselesi olarak görüldüğünü tespit etmiştir. Bazı korucular bölgede hâkim olan politik sorunların çözümü için bölgede istihdam olanaklarının artırılması ve iş imkanlarının sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Kısacası bu görüşü savunanlar Kürt sorununun çözümünü ekonomik temelde görmektedir (Önder, 2015). Bölgenin en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Dolayısıyla bu alanlara yapılacak müdahaleler meyvesini en hızlı vermesi beklenen alanlar olmaktadır. Cumhuriyetten günümüze hükümetlerin bölgede kontrolü sağlamak adına bölgenin dışa açılması ve sosyalleştirmesi beklenmiştir. Bunu yaparken sanayi, sağlık eğitim gibi konular üzerinden planlamalar yapılsa da konunun tarım boyutunu reform almaktadır. Bölgenin sosyalleşmesi yani dışa açılması ve çözülmesinde tarım önemli bir noktada durmaktadır. Fıstık ile birlikte amaçlanan ekonomik kalkınma ve bölge halkının istihdamı doğrultusunda köylülere dağıtılan fide, tel gibi destekler devletin bölgede kırsala yönelik önemli sayılabilecek çalışmaları arasındadır. Çünkü PKK, ortaya çıktığı günden beri özellikle kırsal alanlarda halkın desteğini almaktadır. Bu durum kırsal bölgelerde yaşayan Kürt halkını yanına çekerek bölgede devletin eline güçlü bir koza dönüşecektir.

Peki nasıl ve neden Siirt Fıstığı? Önceki bölümlerde anlattığımız gibi Siirt Fıstığı 2000’lerin başında bir proje olarak ortaya çıkmıştır. 1990’larda başlayan zorunlu göç politikası sonrası AB ve sivil toplum örgütlerinin dayatmaları Türkiye’yi çözüm arayışlarına itmiş ve “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi” ortaya çıkmıştır. Ancak yerinden edilen insanların sadece geri dönüşleri AB için yeterli bir savunma olmamakla birlikte, insanların geri döndükleri topraklarında istihdam edilmesi ve

altyapı sorunlarının çözümü içinde Türkiye'ye baskı uygulanmıştır. Bu doğrultuda İçişleri Bakanlığına bağlı olarak “Siirt Fıstığını Geliştirme Projesi” ortaya çıkmıştır. Üretimi etkileyen faktörlerin başında toprağın verimliliği, sulama imkânı, kullanılan girdilerin kalitesi gelmektedir. Önemli bir etken ise hammaddedir. Siirt fıstığı Siirt'te uzun yıllardır varlığını sürdüren ancak hem yoksun olduğu sanayi altyapısı hem de işleme tesislerinin eksikliği ile yeterince gündeme getirilememiş bir üründür. Ayrıca uzun yıllar ilkel yöntemlerle sürdürülen üretimin aynı zamanda bölgede âtil halde bulunan bittim ağaçlarına kolay bir şekilde aşıl原因 olarak verimli hale getirilebilmesi Siirt fıstığı projesinin içinde taşıdığı potansiyeli yansıtmaktadır. Tarım arazilerinin büyük bir kısmı mera alanı olan ve kullanılmayan Siirt'te kuraklık tarımın önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır. Bölgeyi düşündüğümüzde yaşanan kuraklık tahıl üreticilerini etkilemektedir. Özellikle uzun yıllar buğday, arpa, mercimek gibi tahıl ürünleri yetiştiren köylüler kuraklık ile baş etmekte oldukça zorlanmışlardır. Ancak bu durum sadece Siirt için değil bölgenin tarım alanında en genel sorunudur. Dolayısıyla bölgede tarım alanında başlatılacak bir projenin bu sorunlardan etkilenmeyecek veya en az etkilenecek bir proje olması gerekmektedir.

Dünya'da her geçen gün giderek azalan su kaynakları aynı zamanda tarımsal üretimi de etkilemektedir. Manisa'da bir üretici daha önce tarlasına sulama amaçlı sondaj açtığını ancak bu yılın (2021) ocak ayının ilk günlerinde konuştuğumuzda toprağın altında su kalmadığını ve arazisini sulamak için farklı bir noktada yeni bir sondaj açmak zorunda kaldığını belirtti. Ayrıca yağmur yağmadığı takdirde önümüzdeki yıl toprağı sulayamayacaklarını belirtti. Bugün iklim krizi ile birlikte su krizi çok daha belirgin şekilde hissedilmektedir. Tarım alanlarını her geçen gün sulamak güçleşecektir. Türkiye yarı kurak iklim kuşağında olan bir ülke. Bu nedenle bizdeki tarımsal üretim yağış rejimine bağlı (Aysu, 2015: 41). Hızla artan iklim krizi nedeniyle artan kuraklık tarımda sulamayı engellemektedir. Bölge için zaten hep su sorunu olması ve tarımda istenilen seviyelere ulaşamaması artan su kriziyle kendini çok daha fazla hissettirecektir. Ancak kuraklığa uygun yani su istemeyen bir ürün olan fıstığın cazip bir yatırım ve üretim alanı olarak ön plana çıkması ve bütün bölgeye yayılmak istenmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Manisa'da denenmesi ve bugün 56 ilde üretiliyor olması fıstığın artan iklim krizinde üretimine devam edilecek ürünlerden olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla Siirt Fıstığı üzerinden başlatılan proje bölgede en kısa sürede en hızlı etkiyi yapacak ürün olarak gösterilebilir. Fıstık az su

isteyen bir ürün olarak kuraklığın yaratacağı etkilere karşı köylü ve tarım üreticileri için alternatif bir ürün konumundadır. Aynı zamanda fıstık üreticisi köylülere bakılırsa kazancı tahıl ürünlerine göre çok daha kazançlı bir üründür. Aynı zamanda kalite ve ihraç olanakları olması dolayısıyla da tercih edilmektedir. Böylelikle dışarıdan para aktarılabilir. Fıstık özellikle Türkiye'nin dünyada söz sahibi olduğu ürünlerin başında gelmektedir. Ayrıca fiyat olarak kazançlı diyebileceğimiz bir ürün olması da üretim de teşviklerin önemli bir sebebidir.

Kısacası tarımsal kalkınma üzerinden amaç bütün bölgeyi küresel piyasaya eklemlenektir. Fıstık bu konuda Dönemin İçişleri bakanlığı tarafından en uygun ürün olarak seçilmiş ve fıstık ile bölgenin ekonomik ve kültürel yapısı dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Devletlerin izledikleri politikalar genel olarak dönüşümün içinde bulunanlar veya dönüşüme uğraması beklenenleri destekleme amaçlı olmuştur (Gür, 2018: 2). Örneğin tütün kotasının kaldırılması Türkiye tarımında önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda bugün belirli ürünlerin desteklenmesi de bu konunun altında yatan sebeplerdendir. Özellikle AB tarafından desteklenen ürünlere baktığımızda bulunduğu alanda dönüşüm yaratması beklenen ürünler ve politikalar olmaktadır.

Bu şekilde kapitalizm daha kolay bölgeye nüfus edebilecektir. Siirt için henüz kapitalist çiftçiliğin yaygın olduğunu söyleyemeyiz. Bu durumun oluşmasında ekili olan fıstık fidanlarının fazla olması ve üreticilerin tam olarak arazilerinden beklenen verimi alamaması neden olmaktadır. Çünkü ekili birçok arazi aşılama ise 5, fidan dikimi ise 10 yılda tam verim vermektedir. Görüşmecilerin de söyledikleri bu düşünceyi desteklemektedir. Birçok görüşmeci asıl maddi kazançlarının önümüzdeki yıllarda elde edeceklerini şu an birçok fıstık ağaçlarının tam verimli hale gelmediğini belirtmişlerdir.

Bölgede insanları fıstık ile araziye bağlarken aynı zamanda yaşadıkları topraklara sabitlenerek belli sınırlara hapsediliyor ve aynı sınırlar içinde devlet adına bölgede düzeni sağlamaktan sorumlu içerden kişiler ile de kontrol mekanizmaları kuruluyordu. AB'nin bütün dayatmalarına rağmen koruculuk sistemi geliştirilerek ve yeni korucular alınarak ilerlemeye devam ediyordu. Köylerde korucular ile aslında devlet bir bakıma kırsal alanları ve köylüleri sürekli gözetim altında tutuyor ve denetim sağlıyordu. AB tüketim ve pazar için kontrolü şart görürken siyasi iktidar

bölge halkının denetlenmesini politik bir anlayış ile benimseyerek yaklaşıyordu. Bunun için korucular devletin bölgedeki en önemli gücünü oluşturuyordu.

Köylüye baskı sadece iktisadi, piyasa baskısı değil aynı zamanda siyasi baskılarda olabilir. Özellikle bölgeyi düşündüğümüzde devletin köylülerin alanlarını işgal ettiği, ormanları yaktığı, köyleri boşalttığı bilinen gerçeklerdir. “Böyle baskılara bir köylü topluluğunun bütün üyeleri, fakat, her zaman, bazıları diğerlerinden daha fazla olarak, maruz kalır” (Wolf, 2000: 129). Bölgede de tıpkı koruculuğu kabul eden ve etmeyenler gibi baskının da dozajı değişmekteydi. Koruculuğu kabul eden köylüler baskıları daha az hissettiği gibi devletin sunduğu imkanlardan da daha fazla yararlanmışlardır. Siirt fıstığı sürecinde de ilk yardımları alanların korucular olduğu görülmüştür. Ancak burada koruculuğun fıstık üretiminin yaygınlaşabilmesi için önemli bir noktası daha bulunmaktadır. Fıstık üretimine geçişte ilk hasat için 5 ile 10 yıl gibi bekleme süresinin olması da koruculuğun önemini göstermektedir. Koruculuk geliri ile geçinen haneler bu süreci daha kolay kabul edebilmektedir. Ancak yine de topyekûn bir fıstık üretiminden bahsedemeyiz. Köylüler yeni bir üretime geçiş yapmak için arazilerinin bütününe değil parça parça ayırarak fıstığa geçiş yaptılar.

Siirt fıstığı ile giderek artan üretimin bölgede üretim yapan köyüler için ne kadar önemli bir geçim kaynağı olduğunu ve her geçen gün üretimin nasıl arttığını belittik. Bu durum beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Bunların başında ise fıstık sonrası başlayan Metabolik yarılmalıdır.

Metabolik yarılma insanı doğadan uzaklaştırdığı için maddi süreçler kadar kültürel süreçler üzerinde de etkili olur. Siirt için düşünüldüğünde fıstık sonrası gerçekleşen kapitalistleşme ve tek üründe uzmanlaşma ile gerçekleşen kültürel değişimi metabolik yarılma olarak adlandırabiliriz. Çünkü ekolojik denge bozuluyor. 15 yılda yeni bir üretim tarzına geçilirken mera alanları tahrip ediliyor boş araziler kimyasal ilaç ve suni gübre ile tanışıyor. Köylerde doğal olan hızla azalıyor. Hem ürün hem üretim süreci değişmiş ve doğadan koparılmıştır. Doğadan kopuş yabancılaşmayı arttırırken fıstık ile geçen 20 yıllık sürede tamamen bir doğadan kopmadan söz edemeyiz ancak üretimde bir yabancılaşma söz konusudur. Artık Monokültür tarımı hâkim olmaya başladı. Toprağın tahrip olmaya karşı direnci çeşitliliğidir (Scott, 2008). Ancak bütün arazilerde ekilen tek ürün ile (hele ki uzun yıllar kalacak olan bir

ağaç ise) toprak tahribata açık hale getirmiştir. Ayrıca artık mevsimlerinde hangi ürünün ekilmesi gerektiği üzerinde bir belirleyiciliğinin olmaması da tarımın doğadan koparıldığını ve metabolik yarılmayı desteklemektedir. Ürün bazlı destekler ile devlet belirli ürünlerde uzmanlaşmayı sağlamıştır. Siirt'e haneler fıstık üretiminde hızlı bir uzmanlaşma yolunda ilerlemektedir. Bu uzmanlaşma metabolik yarılmayı beraberinde getiriyor. Metabolik yarılma ile insan doğadan uzaklaşırken aslında geleneksel üretimden de uzaklaşmaktaydı. Tarımı biyolojik temellerinden de ayırınca toplumsal dönüşüm yaşanması artık kaçınılmazdı. Dolayısıyla fıstık sonrası yöre iklimine özgü ürün ve yetiştirme tohum saklama ve habitat bilgisi ile bu bilginin aktarılması imkânsız hale gelmiştir.

Metabolik Yarılma ile beraber diğer bir sorun ise doğa tahribatı ve bununla doğacak olan iklim sorunudur. Her geçen gün tarımsal üretimde artan kimyasal kullanımı bölge topraklarını zedelemekte ve topraktaki canlılığı öldürmektedir. Bir yandan sektörün karlılığının daha da arttırılması diğer yandan sistemin sağlıklı gıdadan çok, ucuz gıdaya öncelik vermesi hükümetlerce desteklenmektedir (Aysu, 2015: 147). Siirt fıstığı önceleri daha çok hayvan gübresiyle ailelerin düşük verimlilikte ürettikleri bir ürünken projeye birlikte hükümet ve AB kimyasalı bölge topraklarına sokarak verimli, ucuz ancak daha sağlıksız fıstık üretimini teşvik ederek desteklediler. Aşırı kâr amacıyla bilinçsiz kullanımı teşvik edilen sentetik (kimyevi-suni) gübrelerin doğadaki canlıları öldürdüğü, toprağın vasfını bozduğu, içme sularına karışarak sağlık sorunları oluşturduğu, yabancı otları yoğunlaştırdığı bu nedenle ilaç kullanımını arttırdığı bilinmektedir (Aysu, 2002: 31). Bu durum ilerde bölgede iklim sorunlarına da kapı aralamaktadır. Dozerler ile dağların düzleştirilmesi, çevre tahribatı, çitlemeler ve toprağın kimyasal ilaç, gübre ile tanışması biyolojik çeşitliliği ortadan kaldırırken hayvanların yaşam alanlarını da daraltmakta ve bölgede yepyeni bir üretim sürecini başlatmaktadır. Oysa cumhuriyetin başından beri bölgenin ve Siirt'in en önemli geçim kaynağı ve ekonomik temellerinin dayanağı hayvancılık olmuştur.

Aynı zamanda iklim değişikliğini, Siirt'te mera alanlarının tahribi, tek ürüne geçiş, doğal bitki örtüsünden koparma, Botan çayı barajı gibi etkenler ile beslemektedir. Toplumsal yapıların dönüşmesinin sonucu olarak doğan yeni çekirdek aile tipi, gelen göçler ve köyde ev yaptırmak isteyenler yeni konut ihtiyacını doğurdu. Bunun yanında uzun zamandır sürmekte olan Botan çayı barajı ve beğendik köprüsü ile

kırsal alanlarda betonlaşma başladı. Bu durum doğaya olumsuz yönde etki ederken bölgedeki ekolojik sisteme ve mera alanlarına büyük zararlar vereceği kesin.

Tarımsal üretimde kullanılan kimyasal gübreler havaya diazotmonoksit gazı yayarken endüstriyel tarım ile havaya salınan karbondioksit miktarı giderek arttığı bilinen bir gerçektir (Aysu, 2015). Zararlı bir böceği öldürmek için kullanılan her kimyasal ilaç aynı zamanda toprakta bulunan toprak için faydalı böcek ve mikroorganizmaları öldürmektedir. Bölgeden artan endüstriyel tarım ile hava kirliliği de toprak kirliliği gibi artacaktır. Oysa ülkenin Batısına göre daha temiz kalmış bu alanlar organik, sürdürülebilir köylü tarımcılığı için değerlendirilebilir. Ayrıca bölge toprakları AB ülkeleri ve Türkiye'nin Batısına göre daha az kirlendiği ve kimyasal ilaç ile gübre kullanımında kısıtlı olmasından kaynaklı sürdürülebilir köylü tarımına çok uygun ve elverişlidir. Bunun gelişimi için eğitimler verilebilir ve fıstıkça permakültürcülük tavsiye edilebilir. Kimyasal kullanmadan fıstık üretimi denenebilir. Organik fıstık üretimi ve işlenmesine geçilebilir. Ayrıca bölge de yabancı bittim ağaçlarına yapılan aşılama ile bölgenin doğal yapısı olan ağaçların tahribi ve bitki örtüsünde meydana gelen değişimlerin toprağın ihtiyacı olan minerallerin de yok olmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bilinçsiz aşılamanın önüne geçilmeli ve aşılama yapılacak ağaçların ve alanın konunun uzmanlarınca incelenmesi sonucunda yapılması yönünde tavsiyeler verilebilir.

Kaynakça

- Agah, H. (2018). Kırsal Alan Planlaması ve Değerlerin Korunması. F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 100-122). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Agah, H. (2018). Kırsal Kültür ve Kırsal Mimari. F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 251-262). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Akbulut, B., & Adaman, F. (2018). Kalkınma Sorunsalı, Kırsal Kalkınma ve Eleştirel Bir Çerçeve Önerisi. F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 16-31). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Akşit, B. (1988). Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları (1960-1980). Ş. Pamuk, & Z. Toprak içinde, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* (s. 179-195). Ankara: Yurt Yayınları.
- Arslan, H. (2019). *Türkiye'de Kırsal Sosyolojisi Araştırmaları*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Ayalp, E. (2020). *İzmir'de Alternatif Tarımsal Gıda İnisyatifleri*. Toplum ve Bilim Dergisi, 153, 49-80.
- Ayata, B. ve Yüksek, D. (2007). *Kürtlerin Yerinden Edilmesine Ulusal ve Uluslararası Tepkiler*. Birikim Dergisi, 13.
- Aydın, Z. (2018). *Çağdaş Tarım Sorunu*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aysu, A. (2002). *Tarladan Sofraya Tarım*. İstanbul: Su Yayınları.
- Aysu, A. (2006). *Avrupa Birliği ve Tarım*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Aysu, A. (2008). *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*. İstanbul: Su Yayınları.
- Aysu, A. (2015). *Gıda Krizi Tarım, Ekoloji ve Egemenlik*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Beşikçioğlu, İ. (1992). *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller I. Cilt*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi.

- Borlu, Y. (2020). *Tarımda Finansallaşma, Mülksüzleşme ve Girişim Sömürüsü*. Toplum ve Bilim Dergisi, 153.
- Castells, M. (1997). *Kent, Sınıf, İktidar*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları,
- Coşkun, Y. (2018). *1960-1980 Döneminde Meclis Gündeminde Siirt İlinin Sorunları*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Siirt. *1973 Siirt İl Yıllığı*. Siirt.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Siirt. *1995 Siirt İl Yıllığı*. Ankara.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Siirt. *1998 Siirt İl Yıllığı*. Ankara.
- Dağ, F. (2018). Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Deneyimi. f. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 32-44). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Değirmenci, S. (2021). *Türkiye’de Tarım Kapitalistleşirken Talepler ve Yasalar*. İstanbul: SAV.
- Ecevit, M.C. (1999). *Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri: Gökçeada Köyü Monografisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eroğlu, D. (2018). Kırsal Alanda Toplumsal Cinsiyet İlişkileri. F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 227-250). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Furat, M. (2010). Küreselleşme, Farklılaşan Küçük Meta Üretimi ve Kırsal Kadının Mülkiyet Sahiplik İlişkileri. S. Bayramoğlu Özüğurlu içinde, *Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri* (s.204-219). Ankara: Memleket Yayınları.
- Gülçubuk, B. (2018). Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamalarında Öncelik Arayışları ve Türkiye Açısından Değerlendirme. F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 45-61). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Güler, B. ve Değirmenci, S. (2020). *Tarımda Finansallaşma ve Metalaşma Sürecinde Depoculuğun İşlevi*. Çalışma ve Toplum Dergisi, 66.
- Güler, B. (2002). *Küreselleşme ve Tarım Sempozyumu Bildirisi*. TZMO. Ankara: 7-8 Ocak 2002.

- Gür, F. (2016). *Yunt Dağları'nda Kırsal Sosyoloji ve Turizm Algısı*. İzmir: Ege Derneği Yayını.
- Gür, F. (2018). Giriş:Teoriden Pratiğe Yerel ve Kırsal Kalkınma . F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 1-13). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Gür, F. (2018). Yunt Dağı Köylerinde Kırsal Dönüşüm . F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 189-210). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Gür, F., & Bayramoğlu, M. (2018). *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* . İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2006). *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*. Ankara.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2004). *Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Hobsbawm, E. (2017). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. 11. Baskı. İstanbul: Everest Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Karaömerlioğlu, A. (2014). *Orada Bir Köy Var*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, A. Y. (2010). 2000'ler Türkiye'sinde Tarım Politikaları ve Toprak Mülkiyeti: Efemçukuru'nda Mülkiyet Nedir?. S. Bayramoğlu Özuğurlu içinde, *Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri* (s.204-219). Ankara: Memleket Yayınları.
- Kayıkçı, S. (2009). *Türkiye'de Kırsal Alan Yönetimi*. İstanbul: Sav Yayınları.
- Kazgan, G. (1988). 2000 Yılında Türk Tarımı: Biyoteknoloji ve GAP Ne Getirebilecek? Ş. Pamuk, & T. Zafer içinde, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* (s. 257-271). Ankara: Yurt Yayınları.
- Keyder, Ç. (1988). Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi 1946-1960. Ş. Pamuk, & T. Zafer içinde, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* (s. 163-173). Ankara : Yurt Yayınları.
- Keyder, Ç. (2004). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası* (3. b.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıray, M. (2000). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve Köylülük*. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Kurban, D. Ve Yolaçan S. ve TESEV (2008). *Kürt Sorununun Çözümüne Dair Bir Yol Haritası: Bölgeden Hükümete Öneriler*. İstanbul: TESEV.
- Midnight N. C. (2014). *Yeni Çitlemeler. İkel Birikim: Sermayenin Kaldıracağı*. Özyayınları. Ankara: Notabene Yayınları.
- Mitchell, T. (2001). *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (2019). *Kapital 1. Cilt*. 12. Baskı. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Marx, K. (2019). *Kapital 2. Cilt*. 12. Baskı. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Müftüoğlu, B. G. ve Ulukan, U. (2010). *Sanayiden Tarlaya Değişim İlişkisi: Sözleşmeli Üretim/Çiftçilik ve Mülksüzleşme*. Ankara: Memleket Yayınları.
- Oral, N. (2015). Türkiye Tarımında Üretim İlişkilerindeki Bölgesel Farklılıklar. N. Oral içinde, *Türkiye'de Tarımın Ekonomi- Politikası 1923-2013*. 2. Baskı. Ankara: Notabene Yayınları.
- Oral, N. ve Şengül, H. ve Sarıbal, O. (2015). Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Tarım Politikaları. N. Oral içinde, *Türkiye'de Tarımın Ekonomi- Politikası 1923-2013*. 2. Baskı. Ankara: Notabene Yayınları.
- Önder, M. S. (2015). *Devlet ve PKK İkileminde Korucular*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkaynak, S. (2008). *Tarımın Bilinçli Yok Edilişi*. Ankara: Toplumsal Çözüm Yayınları.
- Özüğurlu, M. (2013). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı*. 3. Baskı. Ankara: NoteBene.

Öztürk, M. ve Kentel, F. ve Ögün, P. (2020). *Türkiye’de Tarım ve Kırdaki Sosyoekonomik Değişim*. Toplum ve Bilim Dergisi, 153,81-104.

Öztürk, M. (2018). Türkiye’de Tarım ve Kırdaki Değişim, Dönüşüm. F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 152-167). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, M., Kentel, F., & Ögün, E. P. (2018). Geleneksel Kırsal Mekanında Sosyoekonomik ve Kültürel Dönüşüm: Yeniden Kurulan Anlamlar. F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 168-188). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, Ş. (2014). *Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları*. İstanbul: Doğu Kitapevi.

Özuyar, P. G. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma: Temel Kavramları ve İzleme Süreçleri. F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 123-136). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.

Pakyürek, M. (2020, Nisan). Siirt Fıstığı İşleme ve Değerlendirme Tesisinin Durumu. *7. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, (UBAK)*, (s. 542-555). Ankara.

Pamuk, Ş. (1988). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Dönüşüm. Ş. Pamuk, & T. Zafer içinde, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* (s. 91-108). Ankara: Yurt Yayınları.

Pamuk, Ş., & Toprak, Z. (1988). *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*. Ankara: Yurt Yayınları.

Pelek, D. (2020). *Kırsal Dönüşüm Sürecinde “Yeni Köylülük” mü Yoksa “Yeni İşçilik” mi Doğuyor?*. Toplum ve Bilim Dergisi, 153, 15-125.

Polanyi, K. (2000). *Büyük Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Rekabetçi Sektörler Programı (2017). *Bölgesel Rekabete Yön Veren Projeler*. Basım; T.C Bilim ve Teknoloji Bakanlığı.

Sönmez, M. (1998). *Bölgesel eşitsizlik: Türkiye’de Doğu-Batı Uçurumu*. İstanbul: Akan Yayınları.

Şengül, H. ve Sarıbal, O. (2015). Makro- Ekonomik Göstergelerle Türkiye Tarımı. N. Oral içinde, *Türkiye’de Tarımın Ekonomi- Politikleri 1923-2013*. 2. Baskı. Ankara: Notabene Yayınları.

- Şentürk, Y. (2010). Yarı Zamanlı Çiftçilik, Fındık Üretimi ve Fiskobirlik: Fındık Üreticileri Fındığına Nasıl Sahip Çıkabilir? Y. Şentürk, & S. Yardımcı içinde, *Hacıyaatmazı Devirmek Neoliberal Pratiklere Karşı Kolektivite* (s. 49-90). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Şentürk, Y., & Yardımcı, S. (2010). *Hacıyaatmazı Devirmek Neoliberal Pratiklere Karşı Kolektivite*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Taymaz, E. (2009). *Dünden Bugüne Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Taşkın, H. (2004). *İstihbarat Raporlarında İsrail'in GAP Senaryosu*. 4. Baskı. İstanbul: Ozan Yayınları.
- T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1970). *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1974). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu İlleri Sosyal Yapı Araştırması*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1976). *Gelir Dağılımı 1973*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- T.C Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdare Başkanlığı (2002). *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: GAP Yönetici Özeti*. Ankara.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı AB Mali Programları Dairesi Başkanlığı (2017). *Rekabetçi Sektörler Programı. Bölgesel Rekabete Yön Veren Projeler*.
- Tekeli, İ., & Selim, İ. (1988). Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları:(Modernleşme Çabaları). Ş. Pamuk, & T. Zafer içinde, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* (s. 37-89). Ankara : Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TESEV (2005). *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu*. İstanbul: TESEV
- Topdemir, R. (2009). *Atatürk'ün Doğu-Güneydoğu Politikası ve GAP*. 2. Baskı. İstanbul: Truva

Toprak, Z. (1988). Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950. Ş. Pamuk, & Z. Toprak içinde, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* (s. 19-35). Ankara: Yurt Yayınları.

Tuğrul, İ. (2018). Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikasında Leader Yaklaşımı ve Türkiye için Potansiyeller. F. Gür, & M. Bayramoğlu içinde, *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (s. 329-350). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.

Yükseker, D. (2012). Kürtlerin Yerinden Edilmesi ve Sosyal Dışlanma: 1990'lardaki Zorla Göçün Sonuçları. I. Öner & N. Aslı Şirin Öner içinde, *Küreselleşme Çağında Göç*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Wolf, E. R. (2000). *Köylüler*. Ankara: İmge Yayınları.

Görüşmeci Bilgileri

	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek	İkinci iş	Üçüncü iş
1. Görüşmeci	Erkek	53	Evli	Emekli korucu	Fıstık üretimi	
2. Görüşmeci	Erkek	39	Evli	Koruyucu	Fıstık üretimi	
3. Görüşmeci	Erkek	32	Evli	Koruyucu	Fıstık üretimi	
4. Görüşmeci	Erkek	38	Evli	Barajda işçi	Fıstık üretimi	
5. Görüşmeci	Erkek	26	Evli	Koruyucu	Fıstık üretimi	İnşaat ustası
6. Görüşmeci	Erkek	55	Evli	Emekli korucu	Fıstık üretimi	Market ve kahvehane
7. Görüşmeci	Erkek	28	Evli	Fıstık üretimi		
8. Görüşmeci	Erkek	35	Evli	Koruyucu	Fıstık üretimi	
9. Görüşmeci	Erkek	25	Evli	Koruyucu	Fıstık üretimi	
10. Görüşmeci	Erkek	43	Evli	Emekli korucu	Fıstık üretimi	
11. Görüşmeci	Erkek	52	Evli	Devlet demir yollarından emekli	Fıstık üretimi (Yarı-zamanlı çiftçi)	
12. Görüşmeci	Erkek	38	Evli	Barajda işçi	Fıstık üretimi	
13. Görüşmeci	Erkek	29	Evli	Koruyucu	Fıstık üretimi	İnşaat ustası
14. Görüşmeci	Erkek	58	Evli	Emekli korucu	Fıstık üretimi	Muhtar
15. Görüşmeci	Erkek	22	Bekar	Fıstık üretimi		
16. Görüşmeci	Erkek	32	Evli	Öğretmen	Fıstık üretimi	
17. Görüşmeci	Erkek	24	Bekar	İnşaat işçisi	Fıstık üretimi	
18. Görüşmeci	Erkek	26	Bekar	İnşaat işçisi	Fıstık üretimi	
19. Görüşmeci	Erkek	55	Evli	Devlet su işlerinden emekli	Fıstık üretimi (Yarı-zamanlı çiftçi)	
20. Görüşmeci	Erkek	48	Evli	İnşaat ustası	Fıstık üretimi (Yarı-zamanlı çiftçi)	
21. Görüşmeci	Kadın	50	Evli	Ev hanımı		
22. Görüşmeci	Kadın	35	Evli	Ev hanımı		
23. Görüşmeci	Kadın	46	Evli	Ev hanımı		
24. Görüşmeci	Kadın	28	Evli	Ev hanımı		
25. Görüşmeci	Kadın	32	Evli	Ev hanımı		

ÖZGEÇMİŞ

2018 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi sosyoloji bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı. 16 Ekim Dünya Gıda Günü kapsamında Özyeğin Üniversitesinde gerçekleştirilen Kır çalışmaları konferansında “*2000 Sonrası Güneydoğu’da Kırsal Dönüşüm; Siirt Fıstığı*” başlıklı çalışmasını sundu.

